

Надія Баштова

**Юрій Шевельов і Григорій Костюк:
«...На старості літ починаємо листуватися...»**

Уперше публікується листування Г. Костюка і Ю. Шевельова. Спілкуючись приватно, кореспонденти порушують важливі для них літературні та суспільно-громадські проблеми, обговорюють історичні події в Україні й поза її межами.

Ключові слова: листування, українська літературна діаспора.

Nadiya Bashtova.

**Yurii Shevelyov and Hryhorii Kostyuk:
«We Begin Correspondence in Our Old Age...»**

The correspondence of Yurii Shevelyov and Hryhorii Kostyuk is being published for the first time. In private dialog correspondents touch upon the literary and public issues which are important for them and discuss historical events within and beyond Ukraine.

Keywords: correspondence, Ukrainian literary diaspora.

Юрій Шевельов і Григорій Костюк мали помітний вплив на розвиток української філологічної думки у діаспорі. Після Другої світової війни вони разом з іншими українськими письменниками та вченими (І. Багряний, Д. Гуменна, В. Державин, Г. Журба, Ю. Лавріненко, У. Самчук) брали участь у формуванні українського літературного процесу поза межами рідного краю. Опинившись у Новому світі, кожен з них намагався звільнитися від «радянської шкаралущі» (Ю. Шерех), продукуючи власне українські ідеї. Однак становлення учасників другої хвилі еміграції як науковців відбулося в Україні, і відвертий протест проти радянської системи було породжено самою системою.

Життєвий і творчий шлях Ю. Шевельова і Г. Костюка тісно пов'язаний з Харковом. Ю. Шевельов народився і мешкав там досить тривалий час. Навчався і працював у Харківському університеті (тоді – Інститут народної освіти, пізніше – Педагогічний інститут професійної освіти), Інституті журналістики, аж поки суспільно-політичні обставини не змусили переїхати у 1943 році до Києва, потім до Львова й відтак – емігрувати на Захід.

Г. Костюк після закінчення київського Інституту народної освіти (1929), продовжив навчання в аспірантурі Науково-дослідного інституту літературознавства ім. Т.Г. Шевченка у Харкові. Викладав історію української літератури у харківському Інституті кадрів при Всеукраїнській асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН) та Харківському університеті (ХППО).

На формування світогляду обох вчених вирішально вплинули історико-літературні події періоду так званого «розстріляного Відродження» 20–30-х років минулого століття. Проте, Ю. Шевельов не сприйняв надмірної патосності та офіційної фразеології виступів М. Хвильового у 1925 році, оскільки завжди намагався бачити у літературних творах насамперед їхню естетичну цінність. Молодому вченому-філологу було нецікаво «вишукувати перлини в купах гною»¹. Натомість Г. Костюк, будучи членом літературної організації ПРОЛІТФРОНТ, наполегливо розвивав у своїх перших, а надто пізніших, еміграційних працях сформульовану М.Хвильовим естетико-філософську теорію «романтики вітаїзму», як спробу обґрунтування романтичної течії в українській радянській літературі з її оптимістичним пафосом побудови соціалізму.

Отже, їхні долі тісно були пов'язані з Харковом, однак, як зазначив Г. Костюк, «коли вже він (Ю. Шевельов. – *Н.Б.*)

¹ Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги). – Харків–Нью-Йорк, 2002. – Кн. 1. – С. 135.

вийшов на поверхню наукового життя, я зник з харківського обрію»². У 1935 році Г. Костюка було ув'язнено, Ю. Шевельову вдалося уникнути репресій.

Події Другої світової війни кардинально змінили життя обох науковців. Повернувшись з ув'язнення і рятуючись від переслідування радянсько-більшовицького НКВС з одного боку та фашистських окупантів – з другого, Г. Костюк у вересні 1943 року переїхав з Києва, де жив від початку 1942 року, до Львова. Ю. Шевельов на той час також переїхав туди із матір'ю (1943). Дорогою до Львова, тимчасово зупинившись у Києві, він чув про відомого у 30-х роках літературного критика, який після ув'язнення неочікувано з'явився у місті й, займаючи посаду бургомістра, всіляко допомагав українській інтелігенції³. Проте їхнє офіційне знайомство відбулося вже у Львові.

«Наша перша зустріч, – згадує Ю. Шевельов, – відбулася тепер у Львові... Зустріч ніби потверджувала добру славу Костюка, він справив враження простого, розумного й виразливого. Але це була одна з численних зустрічей, і знайомство наше перейшло в приязнь уже в Німеччині»⁴. Г. Костюк також помітив поміркованого й талановитого вченого: «...у “Наших днях” він зблиснув талантом і ерудицією. Його статті відразу привернули мою увагу. Ми познайомилися, й між нами зав'язалася дружба, яка не перервалася й подосі»⁵. Про перебування у Львові, згодом у ДіПі-таборах Німеччини, про організацію Мистецького українського руху і нарешті переїзд до Америки

² Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у 2 т. – К., 2008. – Т. 2. – С. 107.

³ Перебуваючи в окупованому німецькими військами Києві у 1942–1943 роках, Г. Костюк кілька місяців (з квітня до вересня) займав посаду бургомістра – голови правління Володимирського району Києва. Історію призначення на цю посаду він описав у своїх спогадах (Костюк Г. Зустрічі і прощання. – Т. 2. – С. 83–84).

⁴ Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги). – 2002. – Кн. 1. – С. 391.

⁵ Костюк Г. Зустрічі і прощання. – Т. 2. – С. 107.

і Г. Костюк, і Ю. Шевельов детально переповідають у своїх спогадах. Тому не має потреби зупинятися на цих біографічних фактах.

Ю. Шевельов і Г. Костюк від часу свого знайомства активно й багато спілкувалися: чи то телефоном, чи то у листах, чи то, пізніше, за посередництвом сина Г. Костюка – Теодора Костюка, відомого астрофізика, співробітника NASA, похресника Юрія Володимировича. Часто їхні спільні інтереси – а це насамперед література, провокували жваві дискусії. Докладно обговорювали не лише історико-літературні явища, а й тогочасні суспільно-політичні події в діаспорі та Україні в цілому. Яскраве свідчення – їхнє листування, що збереглося в особистому архіві Г.О. Костюка⁶. Переважно це листи Ю. Шевельова до Г. Костюка за 1950–1954 роки, 1984–1995 роки та відповіді на них Г. Костюка, всього 88 листів.

Усвідомлюючи важливе екзистенційне та історичне значення документалістики, зокрема епістолярної, Г. Костюк дбав про ретельне упорядкування своєї кореспонденції, особливо наприкінці життя. Практично всі листи, насамперед ділового характеру, він писав, а точніше – друкував на друкарській машинці у двох примірниках. Оригінал надсилався респонденту, а копія залишалася і зберігалася у конверті разом із листом, на який писалася відповідь. Часто на конвертах чорною кульковою

⁶ 2000 року зусиллями С.А. Гальченка архівні матеріали та особисту бібліотеку Г. Костюка було первинно систематизовано й перевезено до України. Нині вони зберігаються у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Оскільки фонд надзвичайно великий (лише бібліотека нараховує 3579 одиниць збереження), робота над систематизацією та науковим описом матеріалів триває. Тому, посилаючись на архівне джерело (зокрема, лист), ми не маємо змоги точно вказати одиницю збереження та номер аркуша. У тексті (за потребою) в дужках, зазначаємо лише дату написання листа. Посилаючись на книжки з особистої бібліотеки Г. Костюка, яку вже описано, каталогізовано і введено до наукового вжитку, зазначаємо номер фонду, одиницю зберігання та сторінку.

ручкою, фломастером або ж технічним олівцем записувалися дати одержання і відсилання відповідей. Пізніше, коли він нездужав і через хворобу та поганий зір вже не міг власноруч робити подібні записи, цей обов'язок перейшов до його доглядачки, яка опікувалася ним. Відтак майже на всі листи Ю. Шевельова за 1984–1985 рр. збереглися копії відповідей Г. Костюка.

Перший лист Юрія Володимировича датований 18 серпня 1950. Останній лист-відповідь Григорія Олександровича – 10 вересня 1995 року. Виходячи з цього, можна укласти своєрідну хронологічно послідовну (за винятком 1955–1983 років)⁷ текстову канву діалогу в листах між двома вченими-колегами й просто близькими друзями. Публікація такого двоєдиноного листування сприймається повніше й ґрунтовніше, адже обидва співбесідники постають у безпосередньому спілкуванні один з одним, що допомагає конкретизувати й увиразнити окремі риси кожного з науковців.

На жаль, поки що ми не маємо змоги залучити до нашого дослідження особистий архів Ю. Шевельова, який на даний час є закритим фондом (така воля Юрія Володимировича) і знаходиться у Колумбійському університеті в Нью-Йорку. Його опрацювання – справа майбутнього. До нашої публікації залучаються документи лише з епістолярної спадщини Г. Костюка.

Перші п'ять листів Ю. Шевельова за 1950–1951 роки адресовані із шведського міста Лунд. Наступні два, датовані 1954 роком, – з Кембриджу. Всі вони (7 листів) писані від руки

⁷ За період 1955–1983 рр. у фонді Г.Костюка, що знаходиться в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, на жаль, не збереглося жодного листа. Значну частину його епістолярної спадщини було передано на зберігання до Канадського інституту українських студій (КІУС) при Альбертському університеті (Едмонтон). Ця частина документів залишається для нас невідомою. Можна припустити, що листування Ю. Шевельова і Г. Костюка за період 1955–1983 рр. зберігається саме там. Однак, лише повне опрацювання особистого архіву Г. Костюка може підтвердити чи спростувати наше припущення.

чорнилом. У листі, який розпочинає їхній діалог, від 18 серпня 1950 року Юрій Володимирович іронічно виправдовується: «Якщо той, хто не пише своєчасно, вважається за такого, що втратив совість, то спершу це були Ви, а тепер маю бути я». Очевидно, вони почали листуватися з того часу, як Ю. Шевельов переїхав до Швеції, де викладав російську та українську мови у Лундському університеті. Це – 1950 рік. Однак зі змісту цитати видно, що це далеко не перший лист Ю. Шевельова до Г. Костюка. Тому 18 серпня 1950 року не можна вважати початком їхнього листування.

Як би там не було, незаперечним є факт, що листовне спілкування двох науковців-емігрантів стало для них внутрішньою потребою, необхідністю поділитися новинами чи запитати поради, або ж просто й чистосердечно «вилити душу». На початку 50-х, коли ДіПі-табори розпадалися і їхні мешканці шукали шляхи переїзду далі на Захід, Ю. Шевельову вдалося перебраться до Лунду, а Г.Костюк деякий час безуспішно намагався виїхати з Німеччини, і його сім'я перебувала у складному й невизначеному становищі. Юрій Володимирович непокоївся з цього приводу, радив можливий у тих умовах вихід – влаштуватися у Мюнхені і нарешті «зажити більш-менш людським життям».

Максималіст в усьому й завжди, він чимало розповідає другові про своє щоденне життя, закордонні поїздки, плани на майбутнє. Інтелігентний і талановитий, вимогливий і принциповий вчений з розвиненим почуттям гумору, він у листах, як і в наукових працях, вправно володіє словом. Поруч із побутовими подробицями видно, що Ю. Шевельова неабияк турбують суто професійні, наукові проблеми, які він прагне розв'язати; існує безліч запитань, на які він бажає знайти відповіді. Зокрема, звертаючись до Г. Костюка у листі від 13 квітня 1951, повідомляє, що надсилає статтю для публікації в газеті «Сучасна Україна», наголошуючи, що адресована вона особисто йому: особовий займенник *вам* підкреслений, а далі – пропонується перелік

досить жорстких умов, за яких стаття може бути надрукована. Г. Костюк, як редактор газети, мав про це подбати.

Вимогливість Ю. Шевельова у спілкуванні передбачала такий же вибагливий і по-науковому серйозний підхід до друкованих текстів. На його думку, великі, аналітичні наукові статті – не для газет, оскільки можуть «пропасти, будучи вміщеними з десятима продовженнями». Отже, потрібно забезпечити насамперед високу культуру видання.

Дбаючи про належну наукову довершеність праці, він дає Г. Костюкові фахові поради щодо упорядкування зібрання творів М. Куліша, яке побачило світ 1955 року. З листів цього періоду видно, що Г. Костюк пильно прислухався до значущих настанов колеги, високо цінуючи його інтелектуальну потугу. Ю. Шевельов зі свого боку також неодноразово звертався до Г. Костюка, сподіваючись на його вичерпний джерелознавчий чи історико-літературний коментар. Наприклад, коли працював над статтями про В. Домонтовича (В. Петрова), упорядковував тритомне виданням його художніх творів, «засипав» Г. Костюка питаннями. «Стільки прохань, що в телефон не влізуть, і Ви їх позабуваєте, якщо їх не списати на папір. Сиджу над Домонтовичем, мільйон прогалин, і потрібна Ваша допомога. Ви ж на цьому зуби з'їли й штани просиділи», – так по-шевельовськи іронічно зв'язався він у листі від 24 липня 1984 року.

Друга частина доступного нам листування значно більша і охоплює 1984–1995 роки. Це час, коли вже досвідчені, мудрі, вишколені життям учені обговорювали важливі для них літературні і нелітературні теми, обмінювалися новинами і враженнями від суспільних перемін періоду перебудови та перших років незалежності рідної України. Довіряючи один одному, вони спілкувалися щиро й відверто. «...Перед ким, як не перед Вами, мій друже, я можу щиро висловитися і заспокоїти свою душу?» – зізнався уже в глибокій старості Г. Костюк (лист від 6 березня 1993).

Особливо чекав він на відверто-схвильовані листи-звіти, в яких його побратим ділився враженнями після відвідин Української землі. З огляду на свою «надпесимістичність»⁸ події початку 90-х Ю.Шевельов сприймав з недовірою і не бачив жодного шансу на здобуття Україною незалежності: «...мій погляд дуже простий. Тепер – безнадійно, в майбутньому – при найсприятливіших обставинах – може бути дуже обмежена можливість», – зауважував він у листі від 20 грудня 1990. Юрій Володимирович був переконаний, що політичну й економічну свободу народ може здобути лише кров'ю, а не словами (лист від 23 листопада 1991). І навіть тоді, коли Українська держава стала нарешті незалежною, він мав глибокі сумніви щодо швидких позитивних перемін у суспільстві, бо розумів, що новий державний статус вимагає оновленої свідомості як цілого народу, так і його політичних лідерів, а вони – не можуть, не вміють мислити по-іншому: пострадянський синдром надто живучий і важко викорінюваний. «Ми пишаємося, що революція наша відбулася безкровно. Але, коли ніхто не стріляє і не вбиває, кровоточать душі і споруди. Оркестра нової ери тільки різноголоса настроюється, але ноти її старі, а треба було б грати інакше,

⁸ Р. Корогодський, готуючи публікацію тритомного зібрання праць Ю. Шевельова «Пороги і запоріжжя» (1998), а також «Поза книжками і з книжок» (1998), чимало спілкувався із Ю. Шевельовим, був знайомий з ним особисто. Він залишив надзвичайно цікавий спогад-портрет про Ю. Шевельова-Шереха, де розповів про нього як про «свого Автора», «дуже дійового, оперативного і симпатичного». Водночас охарактеризував його вдачу як надпесимістичну, оскільки Юрій Володимирович, через своє внутрішнє настановлення не міг повірити, що його праці колись будуть опубліковані в Україні. Зрештою, й сам Ю. Шевельов вважав себе песимістом, про що неодноразово нагадував у листах до Г. Костюка. Однак його песимізм, гіперболізований надзвичайною чуттєвістю і вразливістю, виходив за межі відповідного словникового тлумачення. Р. Корогодський зробив висновок: «Юрій Володимирович – песиміст. Навіть надпесиміст», – констатував він (*Корогодський Р. І дороги. І правди. І життя.* – Київ: Гелікон, 2002. – С. 179.)

навпаки, задом наперед, а цього вона не вмє», – зазначав він у передмові до поетичної збірки О. Забужко «Автостоп»⁹. Так думав Ю. Шевельов у 1993 році, на жаль, песимістична іронія його настанов залишається актуальною і сьогодні.

Г. Костюк, попри те, що частково погоджувався з таким однозначним прогнозом свого колеги на майбутнє, все таки мислив по-іншому: «Песимізм, песимізм, але Україна поволі, впевнено стала на свій твердий ґрунт. Ще буде багато болісних ситуацій..., ще спробують втягти її в якусь союзну авантюру, ще навіть можуть бути й жертви, але процес утвердження української незалежної держави – незворотній. Так я думаю без оптимізму й без песимізму, а просто, виходячи з історичної закономірності» (лист від 18 грудня 1991). Осмислюючи історичну традицію як діалектичну суперечність, Г. Костюк ще у 60-х роках минулого століття передбачав розпад Радянського Союзу. У листі до Ю.Шевельова від 8 грудня 1992 року він пригадує, що після виходу у світ його історико-публіцистичного дослідження «Сталінізм в Україні» (англійською мовою, 1960), йому запропонували прочитати курс лекцій у Колумбійському Російському інституті на тему «Формування держави і політики СРСР». Аналізуючи суспільно-політичну атмосферу в СРСР, у своїх викладах він послідовно розвивав думку про його розпад (лист від 8 грудня 1992).

Досліджуючи історію України, зокрема період сталінізму, літературознавець дійшов висновку, що історико-літературний процес був штучно розділений радянською системою і вказав на особливу ознаку розвитку української науки – двоколіїність. Духовний струмінь, сила якого в національній ідентичності, за його переконанням, – це і є той механізм, який поєднує літературні процеси Заходу і Сходу.

⁹ *Шевельов Ю.* Куди пролягає траса // *Шевельов Ю.* З історії незакінченої війни. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 415.

Зрештою, українське національне питання штовхало всю повоєнну еміграцію до пошуків нових філософських та світоглядних орієнтирів і було наріжним каменем становлення нової хвилі історико-літературного процесу як поза межами радянської України, так і власне на українських землях. Все це, так чи інакше, відображалося у змісті листів Ю. Шевельова і Г. Костюка найпізнішого періоду – 90-х років минулого століття.

За Ю. Шевельовим-Шерехом, однією з умов розвитку літератури є національно-органічний стиль, який «виростатиме з пристрасти людської душі епохи історичних катаклізмів; він зіпреться на глибинно національне підґрунтя...»¹⁰. Відомо, що пізніше Юрій Володимирович відмовився від своєї теорії, адже був переконаний, що його трактування «органічно-національного стилю» інспіроване радянською дійсністю і вважав свої філософські переконання абсолютно «невітаїстичними», а Г. Костюк безапеляційно доводив, що вони органічно вписуються у його «вітаїстичну» концепцію літератури.

«Ви зачепили дразливу для мене візію азійського ренесансу Хвильового. Ви пишете: «Я... думав, що вас переконав своїми сумнівами...щодо азійського ренесансу». Дорогий Ю[рію] В[олодимировичу], одного сумніву рішуче замало, щоб когось, зокрема мене, в чомусь переконати. Треба було хоч кілька солідно мотивованих абзаців. А Ви ж цього не зробили. Коли ми з Вами домовлялися, що Ви напишете вступну статтю до 4-го тому памфлетів, то я дуже вірив, що Ви, людина обдарована до узагальнюючого теоретичного мислення, покладете бодай глибші основи теоретичного осмислення абетки (визначення Хвильового) азійського ренесансу, як увертюри до Четвертого відродження людства. На жаль, Ви цього не зробили. [...] А між тим, Ви ж Ю[рію] В[олодимировичу], знаєте, що візія про азійців – це усього лише стартове поле для виходу на світову арену

¹⁰ Шерех Ю.В. Стилі сучасної української літератури на еміграції // Шерех Ю.В. Не для дітей: літературно-критичні статті і есеї. – Мюнхен: Пролог, 1964. – С. 182–226. – С. 192, 213.

відродженої у світовому зрушенні України. [...]. Ось чому я – за азіятів. І Ви – теж!», – так патетично висловлювався Г. Костюк про ідентичність їхніх історико-культурних переконань у листі від 5 травня 1994 року. Зміст цієї розлогої цитати засвідчує його розуміння теорії «вітаїзму», як шляху до неминучого незалежного і вільного розвитку Української європейської держави. Попри суб'єктивність власних формулювань, очевидно, що кожен з них намагався самоусвідомити та виокремити складний процес творення національної літератури в епоху раннього українського модернізму, а підґрунтям їхніх концепцій були закорінені у свідомості власне українські ідеї.

Тим часом, найбільшою цінністю для них повсякчас залишалися людські взаємини: «І так Ви за азіятів, я проти, і Бог дав нам право вірити, що маємо кожний рацію. А людське лишається людським, і можемо з ним і на той світ іти... Так, отже, азіяти азіятами, а “старая дружба не ржавеет”», – іронізував з цього приводу Ю. Шевельов (лист від 2 січня 1994).

«Моральність понад усе» – таким було їхнє життєве кредо. І тоді, коли було штучно сфабриковано конфлікт між Ю. Шевельовим і О. Гончарем, учителем та учнем, якого, учитель (Ю. Шевельов) вважав талановитим письменником і достойним суспільно-громадським діячем, Юрій Володимирович жодного разу не дозволив собі, навіть приватно, у листах до Г. Костюка, некоректно висловитися про свого учня (О. Гончара). Обговорюючи ІХ з'їзд письменників України у Києві, Ю. Шевельов (у листі від 29 серпня 1986 року) написав: «За доповіддю Загребельного не дуже журіться. Вона казенна й нудна. Виступи Гончара, Олійника, Мушкетика – тільки вони й варті уваги». А пізніше стримано й коротко згадав про свою зустріч з Олесем Терентійовичем восени 1990: «Був у гостях у Гончара (він симпатичний, як і в студентські роки)» (лист від 12 жовтня 1990).

Толерантний у критичних зауваженнях, Ю. Шевельов залишився вірним своїм морально-етичним переконанням – не дозволив собі навіть з найближчим другом обговорювати болю-

чу для обох (Шевельов і Гончар) тему. А після смерті письменника, як пригадує Р. Корогодський, не погодився опублікувати у збірнику своїх праць «Поза книжками і з книжок» (1998) статтю «Здобутки і втрати української літератури (з приводу роману О. Гончара «Таврія»)»¹¹, яка могла б, на його думку, образити пам'ять померлого письменника.

Листування Ю. Шевельова і Г. Костюка – вагоме доповнення до вже опублікованих листів Ю. Шевельова до Романа Корогодського та Оксани Забужко¹²; листів Г. Костюка до Д. Нитченка¹³ та А. Любченка (1943–1944)¹⁴, а також до малотиражних українських видань їхньої літературознавчої спадщини – літературної критики, есеїстики, публіцистики та мемуарів.

Публікуємо перші 52 листи з епістолярної спадщини Г. Костюка–Ю. Шевельова. Усі листи подано за автографами чи авторизованими машинописами без жодного редагування. Не змінюємо характерне для української діаспори письмо, що творилося за правилами Харківського правопису 1927 року (так звана «скрипниківка»). Орфографічні виправлення зроблено у разі допущених помилок чи описок, залишаємо написання

¹¹ Стаття написана 1953 року, вперше опублікована автором в канадському часописі «Нові дні» 1954 року. В Україні вперше друкувалася у журналі «Українська мова та література в школі» (1999, № 47, грудень), також у журналі «Критика» (2002. – № 5. С. 25–27), увійшла до збірників праць Ю. Шевельова «Не для дітей» (Мюнхен: «Сучасність», 1978. – С. 168–179), «З історії незакінченої війни» (Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 243–254).

¹² Див.: Масенко Л. Така тривала відсутність, таке непросте повернення. Листи Юрія Шевельова до Романа Корогодського // Кур'єр Кривбасу. – 2009. – № 228–229. – С. 134–145; № 230–231. – С. 148–158; Забужко О. Україна ще відкриє для себе Шевельова // Сучасність. – 2008. – № 12. – С. 61–74.

¹³ Нитченко Д. Листи письменників. – Мельборн–Ніжин, 1998. – Збірник 3. – С. 5–181.

¹⁴ Дорогий Аркадію: Листування і архіварія літературного середовища України 1922–1945 р. – Львів: Класика, 2001. – С. 179, 182, 189, 192.

літери «и» у словах «хрищеник», «хрищений», «хрищення», а також у формі родового відмінка однини (безсовісності – безсовісності, вірності – вірності, порядности – порядности, провінційности – провінційности); відсутність літери «и» у слові «вісімдесятріччя», «е» замість «а» (пенсіонаті – пансіонаті); літери «я» замість «а» (матеріяли – матеріали, соціялістичний – соціалістичний, Штайнеріяна – Штайнеріана); літери «я» наприкінці слова (роля – роль); літери «е» замість «е» (проєкт – проект); літери «е» замість «є» (Європа – Європа); літери «о» замість «у» (спрямовання – спрямування); літери «г» замість «г» (конгрес – конгрес, еміграція – еміграція, інтелігентний – інтелігентний, відредагований – відредагований, пропаганда – пропаганда, регалії – регалії, оригінал – оригінал, нелегальний – нелегальний); залишаємо написання м'якого знака всередині слова («народнього», Фльоріда – Флоріда); відсутність м'якого знака (фалш – фальш).

За сучасним правописом подаємо прийменники з частками (щождо – що ж до, покищо – поки що), складні прислівники (по-перше – по-перше, подруге – по-друге, якийнебудь – якийнебудь), непослідовне написання префікса з- перед к, п, т, ф, х змінюємо на с- (зформулювати – сформулювати). За сучасним правописом вживаємо велику та малу літери, написання прізвищ, назви часописів та газет, а також зроблено пунктуаційні правки. Авторські скорочення розкриваються у квадратних дужках []. Також у квадратних дужках подаються відсутні у тексті і додані упорядником слова, потрібні за змістом. Нечітко написані слова, прочитання яких сумнівне, подаємо у лама-них дужках < >. Неавторські підкреслення у листах передаємо курсивом.

Авторські дати подаються на тому ж місці, де їх поставлено у листі. Підпис автора не доповнюється. Всі листи публікуються вперше.

Листування Юрія Шевельова і Григорія Костюка (1950–1988)

№1. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Люнд, 18.08.[19]50.

Дорогий Григорію Олександровичу,
якщо той, хто не пише своєчасно, вважається за такого, що втратив совість, то спершу це були Ви, а тепер маю честь бути я.

Сподіваюся, що Вас хоч не потягли, як того бичка на мотузку, до Вашої нової батьківщини, де будете воювати з усякими жовтими екземплярами, і що цей лист Вас ще застане на європейській землі.

Що ж до мене, то причина моєї безсовісности чи «безсовісности» та, що я вирішив, що, може, це я останнє літо взагалі на світі живу, і зробив з цього організаційні висновки: вирішив утекти від усіх людей і прожити місяць понад морем, як добрі люди живуть. І таки прожив у пенсіонаті, в капіталістичному оточенні, нічого не роблячи, тільки купаючися та вигріваючи свої старі кістки на сонці в пісочку. Тепер увесь чорний, а брови білі, – наче якась інша раса. Але як живеш на бочці з порохом, то хоч-не-хоч доводиться користатися гаслом «лови хвилину».

Що ж, не буду Вас лаяти за Австралію¹. Раз інакше не можна і Ви вирішили так, то можу тільки сказати словами Гордничого: «Да благословит Вас Бог, а я не виноват»². Дуже мені шкода, що ледве чи доведеться побачитися і з Вами обома, і з заочним хрищеником³ (видно, заочне хрищення було таки прикметою), але самі добре знаєте, часи тепер такі, що радити нікому нічого не можна. Я собі вибрав теж досить небезпечний варіант. Якщо війни не буде до 1953 р., як мені колись обіцяв Гординський⁴, спираючися на інформації в батька своєї дружини, що чимсь там працює в департаменті зовнішніх справ США, то, сподіваюся, моє буде зверху. Якщо війна почнеться раніше, то ледве чи я живим виберуся з усієї цієї історії⁵. Що ж до інфор-

мації «У[країнських] Вістей» про те, що я професор Стокгольмського університету, то не знаю, де вони це взяли (я цього не читав), бо про те ані мови не було. В Люнді мене тримають і вдоволені, продовжено виклади ще на рік, а там буде видно⁶ (залежить від мене), але Стокгольм... До речі, люндський університет тут таки й вищий за стокгольмський. Найвищий тут упсальський⁷, за ним люндський. Стокгольм і Гетеборг мають неповні університети, які через це навіть не звуться університети, а герре-скуля (висока школа).

Ну, принаймні, як їхатимете до заморських країв, то киньте листівочку з дороги, а там зразу подайте адресу. Маю надію, що Ви там скоро виберетеся до «еліти», як це зробив, скажімо, Пеленський⁸. До речі, про Пеленського: НТШ хотіло там друкувати мою книжку, а він, видно, не хоче. Отже, як доїдете туди, то може, я проситиму ще Вас прийняти посаду мого повноважного там представника.

Нарешті про конгрес⁹. Я історію його знаю з Америки. Скажу тільки, що шкода, що там не було наших, але як мали бути Мір. і Доб.¹⁰, то це, може, й на краще. Далі треба туди конечно влізти, і вітаю Вашу думку, що треба виходити не з партійних принципів. Тільки я б і не брав до уваги советської каторги, бо там іде не так про це, як про певний блиск і культурну вартість, ба навіть, вибачте, вміння триматися в товаристві. Натомість я б додав ще один принцип: треба вислати більше письменників, бо це єдиний спосіб забезпечити можливість існування нашої літератури взагалі: дати їй міжнародні зв'язки і вихід у світ. Отже, я б виділив більш-менш таких людей: Самчук¹¹, Косач¹² (що він свиня, це одна справа, а що тут він надається, бо добре говорить чужими мовами, легко сходиться з людьми, вміє поводитися в товаристві, а якщо він матиме українську трибуну, то й говоритиме українською мовою, – я маю на увазі зміст слів), Шлемкевич¹³. Максимович¹⁴ не знаю, чи вміє говорити, на роялі грати там не треба. Ольхівський¹⁵ і Багрянний¹⁶, думаю, не підходять. Від малярів не знаю хто. Дмитренко¹⁷ спритний, але

«мелкотравчатий» і пахне Благбазом. Гніздовський¹⁸ – найзмістовніший, але не спритний. Я рішуче не йду. За тутешніми уявленнями, науковець не може виступати в таких імпрезах. Я і статті свої в шведській пресі пишу через це під псевдонімом¹⁹. Але взагалі, як принцип, тут треба витягати якраз тих, кого еміґрація наша бойкотує, бо в ній мають хід хами, парвеню і держиморди, а люди з тоншою інтелектуальною організацією зайві, а там якраз вони можуть надатися. Можна подумати навіть над кандидатурами Винниченка²⁰ (чи старий зйолопів?) і Борщака²¹.

Ну, я розписався, а не знаю, чи Ви це читатимете, чи хто інший. Мама сердечно вітає всіх Вас, а я приєднуюся. Вона хворіє все, але ще якось тягне.

Щасливо, жду вістки.

Ваш ЮШ.

Lund

St. Södergat. 67.

№ 2. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Люнд, 29.3.[19]51.

Дорогий Григорію Олександровичу,
справді вже Вашим мандрам уже «найвищий час», кажучи закордонно-українською мовою, покласти край. Треба Вам плюнути на всі ці спіки і допомоги²², які боком вилазять, влаштуватися в місті, в Мюнхені найкраще, і зажити більш-менш людським життям, тим більше, що ми не знаємо, як багато часу приділено: дні, тижні, чи може, все таки роки²³.

У мене поки що, хвалити Бога, особливих новин нема. Потроху наладную зв'язки з славістами світу, здається, вдасться навіть в Англії дещо видрукувати, – а це найтяжчий кусочок, бо росіяни обсіли там усе, як мухи мед, а водночас чи не найважливіший, бо здається, що практично в політиці багато більше визначає зубожіла Англія, ніж багата, але безконцепційна Америка. Дещо і тут, як дасть Бог, можна буде пристроїти.

В таких обставинах нема великої охоти запрягатися до газетної писанини. Цими днями навіть вирішив був послати до Суч[асної] Ук[раїни]²⁴ (жахливе скорочення) свою статтю, написану три роки тому, але ніде ще не друковану і дуже актуальну, – з приводу Косачевого «Енея»²⁵. Витяг, прочитав – і сховав її назад. Надто вона добра для газети. Ви подумаєте «хвалько», але це стаття типу і розміру моєї статті про «Вертеп»²⁶, з всебічною аналізою, вона пропаде в газеті, будши міщена з десятьма продовженнями. З неї бачив світ тільки уривок «Чи криза людини визвольного руху», що наробив відому Вам веремію. А нове писати, – зовсім не в тому пляні голова працює.

Я розумію, що не може бути в нас однієї газети, але ж не можна і без кінця ділитися. Кінець-кінцем, у кожної людини є особливості в поглядах, отже, виходить, кожному для себе видавати газету? Треба, очевидно, припускати різні погляди в межах якогось більшого спільного, а цього в нас не вміють. Ну, побачимо, що там далі буде. Чому нічого не пишете про Тодя? Він же вже, мабуть, усе розуміє, і Ваші мандри і т. д.? Чи ще ні? Я його зовсім собі тепер не уявляю. Привіт Р[аїсі] О[лександрівні]²⁷ від Шерехів.

Веселого Великодня! Ваш Ю.Ш.

№ 3. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Людн, 13.4.[19]51.

Дорогий Григорію Олександровичу,
на Ваше бажання висилаю Вам завтра свою статтю про «Енея». Але підкреслюю, що висилаю її Вам.

Друкувати її в «Сучасній Україні» можна на таких умовах:

1. Розтягати не більше, як на троє чисел.
2. Відбити окрему брошуру, наклад мені байдужий, хай хоч 100 прим[ірників]. З накладу я маю дістати 25 примірників.

3. Імовірно, що в травні, по дорозі до Парижу, я проведу який тиждень у Мюнхені. Тоді я мав би дістати гонорар за всю статтю незалежно від того, чи вона до того часу буде вся видрукувана, чи ні.

4. У примітці, хоч яка вона неприємна для стосунків редакції з Косачем, не може бути змінена ані кома (мова йде про постскрипtum на 32 стор.²⁸).

Якщо котра-небудь з цих умов не може бути дотримана, то проситиму Вас переслати статтю мені назад і в усякому випадку не давати її друкувати ніде інде.

Оце, так би мовити, частина офіційна. А до неофіційної належить те, що коли я справді буду в Німеччині, то дуже хотів би бачити Вас і Ваших, а надто Тодя. Якщо Ви до того часу не будете ще в Мюнхені, то може, змогли б виїхати до Ульму, коли буде там мій поїзд, щоб я міг хоч око кинути. На жаль, про зупинку в Ульмі не може бути мови.

Тим часом бажаємо Вам усім веселого Великодня.

Ваш Ю. Шерех

Ага, мало не забув: не оповідайте про можливість мого приїзду до Німеччини. Чим менше людей про нього знатиме, тим краще.

№ 4. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Люнд, 9.12.[19]51.

Дорогий Григорію Олександровичу,
що значить Ваше мовчання? Якщо не вийшла моя брошура, або не подобається стаття, то це не причина, щоб мовчати. Статтю я можу віддати куди-інде, а брошура... Але мене турбує, чи Ви дістали рукопис статті, бо, як я Вам писав, у мене нема копії і було б (мені) шкода, коли б вона загубилася.

Отже, напишіть бодай два слова про це, або перешліть рукопис назад.

На Різдво я до Мюнхену не приїду, як був збирався. Як дасть Бог, навесні.

Привіт Вашим.

Ваш Ю. Шерех

№ 5. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Люнд, 18.12.[19]51.

Дорогий Григорію Олександровичу, співчуваю Вам у нових митарствах. Дай Боже, щоб вони закінчилися краще, ніж попередні²⁹.

Назву роману Павлова³⁰ Ви можете легко встановити, заглянувши до книгарні на Дахауер чи іншої. Не мусимо давати стару назву, раз сам автор її змінив. Гірше з Гуменною. Це має бути якесь «гніздо». Зруйноване?³¹

Та може, краще на все те махнути рукою. Я сильно боюся, що Ви за виїздовими клопотами не матимете змоги простежити за долею мого рукопису, а він у мене єдиний. Тому дуже прошу Вас краще забрати його з редакції і переслати його мені назад. Лежав багато часу, полежить ще. Я маю принцип не розставатися з рукописами, що їх маю тільки в одному примірнику, порушив цей принцип тільки з уваги на Ваше в редакції перебування, а як Вас там нема, то волію мати рукопис дома.

Я, здається, вже написав Вам, що моя подорож до Мюнхену тепер не відбудеться. Якщо будуть сприятливі обставини, то зроблю це в травні – або ніколи...

Так, з Дивничевим³² журналом³³ справи, скільки можу судити з скупих реляцій редактора, а ще більше з його мовчання, неважні. Цього можна було сподіватися, бо при його народженні надто близько стояли наші партії.

А тим часом я вже був розгнівався писати для того журналу статтю під орієнтовною назвою «Толстой, Орвел, Санін, Сталін». Ну, воно і краще, як можна не писати.

Не пишу тепер багато, бо однаково Вам не до читання. Сердечні різдвяні вітання від нас обох, дай Боже здійснитися Вашим бажанням у Новому році. Хай живуть Тодьо, тато й мама.

Ваш

ЮШ.

Чи пустили Мару[ня]ка³⁴ емігрувати? Чи він ще є? Вітайте його.

№ 6. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Кембрідж, 6.03.[19]54.

Дорогий Григорію Олександровичу, мені справді дуже шкода, що всі мої приїзди до Н[ью]-Йорку складаються так, що я роблю мільйон нецікавих і кінецькінцем непотрібних речей, а не можу зайти до тих, до кого мені хотілося б і кого я люблю. Може, це покращає в майбутньому.

Я прочитав листи Куліша. Думаю, що їх варт публікувати повністю³⁵. Самі повторення витворюють атмосферу гнітючості й безнадійності, так що їх не варт скорочувати. Російські треба перекласти (на жаль, поступка нашій вулиці), зазначивши це. Я б нічого не викидав. Для ідіотів з вулиці можна зробити примітку, що це лев, а не собака, і чому Куліш писав про щасливе життя. Для хоч трохи інтелігентного читача це, звісно, зайве було б, але скільки в нас таких читачів? Публікуйте і інші листи, якщо є змога, поки який-небудь черговий Вова їх не загубив.

Я поганий порадник у бізнесових справах, але не уявляю собі, щоб Ви потягли книжкову крамницю³⁶.

З моєю доповіддю справа безнадійна. У Н[ью]-Йорку я мав 5 замовлень на доповіді. Я маю одну обіцяну – для пленуму

УВАН, 3 квітня, і більше до осені нічого не роблю. Я б охоче зробив для Вас, але в мене нічого нема наукового про підсоветську Україну, і я над цим не працюю. Ні, голубе, я безсилий тут стати Вам у пригоді.

Вітайте Р[аїсу] О[лександрівну] й Тодя. Я останнього разу навіть не встиг про нього запитати. І не сердьтеся, що я не можу зробити того, чого не можу.

Ваш Ю. Шерех.

Ага, Гр[игорію] Ол[ександровичу], подайте мені, будь ласка, *разу*, хоч листівкою, адресу й по батькові Туркал[а]³⁷.

№ 7. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

Кембрідж, 19.08.[19]54.

Дорогий Григорію Олександровичу,
за сина Вам поки що гріх лягтися. Хіба що далі зіпсується. Тільки ще Карузо³⁸ Вам у родині бракувало! Я зі свого боку теж маю скаргу на Р[аїсу] О[лександрівну]. Тут, у Кембріджі, коло Гарварду, один хлопчина, років 14, продає газети – ну, копія Р[аїса] О[лександрівна]. Хай признається до гріха.

Вашу кулішотворчість³⁹ я проглянути можу, якщо не раніше жовтня. Про вересень не може бути й мови.

Досить трудно мені давати поради, не убачивши типу кожного матеріялу. Думаю все таки, що Луцького матеріяли⁴⁰ можна б уліпити десь між 2 і 3 або 3 і 4 II-ої частини. Або можна їх розбити, і, скажім, листа в справі нагінок на нього дати при «Прокурорському допиті»⁴¹.

Так само трудно мені тепер сказати, котру редакцію «Малахія»⁴² взяти, бо виходити треба б не з того, що письменник дійсно сам опублікував, а з того, що він опублікував би, коли б мав вільні руки. Наприклад, сцену з робітником на ліхтарі чи не краще було б дати в примітках, якщо вона вимушена?

Дати листів я б лишив там, де вони в Куліша. Думаю, що мусимо привчати до порядку живих авторів, але не варт виховувати мертвих.

«Комуніста»⁴³ тут нема. Думаю, що «Радянська література»⁴⁴ – назва журналу. Якщо пам'ять не зраджує, так звався орган Спілки письменників після її заснування. Видавництва такого я не пригадую, тим більше тяжко припустити, щоб воно існувало одночасно з «ЛіМ»⁴⁵ (Так писали цю назву).

На початку серпня я таки був у Н[ью]-Йорку, але лише кілька годин, які всі провів в університеті і в переговорах про ремонт мого мешкання, виїхав того ж вечора і не мав змоги ні з ким говорити. До речі, якщо не тяжко, подзвоніть від мене Радолицькому і скажіть, що я вже маю мешкання.

Привіт і до скорого побачення.

ЮШ.

№ 8. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 14 березня [19]84.

Дорогий Куме,

спасибі за сочинення⁴⁶ і за мініліста. У сочиненнях було б, мабуть, краще без пальтрета, але катастрофи не сталося.

Чи Вам пощастило щось надібати про Домонтовича⁴⁷? Чи знаєте, де є комплект «Критики» – «За марксоленінську критику»⁴⁸ й «Життя й революції»⁴⁹? Дуже треба було б переглянути.

Є в Домонтовича біографічна повість про Війона⁵⁰. Пам'ять підказує мені, що в кінці двадцятих років у Києві вийшов переклад з французької якогось роману про Війона (Франсуа Карко?)⁵¹. Але не можу собі пригадати, який, хто перекладав і чи взагалі все це не сон рябої кобили. Можете щось пригадати/порадити?

Шкода, що багато людей і наш Юрко⁵² між ними не розуміють, що приходить у людському житті час, коли треба «вицофа-

тися» й не показуватися на публіці, тим менше в ролі героя. Я перекажу Федішинові⁵³ і Дражевській⁵⁴ і спитаю, чи вони хочуть робити конференцію. Я не буду.

Бачите, один дурень може більше запитати, ніж сто розумних відповісти. Вибачайте, а, коли можете, допоможіть.

Уклін до сирої землі Р[аїсі] Ол[ександрівні] і цілую ручки.

Ваш ЮШ.

№ 9. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 24.07.[19]84.

Дорогий Гр[игорію] Ол[ександровичу],
стільки прохань, що в телефон не влізуть, і Ви їх позабуваєте, якщо їх не списати на папір.

Сиджу над Домонтовичем, мільйон прогалин і потрібна Ваша допомога. Ви ж на цьому зуби з'їли й штани просиділи, а я тільки «чужих весіль тверезий бенкетар».

У «Ч[ервоному] Шл[яху]»⁵⁵ я розкопав рецензію Майфета на «Дівчину з ведмедиком»⁵⁶. Він там посилається на попередні рецензії, а саме –

Державин – Критика, 1929, 3⁵⁷

Ф. Якубовський – «Ж[иття] й Р[еволюція]», 1929, 4⁵⁸

Старинкевич – «Красне слово», 1929, 4⁵⁹

А. Хуторян – «Критика» 1929, 4 – стаття? друга рецензія?⁶⁰

У Публічній⁶¹ нічого цього нема. Чи знаєте, де б це дістати?*

У «Ж[итті] й Р[еволюції]» 1934 ніби опубліковано розділи з повісти Домонтовича «Напередодні»⁶². Скільки пригадую, «Ж[иття] й Р[еволюцію]» припинено на книзі 4, 1934. Публічна має числа 1 і 2. Де б можна знайти дальші числа того року?

У «Література й мистецтво» ніби була стаття Проня про видання «Сяйва» включно з «Дівчиною» як буржуазну

* На полі запис «Маланюк каже про архів Винниченка!» рукою Ю. Шевельова чорнилом.

літературу. Що таке Пронь⁶³? Що таке «Література й мистецтво» – додаток до «Вістей»⁶⁴ – чи був такий журнал?

Нічого я не знайшов про «Аліну й Костомарова» і «Романи Куліша»⁶⁵. А пригадую, щось було. Чи можете навести на слід⁶⁶?

1936 року, або коло того, повість Домонтовича з'явилася в дніпропетровському журналі (чи альманаху?) «Штурм»⁶⁷. Чи можна якось надібати на це? Було б цікаво зловити В[іктора] Пл[атоновича] на соцреалістичних писаннях.

ПроСЮ Вашої допомоги, швидкої в міру спроможности, бо хотів би закінчити свого Домонтовича перед виїздом до Європи (21 серпня), а вже мало лишається.

Мабуть, знаєте, що був у гостях у Вашого/нашого Тодя.

Сердечно вітаю Р[аїсу] Ол[ександрівну] і Вас, будьте великий і розумний, не гнівайтесь за мою нападсть.

Ваш ЮШ.

№ 10. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 31 липня [19]84.

Не встиг ще півень тричі проспівати, як я Вам знов морочу голову. Але тепер з іншого приводу.

Кажуть мені, що в грудні 50 років від кировських розстрілів⁶⁸ і треба це відзначити в Академії. Але як? Не хочу ні панакхиди, ні політичного мітингу. Не хочу родинного свята дочок розстріляних. Усього цього ми вже мали досить.

Було б добре дати сільветки кожного з розстріляних, бодай за професіями, – письменники, мовники, історики тощо. Але хто в нас може це зробити? Не бачу. Про багатьох із того списку ми, мабуть, взагалі не знаємо, хто вони були.

Обмежитися на літераторах – мати по короткій доповіді про Крушельницького⁶⁹, Косинку⁷⁰, Фальківського⁷¹, Буревія⁷², Влизька⁷³, Мисика⁷⁴? Але чи є в нас люди, що могли б це зробити? Хто

в нас знає, приміром, Крушельницького як письменника? І що робити тоді з критиками і літературознавцями?

Тому дуже прошу Ваших порад і чим конкретніших, тим краще – щоб за кожною доповіддю стояв потенційний доповідач. Бо я безрадний і готовий усього зректися.

Чекаю на Ваше слово.

Привіт Р[аїсі] О[лександрівні].

Ваш ЮШ.

P.S. На жаль, в архіві Винниченка тих чисел журналів, що я шукав, саме нема, хоч є багато інших.

P.P. Ще біда. Не можу знайти, де друкувалася «Трипільська трагедія» Домонтовича. Чи часом не в «Землі»?⁷⁵

№ 11. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Резерфорд, Нью-Джерсі], 2 серпня 1984.

Відповідаю Вам відразу, бо коли відкладу, то буде «на кінського Юра», як казала моя покійна мама. Я думаю, що питання «кіровські розстріли» Ви трактуєте дуже широко, тому й трудно до нього підійти конкретно.

Якщо йде про відзначення 50-річчя кіровських розстрілів у нас на Україні, то це, схоже, і повинна іти мова тільки про процес 13–15 грудня 1934 року в Києві над 37-ма⁷⁶ письменниками й культурними діячами та вирок над ними виїзної військової колегії Верховного Суду СРСР. Розстрілів було багато й після того аж до 1939 року. Але то вже розстріли загального терору. І в цьому загальному процесі розстрілів були різні люди, різних політичних і професійних профілів. Це широка панорама й їй треба було б присвячувати кількаденну конференцію.

Отже, мова може йти про процес і розстріли 37 діячів.

Цю конференцію, знову таки, можна поставити ширше і вужче. Ширший варіант мав би приблизно такі доповіді:

1. Справжнє підґрунтя убивства Кірова та його політичні наслідки.

2. Правна основа процесу над київською групою «терористів-білогвардійців».

3. Українські письменники на процесі (короткі портрети).

4. Українські політичні діячі, молоді науковці та інші на процесі (характеристики, висновки).

Цю конференцію треба розраховувати або на цілий день, або на два дні. (По дві доповіді кожного дня).

Хто міг би виголосити ці доповіді?

Першу, якщо нікого кращого не знайдеться, то можу зробити я. Другу – попросити Процюка С.⁷⁷ Він міг би опрацювати.

Третю – 5–6 портретів – найкраще могли б зробити Ви. Але, якщо Ви не захочете морочити собі цим голову, то я бачу тільки два виходи: або Св. Гординський⁷⁸, який знає родину Крушельницького, знає Влизька, Косинку та інших, або О. Тарнавський⁷⁹, який, коли попрацює, може дати добру характеристику.

Четверту, то треба замовити або Ільницькому Р.⁸⁰, або Прокопу⁸¹, або Гунчакові⁸².

Але це підприємство широке і морочливе. Краще взяти скромніше. Воно би мало, на мою спонтанну творчість, виглядати так:

Доповідь перша мусіла б залишатись як і попередня. Бо треба для слухачів з'ясувати політичну підоснову дальших незаконних убивств.

Друга доповідь 30–40 хвилин. Мистецька характеристика кількох найвидатніших з жертв, щоб підкреслити ще раз кого укр[аїнська] література втратила.

І все. Доповідачі – попередні. Першу доповідь, на крайній випадок, скажу я, а другу, знову ж або Ви, або Гординський, або Тарнавський. Гординський – добрий, тільки ж нещастя в нього з мовою. У цьому сенсі Тарнавський має перевагу.

Оце швидко і спонтанна моя відповідь Вам. Кожну пропоновану тему можна, звичайно, розумніше сформулювати.

Отже, ані про істориків, ані про мовознавців, ані про математиків на цьому вечорі мови не може бути, бо їх в кіровському процесі не було. Так що ті клопоти від Вас відпадають.

Інша зовсім справа, що ми мусіли б влаштувати дуже солідне засідання, присвячене 50-річчю смерти Грушевського⁸³. Але тут вже слово за нашими істориками.

«Трипільська трагедія» Домонтовича? Перший раз чую. Нічого не знаю.

№ 12. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк] 27 березня [19]85.

Дорогий Григорію Олександровичу,
дякую за списки майбутніх академіків⁸⁴. У Вас м'яке серце, і я не всіх можу проковтнути. Вам пришлють офіційну бомагу, чому декого відкладаю.

Тим часом я склав характеристику на Штогрин⁸⁵ і посилаю Вам тепер на співвідпис. Якщо не маєте заперечень, підмахніть і пошліть просто Несіній⁸⁶. Якщо маєте заперечення, напишіть або подзвоніть мені.

Другу бомагу пришлють Вам у справі тих, кому б ви мали організувати всі папери й рекомендацію. Буду Вам за це дуже вдячний. Але дуже вас прошу, щоб кожного перед початком оформлення Ви спитали, чи він/вона хоче, щоб ми не набирали мертвих душ. Зокрема це стосується до Мотиля⁸⁷, якого я дуже хотів би мати, але маю великі сумніви, чи це його цікавить. Бо нащо морочити собі голову, щоб потім кандидат вкинув документ про обрання до коша?

Сердечно вітаю Вас і всіх інших Костюків, в Америці суцях.

Ваш ЮШ.

№ 13. Ю. Шевельов до Г. Костюка.[Нью-Йорк], 1 червня 1985⁸⁸

Дорогий Гр[игорію] Ол[ександровичу],
десь загубив адресу Нитченка⁸⁹ в Австралії. Будьте ласкаві,
подайте поштою або телефоном.

Привіт Р[аїсі] Ол[ександрівні], новорічний і взагалі.

Ваш Ю.Ш.

D. Nytczenko
36 Percy St.
Newport, Vict. 3015
Australia*

№ 14. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 4 серпня [19]85

Дорогий Григорію Олександровичу,
нарешті, так виглядає, редагування літературних «Аналів»⁹⁰
наближається до кінця. Тож дуже потребую і дуже спішно адре-
си Смирнова і ді-Марко. Будьте ласкаві, пришліть і то одразу.

Вітаю Р[аїсу] Ол[ександрівну] і Вас, чекаю

Ваш Ю.Ш.

* Адреса Д. Нитченка записана рукою Г. Костюка чорним фломастером.

№ 15. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Резерфорд, Нью-Джерсі], 7 серпня 1985.

Дорогий Юрію Володимировичу!

Потрібні Вам адреси подаю нижче. Реальними вони були три роки тому. Тепер – не знаю.

Якщо «редагування літературних “Аналів” наближається до кінця», то це майже чудо. Але «кінець» все ж таки ще в кишені Богдана Ярославовича⁹¹. На початку червня я написав йому листа й просив повідомити мене як є справа [з] тими статтями, що їх я вислав йому. При цьому я зазначив усі статті, які я йому вислав для редакції. Він відповів, що всі статті відредаговані за винятком: 1) статті І. Качуровського про пейзаж у Винниченка⁹², яку він вважає за слабу й не дав її навіть до перекладу і 2) статті Л. Залеської-Онишкевич про Винниченка й Карела Чапика⁹³ він ніколи не бачив і серед надісланих її не було.

Про статтю Качуровського я не дискутував. Але історія статті Л. Онишкевич, це якесь дивовижне непорозуміння. Я її вислав у першому циклі. Значить – загубив. Він попросив мене негайно вислати копію. Я вислав. Але боюся, що він тепер знову її буде «редагувати» цілий рік. Звертаю на це Вашу увагу й хочу сказати, що ця тема мене дуже обходить. Для англомовного читача вона дуже важлива. Про неї писали чехи, писали в укр[аїнській] радянській пресі, писали в емігрантській. Л. З[алеська]-Онишкевич зробила підсумок і ряд своїх нових спостережень. Отже, я думаю, що справжнім закінченням редагування «Аналів» буде тоді, коли стаття Л. Онишкевич про Винниченка і Чапека буде відредагована у Ваших руках. Таке моє прохання, як відповідального за винниченківські матеріали в «Аналах».

Ми з Раїсою дуже раді, що Ви подали про себе вістку. Ми думали вже, що Вас або адаптували китайці, або потрапили десь в закладники.

Тож будьте здорові

Ваш Гр. Костюк

Prof. V. Smyrniw
Department of Russian
McMaster University
Hamilton, Ont.
Canada L8S 4M2

Dr. Domenico A. DiMarko
Foreign Languages Department
La Salle College
20th St. and Olney Ave.
Philadelphia, Pa. 19141

№ 16. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[10.08.1985]⁹⁴

Дозвольте включити мій козлитон у хор, що співатиме урочистий гімн у день родинного свята Костюків⁹⁵. Многая літа, і хай живе... не Постишев⁹⁶, а Раїса Олександрівна.

Малого листа прошу передати Тодьові, і сподіваюся, що його зміст малий, щоб не бути антипедагогічним.

Ваш Ю. Шевельов

№ 17. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 14 серпня [19]85

Голубе,
спасибі за адреси. Лист ішов шість (!) днів.

Не хвилюйтеся за Онішкевич. Стаття відредагована і в моїх руках. Рубчак каже, що має клопіт з рецензіями на Ваш Сталінізм⁹⁷. Він до Вас про це напише.

Вітайте себе, Р[аїсу] О[лександрівну] і дітей⁹⁸.

Ваш Ю.Ш.

№ 18. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

Листопад 1985

Разерфорд, Н[ью]-Дж[ерсі]

Дорогий Юрію Володимировичу!

Я і Раїса Олександрівна дуже шкодуємо, що не можемо взяти участі у святковій зустрічі на Вашу пошану.

Та хоча фізично нас там не буде, але духовно ми будемо серед усіх Ваших численних шанувальників.

Ми, як і напевно всі учасники зустрічі, свідомі того, що в Вашій особі вся наша культурна громада вшановує невтомного трудівника науки й літератури, який дав людям багато «розумного, доброго, вічного».

Тож, дорогий Юрію Володимировичу, будьте й надалі міцним і здоровим, та хай буде Вам і навколо Вас усе добре.

Завжди Ваші

Раїса і Григорій Костюки

№ 19. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 7 грудня 1985.

Дорогий Григорію Олександровичу,

сердечно дякую за листика й матеріяли⁹⁹. Вони неоціненні і кидають нове світло на всю історію В[іктора] П[латоновича]. Але це тільки початок, тільки вступ. Я вмираю від спраги дістатися до продовження. Ради Бога, зв'яжіться з йогою вдовою. Або хай вона пришле, або я ладен поїхати до Трентону, щоб там прочитати – або можна б зробити ксерокопію¹⁰⁰.

Лист Ваш прийшов сьогодні, прочитав зразу й пишу. По-перше, страшно цікаво, я в ролі Шерлока Холмса, по-друге, треба весь цей «період студій» закінчити до весни. Поможіть, благаю Христом Богом!

За запрошення спасибі. Якби ж не дорога від Вас до автобуса й чекання на автобус. Якби Ви могли мені гарантувати день з відлигою, сонечком і без вітру! Ні, дякую, але краще відкладім до теплішого часу. А тепер з'їжте кейк за своє й моє здоров'я.

Привіт Р[аїсі] Ол[ександрівні] і добрі бажання добрим людям на здоров'я.

Ваш ЮШ.

№ 20. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 29 грудня [19]85

Дорогий Григорію Олександровичу, спасибі за бібліографію Домонтовича, та я в ній знайшов мало нового. Натомість дуже мене зацікавили Ваші слова про те, що той Іван¹⁰¹ лишив великий нарис про Домонтовича. Лишив де? Якщо це нарис спогадовий, а особливо, якщо там мова про шлях Домонтовича від Уфи (де він був ще в жовтні 1941 року) до пропаганда-штафелю¹⁰². Власне, в біографії В [іктора] Пл[атоновича] я нічого не міг сконструювати для цих вирішальних місяців. Його перекинули через фронт? Узяли в полон? Був він у радянському війську?

І де перебував той нарис? Я б радо з ним познайомився, але як це зробити?

І що таке взагалі той сам Іван? Як він опинився в війську? Яка була його офіційна роль? Якщо він мав вплив, які джерела цього впливу?

Що Ви про це знаєте? Як я міг би від Вас дізнатися?

Отже, бачите, Ви викликали колосальний апетит. Як його заспокоїти? Навчіть, просвітіть.

Передайте добрі бажання на новий рік Р[аїсі] Ол[ександрівні], Тодьові, Лесі і собі.

І відгукніться письмом або телефоном якнайскоріше.

Ваш ЮШ (= Шерлок)

№ 21. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Резерфорд, Нью-Джерсі], 3 січня 1986

Дорогий Юрію Володимировичу!

Щоб вгамувати Ваш «колосальний апетит», я заглянув у деякі мої забуті папки й несподівано знайшов оцей спогад про Петрова. Це автентичне й вірогідне свідчення людини, яка спілкувалася й дала змогу Віктору Платоновичу «устабелізуватися» в німецькому полоні. «Юрій Осипович» це і є той Іван Осипович Костюк, який посідав, як побачите, поважне місце в системі пропаганди. Вже з цього спогаду абсолютно ясно як В[іктор] П[латонович] дістався в полон і як він вплив на редактора «Засіву»¹⁰³.

Це він прислав мені ще десь у 60-х роках. Я про цей матеріал цілковито забув. Вже в лютому минулого року він писав мені, що після довгих років нарешті закінчив свій спогад про Вік[тора] Плат[оновича]. Ще треба тільки додати бібліографії і дещо передрукувати. Отже, в якому те все стані, трудно сказати. Треба було б поїхати до Трентону і там у дружини добитися дозволу на перегляд. Як Ви маєте охоту тим бавитися, то я спробую написати до дружини (це сестра Ірини Вільде)¹⁰⁴ і попрошу її зібрати всі його писання й вислати до архіву УВАН¹⁰⁵. А Ви тоді вже там розшукаєте. Може, там є щось більше, ніж те, що тут написано. Не знаю, правда, чи вона погодиться.

Оце і все, чим можу поки що [вгамувати] Ваш «колосальний апетит». Але Раїса, коли читала мені Вашого листа, сформулювала точніше цю акцію. Вона сказала, що цей вицвілий папір Вас не заспокоїть остаточно. А для завершення заспокоєння Вам треба приїхати до нас і вона Вас почастує смачним «кейком», який вона збирається пекти наступного тижня. Так що, коли хочете справді такого дослідницько-кулінарного завершення, то просимо дуже, зробіть таку ескападу.

Тим часом наші найкращі Вам новорічні побажання.

Ваш

№ 22. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 30 травня 1986

Дорогий Юрію Володимировичу!

Вже третій тиждень, як після великого пожегу, сиджу на безладній купі пак з книжками та іншою паперовою рухляддю й не можу дати ладу. Офіційно це називається нова резиденція¹⁰⁶. Раїса спритніша від мене. Вона швидко дала порядок своїм речам, а я безнадійно застряг і не бачу кінця. А до того ще й, ніби на зло, КІУС¹⁰⁷ інтенсивно присилає на коректу мої спогади¹⁰⁸. І над цим мушу сліпати, бо ж відкладати не можна. Все це на купу, на мій «дряхлий» вік – це мука. Заскиглив тому, щоб виправдатись, чому досі не написав Вам і не подав нової адреси. Тож занотуйте собі таке:

Телефон: (1-301) 598-3816

№ 23. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 4 червня [19]86

Дорогий і серцю милий Куме і Кумо,

нарешті Ви озвалися! Я часто думав про Вас, болить мені Ваше зникнення й рух на південь, та розумію, що на це нема ради, думав уже навіть голоситися до Тодя й питати про те, як від Вас щось почути, та незручно було починати розшуки мало не через поліцію, навкільними шляхами. Думав навіть, що Ви за щось на мене розсердилися, перебирав усе на світі і не бачив, чим міг Вас розгнівити.

Хотів би знати й бачити, як Ви влаштувалися, та може, ще й зроблю це, якщо Бог приведе до Вашингтону. Адже, коли не помиляюся, до Вас там метро їде, а це не бус, не треба на вітру чи дощі, чи морозі чекати. Правда, не знаю, як Ви далеко від того метра і чи піша пішаниця може ту відстань подолати.

Мої мандри відбулися щасливо й радісно. Не знаю, чи довго ще зможу тинятися по світі, але це моя головна і чи не єдина потіха, і я радо робитиму це й далі.

Вітаю найсердечніше Вас обох, бажаю спокою й радості на новій оселі, а собі – щоб Ви мене не забували, я тепер сам у Н[ью]-Йорку.

Ваш Ю. Шевельов

№ 24. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 8 липня 1986

Дорогий Юрію Володимовичу!

Вибачте за таке непристойне спізнення з відповіддю. Але я вже людина вкрай немобільна. Я тільки недавно закінчив сяк-так розкладати свої книжки й ледве розіпхав по кутках свій досить великий, роками накопичений (ідіотична професійна звичка!) архівний матеріал. Тепер він уже, мабуть, нікому непотрібний, але викинути не маю відваги.

Я дуже радий, коли Ваші часті мандрівки в дальші світи дають Вам душевне задоволення, спокій чи й дозвілля. Якщо так, то ми обоє зичимо Вам якнайбільше сили й здоров'я для дальших нових мандрів. Рухайтесь і насолоджуйтесь. Бо рух, кажуть, – усе, а сидіння (вимушене чи добровільне) – життєва стагнація. Тож хай живе рух! Принаймні, для мого доброго друга. Мені це вже заказано. Я приречений до сидіння. Хіба що можу ще рухатися з паличкою по наших ліжервордських гарних алеях. Це ще єдине, що мені залишилося. Та годі, бо я вже починаю збиватися на старечу лірику. А мені хочеться поговорити з Вами про деякі важливі для мене питання.

Насамперед про спогади. Ви розумно зробили із своїми¹⁰⁹. А я не бачив причини, щоб не друкувати своїх спогадів за свого життя. Аж дописавшись до періоду еміграційного, зрозумів, що

то не така проста справа. Тому, аж тепер раптом я прийшов до рішення трохи переглянути видання. Спогади мої мають назву «Зустрічі і прощання». Добре чи зле це, то вже пропало. Так хай і називаються. Перші дві книжки, кожна орієнтовно по 400 сторінок, мають такі ширші розділи: 1) Кам'янецька доба – від мого дитинства до закінчення середньої школи 1925 року; 2) Київська доба – мої студентські роки і той світ, в якому я тоді крутився (1925–1929); 3) Харківська доба (1929–1935); 4) «Ока-янні роки» – арешт, концтрак і звільнення (1935–1940); 5) Від звільнення («За брамою») – 25 листопада 1940 до початку Другої світової війни – 22 червня 1941 року.

Цим кінчаються дві перші книжки, які я готовий видати тепер. Далі я напишу добу німецької окупації й добу еміграції, які орієнтовно становитимуть нові дві книжки, які опублікую тоді, коли вони будуть готові, а якщо мене не стане, то й без мене це зроблять. Кравченко¹¹⁰ дуже настирливо вимагає, щоб саме тепер ще пішла і доба німецької окупації. Але я дотримуюсь свого плянування. Що Ви скажете на це? Дуже мене цікавить.

Друге питання. Виникла в мене думка присвятити ці спогади Тодьові. Проектовно це мало б звучати так: Моєму синові Теодору. Порадьте, будь ласка, чи варто цього вченого фізика й Вашого хрищеника в такий спосіб вплутувати в цю справу? Чи в культурному світі прийнято такі присвяти робити? Чи не виглядатиме це наївно і смішно? І чи така трислівна присвята звучить добре? А може, Ви подасте якусь кращу ідею чи форму? На Вашій дружній opinii мені дуже залежить. Тодьо, як знаєте, добрий і справжній син. Він мені дуже багато допомагав і допомагає. Мені хотілося би зробити йому якусь тривалу вдячність. Але не знаю, чи це добре.

Третє питання. Ви дістали вже п'ятий том Хвильового?¹¹¹ Не питаючи Вашої opinii, насамперед скажу від себе: з виходом 5-го тому, а це значить – з завершенням праці над п'ятитомним Хвильового я відчув, ніби з моїх плечей звалився тяжкий камінь, що його я носив майже десять років. Праця над 5-м томом

була особливо тяжкою. Але все ж таки перемога за нами. Пишу це Вам, бо й Ваша частка значуща вкладена в цю загальну будо[ву]. Я знаю хиби цього видання. Кілька недоречностей вкралося також з вини моїх добрих друзів і помічників – Зінкевича¹¹² і Веретенченка¹¹³. Деякі напис[и] і коментарі вони в процесі друку і мовної редакції перекопили по-своєму з вірою, що це відповідає моїм настановам, не погодивши зі мною. Але при всьому цьому, це ж таки перше повне (одна політична стаття й дві чи три рецензії, яких мені не вдалося дістати, погоди не роблять) видання літературної спадщини Хвильового. Це щось таки значить. Хоч я й знаю, що цю працю (як працю над спадщиною Винниченка) мало хто оцінить (контроверсійні ж!). Але мене це абсолютно не хвилює. Я робив і роблю, що можу й вважаю за потрібне. Як матимете час, прогляньте мою статтю «До нового трактування біографії Хвильового». Як Вам подобається Хвильовий без героїчних і діяболічних регалій?

Якби справді трапилась щаслива нагода Вам побувати у Вашингтоні, то ми були б дуже щасливі й раді Вас вітати в нашій новій оселі. Доїхати до нас легко можна. Сабвей (чи метро, не знаю, як тут називається) з Вашингтону доходить до Сільвер Спрінг. Там відразу є метробас, який доведе Вас до Ліжер Ворлд Клуб, а це значить, що Ви вже в нас. Про це докладніше при потребі.

На закінчення ще кілька фраз про нашого спільного друга Юрія Андріянвича. Кортить мені поділитися з Вами хоч кількома словами. Як Ваше журі нагородило його цілком заслужено за довгорічну працю¹¹⁴, згадавши при тому й «Чорну пургу»¹¹⁵, то я недавно взяв і проглянув її, бо до того не встиг. Його «Вступне слово про себе» дуже прикро мене вразило. І що він народився не в звичайній селянській, а «хліборобсько-християнській» та ще й «козацько-чумацькій» [родині] (бо ж Панько Куліш¹¹⁶ вважав чумаків за конструктивний стан), отже, не що-небудь! І що він закінчив двоклясову чи вищепочаткову школу, яка, знову ж таки, була не звичайна, яких було сотні по

Україні, звідки виходили різні канцеляристи й волосні писарчуки, а особлива, «з наближенням до гімназії». Уманський с[ільсько]-г[осподарський] технікум, один із багатьох тоді на Україні середн[их] шк[іл], що готовили помічників агрономів і садівників, у нього пояснюється темним читачам, що це «Інститут». І що він 1926 року приїхав до Харкова й вступив не в реально існуючий ІНО [Інститут народної освіти] чи ХППО [Харківський педагогічний інститут професійної освіти], а...в Харківський університет¹¹⁷. Тут правдиво він проявляє творчу активність і пише свою статтю «Проблеми стилю»¹¹⁸ (ми всі, жовтодзобі, тоді хворіли на це питання, то правда). Він читає її на ширших зборах літераторів і її дуже оплескали «письменники з середовища Хвильового». Мене починає нудити. Чому ж не згадує Пилипенка¹¹⁹ та його середовище? Адже ж Ю[рій] А[ндріянович] був членом ПЛУГу¹²⁰, вечір той організував Пилипенко, т[об]то ПЛУГ, і далі просував ту статтю тоді ще авторитетний Пилипенко. Але що ж далі? Виявляється, цю свою статтю він надрукував у «київському провідному журналі “Критика”». Після цього я вже отетерів. Що це таке? Для чого це немудре баламутство? Адже ж кожний, хоч трохи культурний читач, знає, що в Києві такого журналу ніколи не було. Був журнал марксо-ленінської думки «Критика» тільки в Харкові¹²¹ і саме в цьому журналі без усякої навіть примітки опублікована була та стаття. Якщо до цього ще додати в фіналі його християнсько-покаянну, богопреклонну й богобоязливу декларацію на закінченні, що для мене звучить несамовитою фалшкою, то це було б і все. Чому це баламутство ніхто не виправив, я не розумію. Кошелівець каже, що це зробили вже тут без його відома¹²². Не знаю.

«Чорна пурга», то не спогади. Це слабенька спроба написати пригодницьку, сюжетну, детективну повість. Бог з нею. Але перли в спогадах про О.І. Білецького¹²³. Тут можна було б вибрати багато прецікавих моментів. Але на це тут місця нема. Згадаю тільки розділ 8, що має назву «Вклад академіка Білецького в українську літературу»¹²⁴. На стор. 83 читаю, як багато

О[лександр] Б[ілецький] дав для розвитку українського літературознавства. Завдання похвальне. Він, академік, справді дав дуже багато. Юрко для підтвердження своїх думок бере статтю О[лександра] І[вановича] Б[ілецького] «Русская литература и античность»¹²⁵. Цитує з неї, перекладаючи з російської, таке: «Певну роль в зближенні України з античністю могли грати також зв'язки з грецькими колоніями (Ольвія, Херсонес)». Це інтригує. Беру оригінал і читаю всю статтю. У статті нема нічого специфічно українського. Але це не біда. Біда в тому, що в оригіналі, в цитованих Юрком рядках, немає слова Україна. Це довільна дописка в патріотичному пориві вже Ю[рія] А[ндріяновича]. Це вже щось набагато гірше, ніж ті баламутства, про які я згадував. Це просто – не зрозуміло.

На цьому – крапка. Я сподіваюся, що Ви мене не запідозрите в злих намірах. Ні, мене просто серце болить за товариша. Адже ж нас таки чогось учили в аспірантурі? Не тільки заглядати в гарні зошити професора Білецького? Само собою, що пишу це тільки для нашого з Вами хатнього вжитку.

Вибачте, що замучив Вас таким довгим листом. Але це перший і останній. Це сталося несподівано.

Ми обоє вітаємо Вас сердечно. Щиро Ваші Костюки

№ 25. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 14 липня [19]86

Дорогий Куме,

бачите, на старості літ починаємо листуватися, чого ніколи не робили. А все тому, що поніс Вас чортяка бо-зна-куди. І ще слава Богу, що не до Фльоріди чи Каліфорнії.

Архівний матеріал бережіть. На нього чимраз більше охочих. Оце недавно до мене дзвонив один з канадських юнаків¹²⁶, що хоче писати дисертацію про Костецького¹²⁷. І дуже добре. Але де його архів?¹²⁸ Я поняття не маю.

Ваш Хвильовий не потребує компліментів¹²⁹. Це діло епохальне, подвиг, геройство. Може, я упереджений, але на мене це, без порівняння, корисніше від Винниченка. Тут Ви почнете на мене гримати. А я все таки маю свою вовчу думку.

Як Ви будете писати про роки 1941 і далі, не знаю. Там багато вибухового матеріялу. Себто писати – так, але публікувати? Хіба що обминатимете все важливе й цікаве, як геніяльно зробив Кошелівець¹³⁰. Але які ж то мемуари – це бестселер. Бережи мене, Боже, від усяких бестселерів. Якщо ж писати, нічого не ховаючи, як я намагаюся, то треба сховати від людських очей на пару десятків років, а принаймні до кінця мого життя.

Ваша присвята зовсім у порядку. Але її можна скорочувати, якщо схочете. Можна викинути «моєму». Та ж не будете Ви чужого сина називати сином. А можна піти й далі й викинути Теодора. Він у Вас єдиний, і ніхто від нього спогадів не відсудить. А присвята просто «синові», – оригінальна й більше звертає на себе увагу й робить інтимнішим, а водночас і взагалінішим. Але і ваш варіант зовсім кошерний.

Щодо нашого третього з компанії трьох мушкетерів¹³¹, маєте, на жаль, повну рацію. Нагорода Антоновичів – це ганьба й компрометація. (Я там, як знаєте, участі вже не беру). Але це не тепер почалося. Усі його писання останніх років – суцільна нісенітниця й сором. Зробив він з Білецького «свідомого українця»! Те ж – з Каразіна¹³². Нонсенс. Зробив антирадянський твір з Тичининою «Сковороди»¹³³, де нема нічого від справжнього Сковороди, а все підробка під Советчину. А сам він став другим Ярославом Рудницьким¹³⁴. Пропихає себе й рекламу без усякого сорому. Таж його «Пургу» «Сучасність» не хотіла видавати. Проліз, проперся, продерся. В Академії він сам собі влаштував сходина. Його Леся¹³⁵ кілька разів дзвонила до мене, щоб це зробити, і звичайно ж не з власної ініціативи. Під кінець я їй сказав: «Дивуюся його поведінці й не шаную людей, що скрізь самі себе пропихають». З того часу наші стосунки припинилися, але він усе одно себе до Академії пропхнув. Справжня Чехов-

ська Мерчуткіна, якщо пригадуєте його «Юбилей»¹³⁶. А я його дуже любив – у Харкові, в Галичині... Та поведінка його, мабуть, патологія і медицина.

Вітайте щирісінько Жінку.

Доброго добра,

Ваш ЮШ.

№ 26. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 26 липня 1986

Дорогий Юрію Володимировичу!

Дякую за листа від 14.VII. З нього я ще раз переконався в Вашій редакторській геніяльності. Написав Вам чоловік «оповідання» із трьох слів, а Ви одним розчерком пера звели його до одного слова. І вийшло зовсім знаменито. Так і буде. Дякую.

Не знаю як Ви, але я останній тиждень витратив час на читання своїм чверть оком звіту й виступів у дискусії на IX з'їзді СПУ¹³⁷. Децю перечитав уже і з з'їзду VIII-го СПРС у Москві¹³⁸. Не знаю, як для Вас, але для мене – це розпучливий зойк бідних «інженерів людських душ». Чесніші й відважніші з них відчують, бачать своє рабське, принижене, національно зневажене становище й дуже гостро та одверто про це заговорили. Горбачов¹³⁹ дозволив поговорити. І вони заговорили. Хоч свідомі того, що говорять у порожнечу, або, висловлюючись сальонною мовою – «до лампочки». Але я розумію їх. Читав і хвилювався. На жаль, звітної доповіді П. Загребельного (він же тепер вождь!)¹⁴⁰ не прислали. Десь те число зникло. І то масово. А він, власне, й задав такий тон. Та це між іншим.

Кажете, що якийсь там юнак збирається писати дисертацію про Костецького? Прецікаво! Чи ж зауважить він, що цей небезталанний, але химерний чоловік в останні роки крутив світом, як циган батоном. Підлизно і принизливо виканючував гроші то в Папи Римського, то в якогось кардинала, то в живого тоді ще

Едшмідта¹⁴¹ (купуючи його бездарними перекладами чи нотатками про мюнхенську школу експресіоністів), то від советських агентів, видаючи в Гамбурзі добре редаговані, але хитрі й падлючі «Нові обрії»¹⁴², лизання задниці гетьманцям (давали трішки грошей) і націоналістам, а потім, – відвідини і те ж принизливе холуйство в Києві і т. д. і т. д. Маю прецікаве листування з ним з цієї доби¹⁴³. Думаю, що архів його треба б шукати десь на тій адресі, де він в останні роки жив. Це точніше знає Ю. Соловій¹⁴⁴.

Я не буду ховати, як Кошелівець, добу німецької окупації України. Мені нема, що ховати. Я описую все, що бачив, чув, з ким зустрічався й що робив, як викручувався. Але публікувати буду тоді, коли все буде вже готове. А коли буде – невідомо.

Мені не про комплєменти йшло про Хвильового. Я цього не прагну. Мене цікавила думка про Хвильового без усіх героїчних регалій, як я його тепер представив. Наш спільний друг Павло Йосипович¹⁴⁵ зробив був його навіть політкомісаром 14 дивізії, вождем партизанського загону і всяка інша романтика. Інші «добročинці» доводили, що він в ролі страшного чекіста вибивав зуби різним тогочасним спекулянтам. А Чапленко¹⁴⁶ з самовпевненою міною цитував «точно» з журналу АРЕНА¹⁴⁷ (єдиного числа, яке вийшло 1922 року) слова Хвильового, де той ніби то твердив, що на вулиці Полтави власноручно застрелив петлюрівського офіцера. Коли я нарешті таки дістав АРЕНУ й прочитав від крапки до крапки, то знайшов там тільки один гарний вірш Хвильового й акростих на Коряка¹⁴⁸. І нічого подібного більше. І цей тип сміє ще прикривати себе науковим об'єктивізмом.

Щодо Винниченка я, звичайно, з Вами не погоджуюся. Вважаю, що в Вашому житті не було нагоди просто духово зжитися з «світом мистецького бачення» автора. Я більше скажу: Хвильовий – це похідна, дуже значуща лінія від Винниченка. В історії українського державного і культурно-мистецького відродження й утвердження в світі, без сумніву, прийде велика «Доба Винниченка». Його символічну труну понесуть на плечах

з Мужену¹⁴⁹ через усю Європу до київського пантеону безсмертних! Отакою патетикою я «гримнув» на Вас. І як собі хочете.

Щодо нашого «третього мушкетера», то я все ж таки не розумію, як можна дійти до такого, щоб підробляти цитати у поважних авторів, аби їх якось нагнути ближче до бажаної тобї позиції. Взагалі він завжди любив підсаджувати себе на вищий стовбчик і тиснутися в світло сяйва когось великого. Бо йому, мабуть, все здавалося, що то світло і від нього світить. Дуже це смішна риса його характеру і з рештою непотрібна. Бо він має певні свої здібності, свій талант. Треба тільки відчувати свої можливості.

Чи Ви чули доповідь Л. Плюща про Хвильового¹⁵⁰? Мені дуже шкода, що я такої нагоди не мав. Я читав тільки газетний звіт про цю доповідь у Торонто. Виглядає, що публіку він просто «околпачил». Я уявляю собі. Він – аналітик, інтуїтивіст і філософ. Він визбирав всі можливі й діючі течії (філософські, світоглядові і мистецькі) в добу Хвильового і на їх базі створив химерний, але цікавий і оригінальний, свій образ Хвильового. Це нове, тільки його і цим, я вважаю, цінне. Взагалі, усяких талановитих диваків я люблю. Тому люблю й Плюща. Це кажу більше на підставі його листів до мене¹⁵¹, бо доповіді я не чув.

На цьому й кінчу. Не думайте, що я мучитиму Вас і далі такими довгими листами. Ні. Сил у мене на це вже нема. Хіба що чимось мене дуже роздратуєте.

Бажаю Вам усякого добра й доброго самопочуття від себе і від Раїси.

Щиро Ваш

№ 27. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 29 серпня [19]86

Дорогий Григорію Олександровичу,
справ не маю ніяких, пишу до Вас просто, щоб Ви не забували про моє існування, а ще й тому, що Ваш останній лист був

дуже добрий і цікавий. Схочете – відповідайте, а не схочете, покладіть цю писанину до свого архіву й забудьте.

Хоч був би я цікавий знати, як справляли родинне свято в цьому серпні на зовсім новому місці і далеко від усіх кум і кумів.

Матеріяли київського з'їзду я простудіював уважно. Було там кілька голосів живих людей, але, коли читати весь матеріал, – Господи, яке вбозтво! Наче на конвенції нашого, тут рідного Українського Народного Союзу¹⁵². Усе це виродилося в ніщо. За доповіддю Загребельного не дуже журіться. Вона казенна й нудна. Виступи Гончара¹⁵³, Олійника¹⁵⁴, Мушкетика¹⁵⁵ – тільки вони й варті уваги.

Щодо морального обличчя Костецького, маєте рацію. Але він уже в роки війни, коли мріяв про свого «Хорса»¹⁵⁶, казав, що йому начхати на політику, що його цікавить тільки мистецтво, і що він не цікавиться джерелами грошей, якщо вони призначені для мистецтва, читай, передусім його власних видань. І він таки видав чимало добрих речей, хоч і додав до них певну порцію підлоти (наприклад, у видання Штефана Ґеорґе¹⁵⁷). Але смерть багато чого міняє. За життя я б йому не потиснув руку, відколи почалися його елюкубрації, але тепер, думаю, було б шкода, якби про нього забули, а рукописи його розгубили.

Між іншим, я не знав, що він їздив до Києва й там прислужувався. Довідуєся з Вашого листа. Бачив тільки його один твір у «Новом мире»¹⁵⁸. Але то було на нейтральну тему і без засранства.

В кожному випадку я не радив тому молодикові з Канади брати таку тему, але не беруся його й розважувати. Не знаю, чого він вартий і на що спроможний, але тема потрібна. В українських інституціях її не зробиш, а в чужинецьких можна.

До речі, бачу з Вашого листа, що Ви маєте листи від Костецького. Чи можна на Вас того молодика нацькувати, якщо він не передумав і до мене з'явиться, як нахвалявся?

За Хвильового Ви молодець (і де Ви дістали ту «Арену»? Я її вже півсторіччя не бачив), і майбутній український уряд дасть

Вам орден. Доповіді Плюща про Хвильового я не чув, але думки його більш-менш знаю, бо він писав про них у довжелезних листах. Він веде родовід від Штайнера¹⁵⁹ (якого я майже не знаю) і Белого¹⁶⁰. Перше правдоподібне, друге – майже певне. Повелося Хв[ильового] порівнювати з Пільняком¹⁶¹, а я думаю, що в них був спільний батько, таки Белий, отже вони брати, а не батько й син.

Що ж до несення труни з Мужену до Києва, то думаю, що будуть корисніші вантажі. Але, коли схочуть, нехай несуть. Моя хата з краю.

Третій мушкетер був здібний. Але він пережив себе і то вже давно. Шкода, коли людина сама себе переживе. Але тепер нічого не допоможе. А давати йому нагороду Антоновичів – це значить наплювати на всю нашу культуру. Мабуть, це відповідальність Рубчака, а він це зробив, щоб зробити прикрість Грабовичеві¹⁶², який ставиться до мушкетера з найбільшою зневагою. А Рубчак йому ніби каже – ти не дістав, а мушкетерові дали. Господи, як нудно жити на цьому світі!

Вітайте жінку й діти, коли напишете, буду радий, а коли ні, – не сердитимуся.

Ваш Мушкетер ч. 3.

№ 28. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 10 вересня 1986

Дорогий Юрію Володимировичу!

Обоє мої «родинно-святкувальники» щиро дякують Вам за привітання, за те, що не забули і дуже шкодують, що не було Вас з нами. А сьогорішнє наше родинне свято відбулося порівняно скромно. Справді, не було ні кум, ні кумів. Приїхали до нас Тодьо з Лесею й ми їх запросили до нашого ресторану на святковий обід. Наш ресторан славний тим, що він має свою власну ферму й свою свіжу городину. А ця «дрібниця» надає

його стравам особливого смаку. Пили ми добре вино. І не тільки за своє здоров'я, а й за наших добрих друзів і кумів, а за Вас у першу чергу. Тост започаткував Тодьо. – За дядю Юра! Але вам, мабуть, не ікалося.

Це як вступ. А тепер до діла. Я не проти того, щоб про Костецького писати навіть цілу монографію. Я тільки за те, щоб писати глибинно, об'єктивно відтворивши цю зіткану з суперечностей особистість. Міг же він, ніби заперечуючи політику, писати блискучі політичні памфлети в соціалістичній «Юнацькій боротьбі», яку з групою студентів видавав В. Голубничий¹⁶³.

Чи можна Вашому канадському юнакові (що це за секретна особа? У кого він ту працю пише?) використати листи [Горя] К[остецького] до мене? Не знаю. Я мусів би спочатку перечитати все те листування, а тоді вже щось рішати. Справа в тому, що я в своїх еміграційних спогадах хочу докладно зупинитися на цьому нашому діялозі. Тож я ще мушу подумати.

У мене є вирізка з журналу «Україна» (Київ)¹⁶⁴, де вміщено некролог про Костецького. Там згадують про його приїзд до Києва й каюття, якто підступні націоналісти його зманили й закрутили в своєму середовищі, але він був мужній і таки вирвався. Як зразок його творчості подали бездарний переклад якогось вірша Маяковського¹⁶⁵. Ніби для ілюстрації: дивіться якого бездарного, навіть у перекладах, поета мала еміграція.

Треба конче було б добратися до його архіву. У Ю. Соловія є точна адреса, де він помер і Котнаер¹⁶⁶. Це біля Штутгарту.

Число «Літ[ературної] Укр[аїни]» з доповіддю Загребельного й вступним словом Гончара мені таки прийшло. На всій тій «імпрезі» СПУ було більше вартісних виступів, ніж та трійка, яку Ви вказуєте. Навіть у офіційного Новиченка¹⁶⁷ є надзвичайні рядки. Але трагедія їх усіх у тому, що вони бачать, розуміють і вказують на убійство культури нації, розп'яття її душі, але не вказують і не можуть вказати на основну причину цього духовного геноциду. Навпаки, кожний з них закінчує чи починає зі славословія: XXVII з'їзд КППС геніяльно вказав нам як і що

робити, щоб була радість і щастя. От у чому лихо. Це стан безвихіддя, яке межує з параноєю.

Забув одне питання в зв'язку з Костецьким. Ви натякнули про «певну порцію підлоти (наприклад, у виданні Штефана Георге)». Я нічого тут не розумію. Його видання Георге мені імпонувало. Цікаво, серйозно. Там і підлоту проявити, мені здається, нема як. Розтовкмачте, якщо маєте охоту.

Кілька слів про Хвильового і Плюща. Я згоджуюся з Вашим вникливим твердженням, що Пільняк і Хвильовий не «батько» і «син», а «брати». Я колись писав про абсурдність утертого, в запалі полеміки киненого твердження про «укр[аїнського] пільнячка». Вони були ровесники, діти одної епохи, того самого творчого психологічного підсоння. Плющ висуває в одного з батьків А. Белого, а на філософське озброєння ще й відомого свого часу Штайнера. Але ж, Боже мій, рос[ійська] критика вже давно доводила, що сам Белий був під великим впливом того німецького теософа (саме 1912–1916 Белий був закордоном й упивався Штайнером), а з другого, – відомо, що прозаїк Белий дивовижно переплітав символізм зі здобутками реалістичної поезики Гоголя¹⁶⁸ й психологізму Достоевського¹⁶⁹. А хіба творчість Хв[ильового] не веде до тих же джерел? Отже, все відносне і все не досліджене. Але я душею за Плющову спробу. Цікаву, глибоку, оригінальну і творчу. Якщо він помилиться, то не біда. Але він дасть новий поштовх для досліджень.

Дуже Ви мене порадували орденом від майбутнього укр[аїнського] уряду. Прошу тільки переказати йому, щоб він той орден прикріпив на плиті мого надгробника. Все таки не який-небудь кістяк там лежатиме, а орденоносний. Про інші веселі історії – іншим разом. Як ще мене чимось роздратуєте.

Від усієї Костюкової громади Вам привіт. Щиро Ваш

№ 29. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 25 вересня [19]86

Дорогий Григорію Олександровичу,
дуже зворушений Вашим і Тодьовим тостом за мене. Про неучасть свою в споживанні торта шкодую, але ж чия вина, що Ви тепер за тридев'ять земель? Не я переїздив.

«Мій канадський юнак» (якого я навіть ніколи не бачив) – персона не секретна. Він говорив зі мною телефоном і назвав своє ім'я. Це один з тих, хто зладив цей незугарний журнал «Термінус»¹⁷⁰, який Ви напевне бачили. Але біда в тому, що я забув це прізвище. Бо він казав, що буде в вересні в Н[ью]-Йорку й прийде до мене. Вже більша частина вересня минула, його не було. Може, передумав. Здається мені, що його прізвище Стех, але це може бути моя уява. Сам журнал хоче бути авангардним, та в першому числі це йому не дуже вдалося.

Щоб відповісти на Ваше питання про Костецького-Георге мусів перегорнути давно вже припорошеного в мене того поета. Отже, можу бути документальним. Візьміть том перший і розкрийте на стор. 95–96, що він там виписував про народ: Костецький любитель народу! І Георге теж! Можете собі уявити, для кого він це пише. А про його ставлення справжнє до народу, порівняйте на ст. 126, де він пише про «мужицького» поета. Я не бороню поняття народу, мені на народність начхати, тільки хочу сказати, яка це фальшивка в Костецького. Це було, звичайно, ще перед його київською Меккою, про яку чую вперше від Вас, але місток уже тоді почав він будувати.

«Аннали» з Вашою бібліографією¹⁷¹, як кажуть у Галичині, на добрій дорозі. Вони пройшли дві коректи Рубчакові і мали б уже йти до остаточного друку. Та він зажадав третьої, мовляв, було багато помилок. Усе таки маю надію, що до конференції дійсних членів Академії в листопаді він вийде, а як ні, то принаймні до кінця року.

Штайнеріяна Плющева для Хвильового видається мені дуже цікавою думкою. Особливо, як згадаю з років свого дитинства, як захоплювалися такою філософією в Харкові, в перші роки революції. Моя сестра, що померла 1924 року, ходила дуже близько до теософів, а її приятелька була там з руками й ногами. Отже, шукання в цьому напрямі показало б дореволюційне коріння багато чого в Хвильового.

До речі, чи він Вам пише далі? Мені перестав. Не знаю, чим я його прогнівив. Почасти це добре, бо його двадцятисторінкові листи забирали надто багато часу. З другого боку, в них було багато цікавого.

Знов до Костецького. Як могли його матеріяли потрапити до Славутича?¹⁷² Що ті два мали між собою спільного?

Читаю тепер роман Кортасара «62. Модель для збирання»¹⁷³. І знову згадую Костецького. Це його ідея прози як потоку свідомости й логіки сновидь. Але, як казав Пушкін, «чорт меня дернул с умом и талантом родиться в России». Істинна правда.

Вітання всім в УСА суцим Костюкам.

Ваш Ю.Ш.

(Молодший з мушкетерів)

№ 30. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 30 жовтня 1986

Дорогий Юрію Володимировичу!

Обсіла мене стареча втома. Ніби й безпричинна. Правда, вчора я витратив майже цілий день на читання (з лупою) передмови Костецького [до] першого тому Георґе. Це була майже мука. Не тільки фізична, а й духовна. Ви вказали мені на дві сторінки, де зударялися суперечливі чи фальшиво насталені тенденції Костецького. А я, коли почав читати тільки ці сторінки, поволі вліз по самі вуха й уже не міг відірватися. Я читав, сміявся, знизав плечима від здивування, обурювався. Справа

в тому, що коли років 15 тому я дістав від нього ці два томи, то тільки оглянув зовні добре оформлене видання, багатющий фактаж, прецікаву добірку перекладів українською та іншими мовами і прочитав початок вступної, де мова йшла про Георге. Дійшовши до його розважань про українську літературу, я кинув, бо вважав, що там він нічого цікавого мені не скаже. А виявляється, що саме тут і весь «цимес»¹⁷⁴ його довжелезних розважань. Але скажу: розважання ці суперечливі, межево тенденційні, пристосовницькі, інколи просто «батарські», – але цікаві, позначені талантом. Від Сквороди¹⁷⁵ починаючи, він весь літературний процес дореволюційної літератури натягнув на свій копил, щоб випнути й виправдати свій «камбрбум»¹⁷⁶. І зробив це як вправний фокусник. Все це заслуговувало б на солідний перегляд. Але, що ж, коли ми німічні. Ваші підмічення дуже влучні, але їх варто було б поширити.

Та годі. Трохи про інше. Я теж думаю, що Штайнеріяна Плющева цікавий і дещо новий спосіб глянути на творчість Хвильового. Справа тільки в тому чи Плющ потрактує штайнеріанство як психологічне підсоння доби, яке наклало свій відбиток як на російській літературі її «Срібного віку», так і на Хвильовому, що саме тоді формував свою письменницьку свідомість, чи трактуватиме штайнеріанство, як вірую Хвильового? Якщо перше, то це дуже цікаво, а як друге, то це – мильна булька. Що навіть дуже інтелігентний прошарок міщанства перед революцією й під час революції захоплювалося різними трансцендентальними й теософськими питаннями, то це так. Але ніхто, від Мережковського¹⁷⁷ до Винниченка, від Гумільова¹⁷⁸ до Рильського¹⁷⁹ й Тичини¹⁸⁰, чи й Загула¹⁸¹ і Савченка¹⁸² (символісти), не клав містику й теософію на свій прапор. Отже, побачимо, як це питання розгортає Плющ у своїй книжці.

Він мені теж не пише вже. Але тому, що я не відповів йому на три великих його листи. То був скрутний для мене час. Я фізично не міг йому відповісти. Так з моєї вини й обірвалося наше листування.

Яр Славутич жадних особливих матеріалів про Костецького не має. Він має тільки витинки з советських журналів про Костецького.

«Ідея прози – як потоку свідомости й логіки сновидь», мені здається, належить зовсім не Костецькому. Він її тільки перециганив від Кафки¹⁸³, а може, й Джойса¹⁸⁴ та інших.

Світлична¹⁸⁵ прислала мені «Палімпсести» Стуса. З Вашою солідною статтею¹⁸⁶. Почав тільки читати і ще нічого не можу сказати. А взагалі, гарно, культурно видано і це, без сумніву, – подія в нашому літературному житті.

Хотілось би ще кілька слів про УВАН. Там якісь внутрішні замішання. Може, конференція дійсних членів наведе порядок. Але про це, може, поговоримо телефоном. На цьому й кінчу.

З цим наймолодшого «з трьох мушкетерів» вітає найстарший і бажає наймолодшому дальших мандрівок і нових передмов до нових «Палімпсестів».

Кума Ваша просить вітати Вас від неї окремо і особисто.

Щиро Ваш

№ 31. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 3 лютого [19]87

Дорогий Григорію Олександровичу,
лист цей почав я в грудні блаженної пам'яті вісімдесят шостого року. Навіть коверта була тоді написана й марка наліплена. Але скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться.

Дзвонить до мене наш Український музей і каже, що робить виставку Курилика¹⁸⁷ й потребує вступної статті до каталогу¹⁸⁸. І що тут удієш? Адже ідея виставки Курилика в Н[ью]-Йорку – моя, і не випадає відмовитися. Але виставка повинна відкритися 15 лютого, а каталог ще треба надрукувати! Отже, кинь, Юрасику, все на світі й сідай писати статтю. І наклав я самозаборону

на всю свою діяльність, включно з писанням листів. І сидів я над тим до цього тижня, і листів у мене без відповідей зібралися стоси, а серед них і Ваш. Каталог до виставки, звичайно, не вийде, бо ще й коректи не було, а ще й роблять переклад (бо каталог двомовний), але все одно все писалося таким темпом, ніби ХТЗ [Харківський тракторний завод]¹⁸⁹ ми будували («Народження гіганта!»)¹⁹⁰.

Отже, тільки від учора починаю переводити подих і розврушувати свою, без відповіді лишену, кореспонденцію. Тільки тепер маю шанс заповнити, нарешті, коверту з Вашою адресою. Сподіваюся, що за ці місяці все було спокійно в Вашій хаті, і що Ви візьмете цей аркушик у Ваші руки в доброму настрої.

Отже, почнім аб ово. Насамперед, спасибі за народжувальні привітання. Щодо тисячоліття, то не сумніваюся, що воно відбудеться і буде «великих слів велика сила, та й більш нічого». Щодо мого вісімдесятиріччя, то це ще бабуся на двоє ворожила.

Тішуся й не тішуся, що переконав Вас щодо Костецького. Що він був талановитий, то сумніву я не маю. І що він отрусив порох еміграції зі своїх шат, це теж закономірно. Все талановите, що могло втекти від цієї мертвотини й примітиву, втекло, і іншої ради тут не було. Лишилися з нами тільки Остап Тарнавський, Падох¹⁹¹ і Омельченко¹⁹². Талановитого вже нікого нема. Питання тільки, куди тікати. І на пряму його й Косача я все таки не можу прийняти. І тут біда з його Георгіе.

Плющ перебільшує все, це його стиль. Це нічого не шкодить. Хай розбурює голови й обурює душі. Перемелеться, і мука буде. Я за його штайнеріану, в якій би формі вона не виявлялася. Біда тільки в тому, що він не матиме де друкуватися. КІУС цілком переходить на соціалістичні й злободенні рейки. І дуже мені шкода, що там тепер поховано і Плюща про Шевченка з моїм вступом¹⁹³ і мого Сквороду, за багато років мою, мабуть, найкращу роботу¹⁹⁴. Але на Кравченка я не маю впливу. Лупул зі мною радився, цей – сам п'є чай.

УВАН здохла, як і все інше, крім, може, хіба Музею. Не бачу великої потреби плекати ілюзії і волю грати короля Ліра, що зрікся своїх володінь, але зате впізнав, хто Корделія, а хто її сестри.

Недавно зустрічався тут з радянськими вченими з Києва – Дзевєрин¹⁹⁵, Русанівський¹⁹⁶, Єрмоленко¹⁹⁷, Радишевський¹⁹⁸. Та про це при зустрічі. Не думайте тільки, що повторю маршрут Костецького-Косача. Цей ідеал мене не вабить.

Чи вже прочитали Стуса в моєму супроводі?

Вітайте Р[аїсу] Ол[ександрівну], дитину і себе. Як здоров'я й настрої?

Ваш ЮШ.

№ 32. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 28 березня 1987

Дорогий Юрію Володимировичу!

Ваш лист (як і багато інших) вже більше місяця пече мене вогнем. Але відповісти вчасно не було фізичної можливості. Я своїм чверть оком тільки сьогодні до обіду закінчив коректуру своїх спогадів. Та де закінчив? Справа в тому, що офіційно коректу робить наш друг Олекса Андрійович Веретенченко. Бо ж справжньої коректури я не можу з своїм зором зробити. Але я роблю коректу авторську. Цього неавтор зробити не може. То ми робимо рівнобіжно. Тепер О[лекса] А[ндрійович] присилає мені частинами свій виправлений текст, а я вже знову мушу звірювати обидва наші тексти й робити з них один основний. Тож з завтрашнього дня починаю таку звірку текстів. Це така каторга, що не можете собі навіть уявити. А може, й можете, бо щось подібне Ви, здається, проробляли з книжкою Плюща про Шевченка. Але про це нижче.

А тепер по суті. Мене не треба було переконувати в талановитості Костецького. Я завжди любив і шанував його вникли-

вий розум, його неспокій, його шукання. Але, коли я нарешті побачив, що цей талант не людини принципів, а слимака, то в мене залишається тільки вибачлива зневага. Безхребетний талант й інтелектуальний снобізм ніколи не втішалися в мене пошаною.

«Все талановите, що могло втекти від цієї мертвотини й примітивізму, втекло...» – пишете Ви. Тут Ви щось занадто гіперболізуєте. Ніхто нікуди не втік. Косач – не в рахунок. Костецький – умовно. Він, фактично, до смерті жирував на еміґрації, а його флірт з Києвом, це лише похідне його слимацької вдачі. І це всі, що втекли. І ще скажу: серед цієї «мертвотини і примітивізму» Ви дали якісно і кількісно таке, чого б Ви ніколи не дали, коли б «утекли». Не хочу оминути й себе. Я не мелагоман¹⁹⁹. Я людина тверезо думуюча. Я завжди вважав себе скромним працівником в межах можливостей мого таланту й моїх знань. І от ще в 70 роках читаю в нелегальній дисидентській пресі про їх тугу за творчістю Винниченка, Хвильового²⁰⁰, Куліша²⁰¹, Підмогильного²⁰². Коли у записках Стуса читаю: «яка може бути література... коли вона не має доброї половини авторів? І то таких авторів першокласних – таких як Винниченко, Хвильовий, Підмогильний»²⁰³.

А в недавній статті в «Літ[ературній] Україні» Іван Дзюба²⁰⁴ знову на всю Україну кричить, що мусимо вернути укр[аїнськ]ій літературі таких велетнів як Винниченко, Хвильовий, Підмогильний, Филипович, Драй-Хмара і багато інших, то щиро Вам кажу: я горджуся своєю працею тут серед цієї «мертвотини і примітивізму». Саме я дав українській свідомій спільноті «там» те, чого вони не могли в тих умовах дати. Та й у цих умовах я дав Винниченка, Хвильового, Підмогильного, Куліша, Филиповича, Драй-Хмару²⁰⁵ та інш. тільки тому, що я плював на ту «мертвотину і примітивізм», всупереч їм, в бою з ними, часто навіть в суперечці й антагонізмі з близькими друзями, які не мали зрозуміння до цієї моєї роботи. І я вважаю це здобутком нашим загальним. І нікуди не потрібно втікати. Бо коли

втікати, то тільки в духовну смерть. Як «умер», скажімо, Косач. Оце стільки (багато й плутано) про «втечу». А щодо тих, що залишилися (Падох, Тарнавський, Омельченко), то окрема дискусійна стаття. І не така вона трагічна, як Ви її малюєте. Але не маю зараз про це сили.

Про Плюща, про Вашу і його праці в КІУС і про розпа-ношених там соціалістів. Я теж за «штайнеріану», в якій формі вона не проявлялася б. Ні одної не заперечую, тільки, коли дослідник буде найдивовижнішими формами доводити, що окультна філософія Штайнера була основою мистецького думання Хвильового, що він був антропософом, то для мене це буде тільки цікава, нешкідлива інтелектуальна забавка. Коли ж дослідник доводитиме, що філософія Штайнера, його вникливі спроби пов'язати людину з потойбічним світом, увійти в досі не пізнаний внутрішній світ людини, пов'язати підсвідоме і свідоме в людині й доводитиме, що все це позначилося на системі мистецьких засобів прози Хвильового в такій же мірі, як позначилося на представниках тогочасної європейської й російської (А. Бєлий, В. Соловйов, Н. Гумільов, Б. Пільняк тощо), то цей спосіб дослідження я вважатиму за відкриття, за нове досягнення критичної думки.

Що ж до долі праць Плюща про Шевченка з Вашою передмовою і Вашої праці про Сквороду, то я був дуже затривожений. Я негайно подав інтерпеляцію до самого ареопагу й вимагав пояснення. Відповідь прийшла від самого голови «соціалістичної мафії»²⁰⁶. Він смиренно мене повідомив (цитую): «...книжка Плюща про Шевченка зі вступом Шевельова – в друкарні й вийде цього місяця. Проблема була та, що Маївський з Нью-Йорку, який робив коректу з Шевельовим, затримав в себе рукопис більше року! Як тільки ми одержали гранки, негайно вислали до друкарні».

«Так само про Сквороду. Редактор проф[есор] Маршал з Торонта не здав досі рукопис! Юркевич²⁰⁷ цього тижня в Торон-ті й має вирвати рукопис від нього. Годі нам таких редакторів».

Здається, що все ясно. І ваші страхи безпідставні. Що таке проф. Маршал, що він мав робити з манускриптом Вашим, то я не знаю. Вам це відомо краще. Здається, що ці «соціялісти» не такі страшні й безнадійні. Хоч я з ними воюю, атакую й лаю листами і за «Щоденники»²⁰⁸ (два томи, що затримують у друзі, і за мої спогади), але я їх розумію. Не так просто і легко тягти ту справу. У пляні в них 10 книжок у друзі, а робітників усього – три. Я їм співчуваю.

«Сковорода» Ваш мене дуже цікавить. З'ясуйте з Кравченком справу. Як можна швидко пустити в рух без професорів Маршалів.

Ваш категоричний песимізм щодо УВАН («УВАН здохла») я не поділяю. Не здохла і не повинна здохнути. Вона потрібна буде ще для наших наступників, навіть, як символ, як ілюзія, ще багато років. Ви, очевидно, можете собі грати ролі короля Ліра. Це Ваше діло. І я Вас за це люблю. Але не залежно від цього УВАН повинна існувати, бодай символічно далі.

Дуже цікаво знати про Вашу зустріч і розмови з «ученими з Києва». До речі, Русанівський – це ж, здається, Ваш ровесник. Ви його повинні б знати ще в юності. Він багато прислужувався до виправдання двомовності й непотрібності «г». Пам'ятаєте його виступ проти Антоненка-Давидовича?²⁰⁹ Цікаво, що скаже тепер він, коли голоси за «г» і за справжню укр[аїнську] мову починають звучати дуже голосно? Читали Ви статтю С. Плачинди «Мова – як море» («Літ[ературна]Укр[аїна]», ч. 10)²¹⁰? Ми тепер мусимо бути дуже об'єктивними. Уважно читати, вивчати і мовчати. Висновки робитимемо тоді, коли драма дійде до пуанти.

З тяжким трудом, але Стуса перечитав. Не тільки Вашу вступну, але й усю поезію. Ваша праця є дуже цікава. Ви підійшли і розкрили такий аспект поетичного думання Стуса, про який досі ніхто не догадався. Але перечитавши його поезію, я бачу, що це тільки один із багатьох аспектів багатогранної творчої особистості Стуса. Щоб справді зрозуміти його, потрібно

було б ще кілька таких, як Ваша, іншопроблемних статей. Може, колись це й буде.

О, Боже, втомив себе і Вас. Але, як казали давні латиняни, я висловився і полегшив свою душу. Здоров'я у мене, як у 85-річного пенька, а настрої – лютий, бо стою перед тяжкою працею, яку таки мушу виконати.

Вам зичу міцного здоров'я і доброї дальшої праці.

Раїса приєднується до моїх побажань і висловлює надію, що Ви колись замість Європ та заглянете до нас. Канапа наша до Ваших послуг на неозначений час, а ми і хрищеник Ваш раді вітати.

Дружньо Ваш

№ 33. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 30 червня [19]87

Дорогий Григорію Олександровичу,

дуже довго я мовчу, але це не відплата за Ваше перед тим тривале мовчання, а так воно склалося. Ваш лист, датований 28 березня, він прийшов у день мого виїзду до Європ. Повернувся я в середині травня, тут на мене навалилося всякої занедбані праці. А потім я взявся за готування доповіді до християнської конференції Пріцакової в Італії і опинився в 9 сторіччі, і тут уже не було ніякої змоги бути одночасно в двох століттях. І так я там стирчав аж до тепер. Пробую викараскатися до нашого часу. Хоч не скажу, що дев'ятий вік був дуже приємний, але він хоч тим був кращий, що я був у ньому добровільно і кожної хвилини міг перейти до іншої доби.

Щодо рівня мислення (чи не-мислення) нашої еміграції, боюся, що Ви мене не переконали. Якщо Ви берете Косача й Костецького, то мусите мати на увазі, що це один тип утечі – перехід безпосередньо до ворога. Але є інші. Є втеча до таки теж

еміграції, але російської чи польської. Це, може, не письменники, бо письменникам міняти мову важче, але просто люди певного рівня культури. З близьких мені особисто людей, приклад – Оксана Чикаленко²¹¹, яка з нашою еміграцією розірвала цілковито. А здавалося б, і прізвище її до чогось зобов'язує. Моя відповідь була недвозначна, – я сказав їй, що між нами нема нічого спільного і ми перестали зустрічатися. Але я не казав їй, що розумію причини її поведінки. Я завжди тримався свого, за Франком кажучи, песього обов'язку²¹². Але таких, як вона, – тисячі. На них тримається передплата «Нового русского слова»²¹³. А є ще вихід у мовчанку. На це нема статистики, але таких теж багато.

Ваших заслуг у збереженні заборонених ніхто не відбере. Але це не аргумент у справі еміграції. Це жива, але все таки історія. А сьогодні?

Та все це має тільки теоретичний інтерес. Я не маю наміру тікати. «Я ... буду век ему верна»²¹⁴. Але не кажіть мені, що навколо мене не переважають «свинные рыла»²¹⁵. І не силуйте мене вдавати, що те, що перетворилося на фікцію, справжнє. Академії нашої нема і, боюся, хоч і хотів би помилитися, – не буде. Кілька років я намагався вдихнути в неї дух живий і вирішив, що нема сенсу робити фасад для різних Омельченків.

Маршала Ви даремно лаєте. Він повільний, правда. Але збірка про Сквороду, добір авторів, збирання матеріалу, уважна редакція – все це його заслуга. (До речі, він колишній мій студент). Та я до певної міри взяв справу в свої руки, і може, з кінцем року збірка таки піде до друку.

Плющ тепер тут, я з ним бачитимуся десь за тиждень. Я не думаю, щоб він перебільшував із Штайнером. Але, може. Його Шевченка, ч. 1 Ви вже напевне маєте. Цікавий, на Вашу думку. Чи дістали мою книжечку на мовно-політичні теми²¹⁶. Я вже давно Вам вислав.

Дискусії в «Літ[ературній] Укр[аїні]» цікаві, але поки що дуже недолугі. Плачинда мислить типово по-вчительському,

мішає літературну мову з діалектами, плутає елементарні речі. Більше захоплення, ніж знання. Реакції на його виступ, – переважно вчителі мови. Поки ми тримаємося на вчителях, діла не буде. Сам він не набагато молодший від нас. Сміливості їм, може, й не бракує, але рівень поки що не надто високий. Але послухаюся Вашої поради, – буду читати й мовчати.

Що таке Юркевич? Чого він вартий? Я його не знаю, а він щось робить у КІУСі. – Дякую за запрошення на канапу. Та в Європі мені дають ліжка! Жартую. Може, колись і виберуся. Вітайте Р[аїсу] О[лександрівну] й Тодя.

Ваш ЮШ.

№ 34. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 17 липня 1987

Дорогий Юрію Володимировичу!

Вашу книжку і Вашого останнього листа я дістав. За все дуже дякую. Але я вже такий трухлявий пеньок, що з мене дуже важко витрусити швидко відповідь. Ви хоч працюєте над проблемами з віковим розмахом (дохристиянська доба, конференція в Італії), а я хоч длубаюся щоденно і безкінечно, але в дріб'язках. Але якось воно виходить фатально так, що над цими дріб'язками ніхто не хоче і, смішно сказати, не може працювати й вони обов'язково падають на мою німічну голову. І нема іншої ради. Але перейдімо до сьогоднішнього.

Чи знаєте Ви, що 13 липня 1987 року, у Торонто, на цвинтарі оселі «Київ» поховали Уласа Олексійовича Самчука?²¹⁷ Умер 9 липня 1987 о 12-й годині дня, в шпиталі. Мені особисто дуже жаль. Це людина мого покоління. Ми поволі відходимо в небуття.

Я ніколи не мав наміру Вас переконувати у якомусь рівні мислення нашої еміграції. Йшла мова про людську отару, в якій

нам приречено доживати віку. Серед людської отари, як завжди і всюди, виловлюються одиниці сильніші, більші духом і інтелектом. То це зовсім не значить, що вони, ці одиниці, мусять кудись «тікати». Тікають тільки слимаки, безпринципні пристосуванці. Але діє закон: коли «тікають», то тікають самі від себе. Вони перестають існувати. Вони розчиняються в іншій отарі. Я розумію втечу у свій власний кабінет, у свою бібліотеку, свій архів. Це творча втеча. Навіть корисна для всієї отари. Оксана Чикаленко? Це новина для мене. Але в цьому нічого надзвичайного. Таких тисячі. А Ваша «приятелька» Ніна Синявська²¹⁸, де? І таких багато. Але не тому, що вони інтелектуально не могли дихати серед української отари. Але це складна і плутана соціологія. Залишу її поки що на боці.

Про УВАН. Я згідний з Вами, що вона нидіє і якщо Омельченки нею будуть заправляти (а мені здається, що й Білінські не кращі), то вона загине. Ну, що ж, царство їй небесне. А я все ж таки думаю ще пару збірників під фірмою Винниченківської комісії УВАН²¹⁹ видати.

Вашу книжку я ще не встиг прочитати. Прочитав до 90 сторінки. Просто абсолютно бракувало мені часу. Але, навіть те, що прочитав, щиро кажу, читав як трагічний роман з української історії. Ви, коли починали писати цю працю, може, й не думали, яку глибоко актуальну і тривожну тему опрацюєте. Таж для сучасних «там» Плачинд, це як евангелія. Думаю, що й Вашому Русанівському Ваша праця дуже знадобиться. Не будьте дуже суворі до виступів наших колег «там». Згодіться, що коли б ми колись могли були сказати хоч десяту долю того, що вони кажуть тепер, то ми були б справді герої. І сила їх не в великій науковості (та це й не наукова дискусія), а в ідейній поставі права і свободи народу. Я не згідний з Вами, що «поки ми тримаємося на учителях, то діла не буде». Пригадую собі, що якийсь політик чи філософ сказав колись, що німецьку централизовану, національно свідому державу зробив народний учитель. Я думаю, що це велика сила. Звичайно – не вирішальна.

Маршала я не ляв. Я просто не знав, хто він і яка його роля. Коли корисна – я радий. Плющового Шевченка ще не маю. Не прислали.

Хто такий Юркевич? Не знаю. Як і Б. Кравченко він, здається, абсолювент Оксфорду. Він при КІУС один з редакторів плянованих книжок. В його руках, наприклад, редагування «Щоденників» Винниченка. Тут я мав з ним сутичку. Дуже прискіпливий і уважний. Я вислав їм був якийсь том цілком мовно і активно відредагований. Його справа була тільки уважно прочитати й мої недогляди виловити. Він же почав по-своєму редагувати. Я – вилаяв і заставив переробити, як було. Послухався. Тепер він вже має більше практики. Нічого більше не знаю.

З цим і бувайте здорові. А все ж таки канапа на Вас чекає. Всі наші члени родини вас вітають.

Щиро Ваш

№ 35. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 16 серпня [19]87

Дорогий Григорію Олександровичу,
спасибі за листа. Я б, може, ще трохи помовчав, бо велике ніколькоство на мене напало, але дурна справа примушує мене покинути все інше й сісти до моєї клацалки. Це справа Леоніда Рудницького²²⁰, вірніше його кандидатури до Академії. Я йому обіцяв ще рік тому, коли запрошував його зробити доповідь про Олександра Грушевського²²¹. Тепер більше відкладати не можна, бо за півтора місяця вчений синедріон має збиратися. Тож я з трудом нашкрывав якісь компліменти рекомендації і хочу просити Вас приєднати свій підпис до мого. Сподіваюся на Вашу згоду. Тоді підмахніть свій підпис і поверніть рекомендацію і його матеріяли мені, по змозі, якнайскоріше.

Як побачите, я не написав – чи це на дійсного члена, чи на кореспондента. Доробок його не геніяльний і академік з нього сумнівний. Але з такими дійсними, як Омельченко, Федішин або Домбровський²²² він виглядає абсолютно орлом. Здаюся на Ваше рішення. Або допишіть титул у кінці моєї рекомендації, або напишіть у листі, а я вже додрукую.

Повертаючися до цікавих тем. Ви засуджуєте дуже категорично всіх утікачів і перекинчиків. Але вони завжди були. Візьміть Америку, що має міщанство ще потужніше від нашого. Еліот утік до Англії²²³, Павнд до Муссоліні²²⁴... Це не перешкодило їм бути видатними поетами. Я особисто плекаю ідеал собачої вірності, але не знаходжу слів картання для інших; не подаю їм руки за їхнього життя, але певний, що нащадки їм вибачать і з історії літератури не виключать. Про Самчука я знаю. Він був людиною великої порядности й відданости, – але – кажучи об'єктивно, – трохи смішним у своїх генеральських амбіціях. І він ніколи не позбувся своєї провінційности. Треба було Юрко-Стефаникової наївности, щоб думати, що він міг бути кандидатом на нобелівську премію²²⁵... Але особистістю він був, а це вже честь.

Учителі... У Німеччині вони могли виконати велику роль, бо там не було централізації й поліційного нагляду. Сучасний учитель на Україні має дуже обмежені можливості, бо все викладання має офіційно-пропагандивне спрямування, і він не може вийти поза ці рамки. А поза тим ментальність учителя завжди й скрізь обмежена й нетворча. Це тип мислення прямо протилежний до наукового. І на це нема ради.

Плющового Шевченка все таки прочитайте. Це цікава книжка. Також дочитуйте мою, – там знайдете багато себе і з себе.

Вітання всім Костюкам мерілендським. Не забувайте. Тримайтеся.

Ваш ЮШ.

№ 36. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Мерленд], 17 серпня 1987

Дорогий Юрію Володимировичу!

Щойно дістав Ваше посланіє. Відкладаю все й полагаджую порушену справу. Мені видається, що ця справа з д[окто]ром Леонідом Рудницьким є якесь непорозуміння. Чомусь у мой мозговій коробці засіло, що він давно є вже членом УВАН. От тільки чи членом-кореспондентом, чи дійсним, то цього не пам'ятаю. Та ж Омельченко, чи навіть О. Несіна мусіли б мати всі точні відомості про наших членів.

А зрештою, це не таке вже важливе. Я цілковито підтримую Вашу характеристику й переглянувши його бібліографію, раджу Вам рекомендувати його на дійсного члена УВАН. Я від руки не хочу дописувати.

Додрукуйте це на своїй машині. Д[окто]р Л. Рудницький є людина активно творча. Очевидячки, зір з неба він не здійсмає, але послідовно і скромно він працює над низкою проблем і вкраплює їх в німецьку чи англійську літ[ературну] науку та бібліографію. А це вже щось та значить. Так що Ви не помиляєтеся й шкоди для УВАН не робите, коли рекомендуєте його членство. І я приєднуюся.

Хоч дві слові про «перекінчиків». Я не те, що їх дуже засуджую, а просто мені їх жалко чи шкода, як за життя похованих. Та зрештою в нас нема й кого жаліти. Один тільки Косач. Бо Костецький, я вже писав Вам, це фігура умовна. Він нікуди не «повернувся». Він тільки все життя шукав, звідки можна хапнути трішки грошей для «На Горі»²²⁶. У нього флірт з Києвом, це теж умовний і не остаточний. Інша справа – Косач. Бестія талановита, культурна і, можна навіть сказати, – хитрюща. На еміграції протягом 30-ти років він бавився в різні штучки. Але це давало йому багатющій калейдоскоп образів і відчужань. І він дав чимало справжніх тривалих художніх речей. Але

досить було йому пов'язати свою долю з єдиним могутнім моно-партійним й моносвітоглядним світом, як зоря його почала гаснути й остаточно зникати з обрії. Це зовсім не те, що Еліот в Англії. Все, що він з художніх речей написав за цей час, це, м'яко кажучи ніщо, включно з «Мангаттанські ночі», чи як та збірка зветься, що її змайстрували в Києві²²⁷. Та справжні поети рівня Ліни Костенко²²⁸ чи Драча²²⁹ вибачливо, або зневажливо тільки сміються з таких емігрантських геніїв. Ви скажете: – А «Сузір'я лебедя»²³⁰. Це та сама напівхалтура. Ви скажете на це, що я вже просто здитинів і втратив критерій прекрасного. А я з Вами не погоджуюся. Для кожного, хто знає культурно-ідейний рівень україн[ської] інтелігенції (звичайно, драгоманівського типу) перед Першою світовою війною, і хто знає пізніші писання Липинського²³¹ і Донцова²³² (20-ті і 30-ті рр.), для того ясно, що ідеї, мудрування Липинського і Донцова (де, як і коли треба) пересаджено в середовище (високоосвічене, демократичне, соціалістичне) інтелігенції доби 1908–1916 рр. і створено смішний, непереконливий гібрид. Для мене – це штучні, неприродні, фальшиві образи, які нагадують мені фабрикацію людей того часу нашими радянськими авторами. А Косач міг був написати справжній роман з цього середовища і цієї доби. Але не зумів. Бо все дивився в очі Пія. Тому вийшла фальш. Це дуже цікава тема, але я не маю сили і часу на неї. Я й так розп'явся забагато.

Прийшла до мене вже Плющева книжка. Вірю, що дуже цікаво. Мушу прочитати. Але ж, який з мене читач? Вашу книжку потрошку читаю з хвилюючим інтересом. Дійшов уже до 20-х років. Це цілий роман. Але все мене відривають інші справи. Але я таки прочитаю. І буду з Вами сперечатися. Плющ дзвонив мені й хвалився, що його припущення про штайнерізм Хвильового тепер уже стали правдивою тезою. Після появи статей Танюка в «Україні» і в «Всесвіті». Я негайно дістав. Прочитав. Дуже цікаво. Але ті статті тільки стверджують мою версію штайнерізму. Але побачимо. Я дуже радий, що Плющ

поставив Хвильового в інший ракурс дослідження. Це вже велика його заслуга. А істина – десь перед нами. З цим і будьте здорові. Всі Костюки Вас вітають.

№ 37. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 7 вересня [19]87

Дорогий Григорію Олександровичу,
головний пункт на порядку денному – подяка за шкоре надіслання матеріалів у справі Леоніда Рудницького. Справа ця, отже, закінчена. І якщо до складу академіків додасться ще один Федішин, то це загальної картини не змінить.

Про Костецького тепер ви пишете на 90 відсотків правильно. Він справді нікого не зраджував, бо в його шкалі цінностей політичні проблеми України ніколи не стояли на чільному місці. Він був одержимий ідеєю культурного й модерного, постадаїстичного мистецтва. Усе інше було для нього другорядне, і він ніколи й не вдавав, що це для нього було інакше. Можна з такими поглядами не погоджуватися, але нечесности тут не було. Була тут одначе й інша сторона рахунка. Його перший вибір був – бути з нами. Перший хронологічно й перший психологічно. Ми його відштовхнули. Далі вже починався цинізм. Це його шлях. І це наша частка вини.

Маєте рацію, що Косач талановита bestія, але мусите ступити крок далі. Він *ніколи* не писав не-халтури. І його «Сузір'я» не півхалтура, а стовідсоткова халтура. Щодо соціалістів-драгоманівців, – він їх не знає, а вивчати – він ніколи нічого не вивчав. Його козаки часів Хмельницького теж говорили тільки на теми й у стилі Донцова-Липинського та ще трохи Борщака, та ще трохи Юрія Липи²³³. Але халтура теж може бути талановитою, і це його випадок.

В обох випадках вирок остаточний і оскарженню не підлягає. І то за Вашою згодою.

Кінчайте мою книжку й сперечайтесь. Може, я й здамся. Я б хотів. Про Академію. Я не знаю, кого висуватимуть. Думаю, що, крім Б[ілінського], нікого нема. Я не втручаюся. Я вже писав Вам, що думаю, що це справа закінчена. Білінському треба записати до свого послужного списка, що він був не більше й не менше, а президентом академії. На тому його діяльність або закінчиться, або заспокоїться²³⁴. Так чи так, там нема вже живих людей. Воскрешати мертвих міг тільки Ісус Христос. Сучасна наука не вмiє. Але я не хочу прискорювати цих процесів. Тому хай цей абзац лишиться між нами.

Чи бачили в «Літ[ературній] Укр[аїні]» сторінку про Зерова? Із спогадом Мисика про Соловки²³⁵. Якщо не помиляюся, перший такий спогад у них. Але брехня триває, тільки в інших рамках. Таж вони (хоч би Кочур²³⁶) не можуть не знати, що з того, що вони подають як недруковані поезії Зерова, все, крім двох, надрукували Орест/Державин²³⁷. Але не хочуть визнати це, сучі діти.

Вітайте жінку й хрищеника й тримайтеся міцно.

Ваш Кум.

№ 38. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 3 жовтня 1987

Дорогий Юрію Володимировичу!

Ваш трактат прочитав вже тижнів два тому²³⁸. Прочитав ... і смуток, і злоба огорнули мою душу. І пригадались чомусь відразу слова мого друга Багряного з його «Гуляй-Поля»²³⁹.

Гей, ти ж, Земле моя золота!

Перед ким, перед чим завинила еси?

І яких не кормила ще круків!?

Та і хто не знущався з твоєї краси!?

Як бачите, отакі емоції викликає Ваша книжка, хоч як Ви намагались лише протокольно реєструвати факти і документи

доби. А це значить, що книжка добра. І добра вона не тільки тому, що викликає грозіві інвективи, отакий крик зраненого людського серця, а й тим, що постала вона на безчисленних джерелах, про які я, можна сказати, професійний політолог не знав. Я, наприклад, не знав, що Чубар²⁴⁰ був головою Державної комісії українізації. Це дуже важливий факт і на ньому можна було і треба зіграти. А в Вас таких фактів є багато більше. Вони збуджують (звичайно, трохи обізнаного з предметом) читача до нових і, можливо, критичних роздумів.

Вам, певна річ, було б цікаво, коли б я щось у цьому пляні стругнув. Але, на жаль, я вже такий трухлявий пеньок, що на таке – не здатний, не кажучи, що в основній проблематиці не вважаю себе компетентним. Висловлю тільки кілька своїх суб'єктивних спостережень.

Мені видається, що добу революції й УНР (1917–1920) Ви недостатньо глибоко осмислили і недостатні висновки зробили. Якби б смішні мовні казуси в ту добу Ви не відкривали, але одно абсолютно ясно: без них не було б Академії наук, не було б Інституту наукової мови, не було б відомої правописної конференції 1927 (здається) року і нарком освіти УРСР ніколи б не затверджував нового укр[аїнського] правопису²⁴¹.

2) Ваша гіпотеза про причини, які примусили партію ніби активно сприяти українізації, а потім її закрити, дуже дискусійна. Якби я мав сили і час, якби не здихав, а жив, то я би міг дуже аргументовано не тільки підважити, а й перевернути Вашу гіпотезу з голови на ноги. А так, хай вона буде собі здорова і живе! Може, хтось, колись, вникливіший і здоровіший від мене це зробить.

3) Україна Постишева й Хрущова²⁴² (1933–1941) розроблено в Вас досконало, опукло, я би сказав, з кривавим подихом часу. Це доба Вашого змушнення і Вашого страждання. Бо ж треба було її пережити! Крім книжності тут є живий подих страшного життя. Тому й викликає те враження, що я подав на початку. Я мав би тут тільки такі зауваження:

Всю вину за розгром укр[аїнської] мовознавчої науки, за згвалтування навіть української абетки Ви скидаєте на бідного Хвилю²⁴³, чи отакого собі пристосуванця Наума Кагановича²⁴⁴ та подібних до них. Не вони винні. Винна поліційна комуністична система на чолі з ЦК партії. Не Хвиля реформував укр[аїнський] правопис, не він викинув літеру «ґ» – він тільки виконав те, що йому наказали. І Ви чомусь якось майже забули, хоч знали, що про шкідників на укр[аїнському] мовознавчому фронті, про реформу укр[аїнського] правопису, про вигнання літери «ґ» на всю Україну прокричав вперше Павел Петрович²⁴⁵ на листопадовому ЦК і ЦКК КП(б)У 1933 року. Це був поліційний наказ ученим. І з цього почалося. І це треба гостро підкреслювати.

Ви на початку твердите, що на 18 з'їзді ВКП(б) Сталін²⁴⁶ підкреслив, що тепер основною небезпекою є не великодержавний шовінізм, а місцевий буржуазний націоналізм. Тут маленька неточність. Вперше ця заклинальна формула була проголошена тим же Постишевим на тому ж листопадовому пленумі ЦК КП(б)У 1933 року. То інша справа, що він цю формулу міг дістати ще раніше з Москви. Але факт вселюдного проголошення належить йому. Сталін на 18 з'їзді (лютий, 1934 рік!) езуїтськи тільки повторив. Мовляв, самі українці це сказали.

Оце і все, що я можу. А в цілому, тисну Вашу роботящу руку й дружньо заздрю, що Ви можете ще писати такі розумні й корисні книжки. Про інші питання, зачеплені у Вашому листі, може, іншим разом. Тепер я вже вичерпаний. А Ваш хрищеник щойно повернувся з Голляндії: де мав доповідь перед якимось великим всеєвропейським форумом учених, яких мав переконати в якійсь своїй теорії «окупації» Марса. Чи вдалося – не знаю, ще мені не звітував. Від всіх привіт.

Ваш ГК.

№ 39. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 8 жовтня [19]87

Дорогий Григорію Олександровичу,
дуже, дуже Вам вдячний за листа про мою книжку і за компліменти, і за критику. Я вже лаштуюся в дорогу, сиджу, як сказав би покійний Осьмачка, на чамайданах, і оголосив мораторій на своє листування, але, всупереч цьому всьому, хоч коротко відповідаю.

Я дуже свідомий того, що мій матеріал на роки 1917–20 катастрофічно недостатній. Мені бракувало матеріалів. Я не писав цю річ як книжку, це мала бути стаття до збірника. Це потім усе перекрутилося й вийшла з того книжка. Для статті, що тільки висуває проблеми, цього могло б бути й досить, для книжки – ні. У моїх розшуках джерел я не вийшов поза межі Н[ью]-Йорку, не користався я ні з європейських джерел, ні урбанських тощо. І в даному випадку це тим гірше, що тут – маєте повну рацію – коріння всього дальшого.

З пізнішого – про те, що Постишев випередив Сталіна в переоцінці двох націоналізмів, я не знав. Це важливий факт. Але, що там ішло від Постишева, а що від Хвилі в конкретних, суто мовних випадках, сказати важко. Перше публічне слово могло належати Постишеву, але воно могло спиратися на матеріали й пропозиції, подані йому Хвилею. В усякому випадку місце їм в історії – поруч, і це не надто почесне місце. Хоч тепер Постишеву ставлять пам'ятники, а Хвилі наче ніколи й не було.

Я думаю, що я правильно намагався вивести українське питання з ізоляції – на міжнародну арену, куди воно таки належало. Можливо, роблячи це, я менше уваги, ніж слід було, приділив деяким унутрішнім факторам. Але про них відомості повніші, ніж про обставини зовнішні.

Шкода, що не беретеса до прилюдного обговорення. Може, таки зважитесь, коли на мене нападуть усі наші чорні круки. Бо я знаю, що так буде. Тим часом спасибі.

Ну, це тільки моментальна реакція, а тепер треба кінчати, щоб лист пішов таки звідси, а не з Лондону.

Вітайте Вашого марсіянину, як і бідних земних членів грона Костюків. Коли все буде гаразд, думаю повернутися десь у середині листопада.

Ваш ЮШ.

№ 40. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 13 грудня 1987

Дорогий Юрію Володимировичу!

Коли я поставив дату цього листа, то тільки тоді пригадав собі, що це ж день народження Миколи Хвильового. Саме сьогодні минає йому 94-й рік від дня народження. І хоч цього року найбурхливіше відмінялося його ім'я в Україні, проте, інформують мене, дозволу на видання бодай обчімханої збірки його оповідань не дали. Бояться. Тіні його бояться. Та, вибачайте за такий вступ. А тепер ближче до справ.

Ваш незмінний приятель Василь Мусійович²⁴⁷ вже тижнів два, як інформував мене, що Ви благополучно відбули свій черговий вояж, повернулися і спокійно відпочиваєте у своєму нью-йоркському гнізді. А П.В. Одарченко²⁴⁸, повернувшись з ювілею Кошелівця²⁴⁹, переказував, що Ви навіть виголосили промову. Він, правда, не міг переказати її зміст, бо через старечу глухоту не вхопив сенсу. Але припускає, і я йому вірю, що промова була гарна.

Отже, ми з Раїсою дуже всіма цими відомостями втішені, бо це свідчить, що Ви в доброму стані. Ми вітаємо Вас не тільки з поверненням і добрим станом здоров'я, але й з найближчим днем Вашого народження. Це ж можна сказати день на грані Вашого патріяршого повноліття. Тож будьте здоровий, міцний і завжди до праці охочий.

У нас ніби все по-старому й в порядку. Не тільки я, а й Раїса поволі втрачає той напружено-активний і веселий спосіб життя, яким вона звикла жити до недавна. Мої сили також поволі скачують у вічність. Я, правда, пнуся й симулюю діяльність. Стараюся не відчувати різні болячки, які мене обсіли, вперто ходжу щодня на прохід (але не більше години) й симулюю писання своїх вже еміграційних спогадів²⁵⁰. Пишеться дуже поволі, але щось таки пишеться. На перешкоді не тільки стареча немічність, а й прерізні дрібниці, що мене обсідають за традицією, а особливо події в СРСР. «Літ[ературна] Україна» приходить регулярно і я не можу, щоб її не перечитати. І то не тільки такі речі, як про Хвильового, Винниченка, Зерова чи востанне про Филиповича, а скажімо, страшну своїм розміром (п'ять сторінок «Літ[ературної] Укр[аїни]!») знамениту доповідь Горбачова з нагоди 70-річчя жовтневої революції²⁵¹. Ви таких дурниць напевне не читаете, а я мав від цього велике інтелектуальне задоволення. І брала мене лють і жаль, що ми тут тепер немічні, що нема кому гідно зареагувати на таку хоча б появу, як промова Горбачова. Але зареагувати на належному рівні і зі знанням справи. І яка ж це нагода. І який життєдайний матеріал! Та годі.

Дістав з КІУС книжку Плюща з Вашою передмовою про Шевченка. Ще не читав. Але зовні виглядає добре. А мою – зіпсували. Навіть зовні. Я пропонував для обкладинки темнокоричневий кольор із сріблом тисненням малюнком. Вони ж чомусь дали пісочний кольор з брунатним малюнком. І вийшло блідо, а то й брудно. Перед друком не прислали мені на контролю копію примірника, хоч я вимагав, а відбили книжку з численними недоглядами²⁵². Я опротестував і домігся, щоб вислали Веретенченкові, який би переглянув і склав список помічених помилок. Він переглянув, але із копії списку бачу, що зробив не так, як слід. Від цього всього здуріти можна. То вже не знаю, коли вже будуть розсилати. Я радив їм видати в двох книжках. Вони не послушали й видали в одній. І вийшла не книжка, а велика

цеглина. Все, як на зло. Та дідько з ним. Я стараюся вдавати стоїка. Хоч маю сумнів, щоб такі люди колись були. І чи не є це вигадка хитрих греків.

Вибачайте, що зійшов на такі жалі і скарги. Кажуть, що коли людину щось болить, то вона мусить виговоритися. От я виговорився.

Тодь сьогодні в нас і там десь помагає мамі в якійсь її господарчій справі. Тож прийміть від нас усіх найкращі побажання й тримайтеся далі міцно.

Щиро Ваш

№ 41. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 30 грудня [19]87

Дорогий Григорію Олександровичу!

І от уже нема трьох мушкетерів, лишилося тільки два²⁵³.
Вдаючися до сміху на кутні – Девять негрятят купались в море,

Резвились на просторе.

Один из них утоп,

Ему купили гроб.

И вот вам результат –

Восемь негрятят –

і т. д.

Був я на службі Божій і згадав, як у тій самій церкві колись, скоро після приїзду мого до Америки, був Юрко. Чи не вперше в церкві від днів дитинства. Але дуже активно – коли дійшло до причастя, він сам один вимаршував до священника по причастя, не сповідавшись. Бо правила про таку послідовність він не знав, а активність проявити хотів. Священик трохи був розгубився, але потім причастя дав. Не міг же він робити скандалу перед усіма присутніми.

Мою «промову» про Кошелівця не беріть поважно. Це з тих напівекспромтів, де важить не зміст, а тільки дотепне слівце.

А так працюється не дуже, подорож мене дуже стомила, мусів відпочивати не один день, і досі не спромігся повернутися до своїх спогадів, які ще десь на початку літа стали на 1943 році. Це Ви герой, що пишете – цитую – «цеглини». Кольорами не журіться, друкарські помилки – це гірше. Чекаю на них. А тепер кажете, що пишете вже про еміграційні часи. Боюся, що там уже й я виступатиму як дійова особа. Біда, біда.

А Хвильового таки вже надрукували в «Вітчизні»²⁵⁴, і не «Кота в чоботях» і «Солонський яр», як я побоювався. Так, у двобої поет – тиран перемагає тирана тривала 44 роки, але тепер перемагає поет. Мораль для всіх нас, що перебувають на боці поетів.

Ні, прочитати доповідь Горбачова я не спромігся. Надто він розводиться й крутиться навколо питань, оминаючи виразні формулювання. У Сталіна таки було краще – коротко, ясно – і летіли відрубані голови. А тут суцільне крутіство.

Зате я читав лист Чорновола до Горбачова²⁵⁵, і був захоплений. А ще більше листом Сверстюка – Чорновола – Світличного до голови Пенклюбу про конфісковані вірші Стуса. Писав це, мабуть, Сверстюк²⁵⁶. Його стиль ні з ким не сплутаєш, і блискучість, і не штампованість стилю змагається з сміливістю змісту. Які люди! Справді, шапки геть.

А ще почав читати нову збірку Ліни Костенко²⁵⁷. Не знаю, як буде далі, а перші вірші це чисте золото поезії. І яка незалежність!

Такі події навколо мене, де я не герой, а тільки споживач. Але ніби легше від них на світі жити. Якби ж тільки всі вони не були так безнадійно трагічно самотні.

Кінчаю – так годиться – бажаннями доброго 1988 для всіх Костюків, а для Вас по старому знайомству і по праву старшости – зокрема. Вітайте сердечно після себе решту Костюків від Вашого колись дяді, а тепер діда Юра.

Що підписом і печаткою свідчиться, –

ЮШ.

№ 42. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд] 30 березня 1988

Дорогий Юрію Володимировичу!

Вибачте мені старому свинові, що з таким скандальним запізненням відповідаю на Вашого листа, датованого 30-м грудня 1987. У виправданні можу тільки сказати, що я вже людина не соціябельна і майже потойбічна. А це значить – і неосудна. З такою кваліфікацією, як знаєте, Антоненкові-Давидовичеві радянські охоронці людської гідності, не дозволили зареєструвати шлюб з Михайлиною Коцюбинською²⁵⁸. Тож під цією фірмою неосудности я хочу заховати своє свинство.

Недавно був у мене Плющ. Напевне він вже й Вас відвідав. Розмова з ним – це була інтелектуальна Вальпургієва ніч, якщо так можна висловитись. Він сидів у мене довго. Говорили про багато речей. А найбільше і найдовше про його монографію про Хвильового. Штайнер, Хвильовий, Курбас²⁵⁹, Тичина, Ейзенштейн²⁶⁰, теософія, антропософія, сатанізм, шаманізм і ряд інших прецікавих, пов'язаних з цим ідей і припущень викладав мені Леонід Іванович протягом трьох годин і намагався переконати, що його до тепер припущення і гіпотези на сьогодні вже стали документально доведеним фактом. Ви знаєте мій погляд на методу дослідження творчости Хвильового з позицій антропософії Штайнера. Я її (цю методу) не заперечую, а навпаки – вітаю. Але... мені страшенно подобалася його розповідь. І я, час від часу, заради цікавості, ставив йому різні провокативні, критичні питання. Це його ще більше розпалювало і він в деталях розповідав, як на підставі зіткнень різних цифр, чисел, кольорів, рідкісних, з символічними знаками квітів і т. под. він доходив до філософських і психологічних тверджень і висновків. Він мене, звичайно, не переконав, що Хвильовий був переконаним антропософом, а Тичина – сатаністом. Але цим ще раз підтвердив мені, що в особі Плюща маємо оригінального, глибо-

кого й незалежного мислителя. Вважаю щастям для української літератури, що бурхливі хвилі нашого часу прибили його до нашого берега.

Але згадав я цю візиту Плюща зовсім не для того, щоб вникати в її сенс. Я хотів тільки сказати, що в нашому листуванні є теж якась цифрова символіка. Ви писали 30 числа і я відповідаю 30. Час між нашим писанням – три місяці. Отже, знову цифра 3. На цьому я хотів побудувати один жарг. Але Плющ забрав весь час. Тепер не буду.

Ви, до речі, згадали акт прийняття «тіла Христового», відійшлим від нас уже нашим третім мушкетером. То смішна і, можна сказати, трагічна історія. А взагалі я зневажаю всяких, у тому й навернених святеників. Не вірю я в їхнє духовне оновлення. То просто – пристосуванці. Фе!

Що Хвильового і Винниченка надрукували «там», це факт важливий. Але найголовніше в цьому факті те, [що] опублікували й поглиблюють їх популяризувати всупереч офіційній негативній поставі до цих авторів Політбюро ЦК КПУ (Єльченко)²⁶¹. Значить – революційним шляхом. Це важливо. А статтю поверненої й реабілітованої Наталі Кузякіної «М. Куліш в ГАРТІ, Урбіно і Вапліте» (в чотирьох чч. «Літ[ературної] України», від ч. 5 починаючи)²⁶²? А публікація листування Коцюбинського з Винниченком («Радянське літературознавство», ч. 2, 1988, або «Україна», ч. 6²⁶³)? Це ж надзвичайні документи. І Винниченко, і Коцюбинський нарешті виступають у правдивому світлі своїх стосунків. А Кузякіна, на підставі листів Куліша, розкриває цілий [світ] нового вивчення тої доби! Ні, навіть із-за цього варто мені було дожити до 1988 року. Але я хочу дочекатися більшого. Людина в пізнанні – невгамовна. Але, вибачте. Щось треба сказати про наше життя. Я старий, сліпий і згорблений пеньок, але все ж таки день від дня щось роблю. А от кума Ваша і моя дорога дружина, щось дуже почала занепадати. Появилися такі хвороби і такі прояви душевні, що мене огортає великий смуток. І не знайдено досі причини і засобів лікування.

Забув: щодо спогадів моїх і Вашої в них ролі, то не журіть-ся, Ви там усюди «паинька». Та й пишу я про речі переважно далекі від Вас. Ми часто з Раєю думаємо про Вас питально: як же Ви там самотній у своєму гнізді перебиваєтесь? Ну, та колись нагрюну до Вас телефоном. А тепер – від усіх Костюків привіти й побажання усякого добра.

Ваш

№ 43. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Равенна], 21.4.[19]88

Дорогий Кум, дорога Кума,
сердечно вітаю з Італії. раз-у-раз згадую Вас у ці дні й годи-ни випробувань.

Ваш Ю. Шевельов

№ 44. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 26 травня [19]88

Дорогий Григорію Олександровичу!

Воно вже й з мого боку добігає тримісяччя, але я не даю, і на чотири дні розриваю з магією тридцятих чисел і трійок. Все таки не 30, а 26, і не повних три місяці. Щодо приналежності до старих свинів, цитуючи Вас, то ті чотири завойовані дні не виводять мене з цієї категорії. Записуйте. Правда, маю полегшувальні обставини – послав Вам картку з Італії, «Нові дні»²⁶⁴ – звідси. Одне слово, геть обскурантизм, «да здравствует солнце, да скроется тьма»²⁶⁵.

Плющ, звичайно, на тлі нашого багна – світлий промінь. Але, щоб бути мислителем, треба вміти не тільки думати, а ще й читати. Якби ж він знав хоч пасивно хоч одну мову. Журна-

лістові, може, й можна не знати, а мислителеві не можна обходитися власним розумом плюс велика мова великого брата, яка пропускає, звичайно, трохи сонячного світла, але мало й заломлено. Ну, і часом не зовсім без заскоків, про що Ви самі добре знаєте.

Я зовсім не прагну бути «паинькою». Я все життя бунтувався й хвицався й у норми не дуже вкладався. Так що я зовсім не прагну бути гудбоем у спогадах чи Ваших, чи чийх. Шкода, коли зробили з мене «паиньку». Ну, але що я зроблю.

Тим часом до Вас уже, мабуть, доїхали мої спогади про Лавріненка²⁶⁶, де він зовсім не «паинька» і взагалі не розбереш, хто ним може бути. Але при всіх моїх спробах бути об'єктивним і не водженим симпатіями, від одного мушу його боронити. Проблиски релігійности чи, може, церковности в ньому – я не думаю, щоб вони були підроблянням. Радше, це були спроби повірити, а це щось зовсім відмінне. Та й не думаю, щоб вони були чимсь більшим від спроб. Так що тут я готовий його боронити.

А от я тут влип у гірше. Ви, мабуть, бачили в нашій рідній «Свободі» мій нарис про Великдень²⁶⁷. Це стовідсоткова ювеналія. Ніхто не питав мене про згоду на його передрук, і я не можу навіть згадати, коли і де його надрукував. Мислення його примітивне, аналогії дитячі. Але воно моє, не можу його не впізнати. А вставлене в контекст «Свободи», воно звучить особливо ганебно або, в найкращому випадку, наївно. Як вони відкрили це посміховисько, не знаю, не знаю й того, чи вони свідомо мене заплутували – чи тільки заповняли порожнечу великодніх порожніх шпальт. А найстрашніше, що масово почали мене вітати з «прозрінням» читачі і усно, і листами. А Ви кажете – Лавріненко. Мій випадок у тисячу разів гірший.

А поза тим я цікавий знати Вашу реакцію на ці спогади-неспогади, тільки по правді.

Відколи я виїхав до Італії (ах, чудова, краща від пампушок), я газет не читав і пліток не слухав, отже, й не знаю, що

робиться на нашій славній Україні, та й взагалі на світі. Тепер починаю повертатися до дійсності, але це забере ще багато часу.

Що ж таке з Р[аїсою] Ол[ександрівною]? Вітайте її, негоже їй поперед нас з Вами в пекло лізти. Привітайте також Тодя й подякуйте йому за картку, що він мені прислав з Марсу чи якоїсь іншої холери. Але я йому співчуваю. Всі світи кращі від нашої кулі, а особливо в своїй позаєвропейській частині. Тримайтеся, отже, на Вашому БУЛЕВАРДІ і не забувайте старого свина, число 2.

Ваш ЮШ.

№ 45. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд] 23 червня 1988

Дорогий Юрію Володимировичу!

Цей лист прийде до Вас тоді, коли Ви вже повернетесь із своєї <до>ювілейної ескапади, на цей раз із Іллінойського університету²⁶⁸. Отже, великий бум тисячоріччя християнства в Україні почався, а з ним і Ваше 80-річчя. Богу дякувати. Я так Вам пророчив. Щасливий, що пророцтво здійснюється.

Куми, звичайно, були дуже щасливі й утішені, діставши Вашу картку з Равенни. А ще, коли наш спеціальний «інформатор», який висиджував терпеливо на всіх равенських торжествах²⁶⁹, розповів нам, як Вас тепло вітала та інтернаціональна добірна публіка, то ми були вже на десятому небі.

Ви надаремне боїтеся бути «паинькою» в моїх спогадах. У моїй інтерпретації, це якраз ті, що бунтують і хвицаються. Я тільки їх у житті шанував і любив. Я ще юнаком не ховався по закутках, а йшов з тими, що «бунтують». Тому скоро й на індекс потрапив. А Ви думаете, чому я так щиро вже у Львові з Вами зійшовся²⁷⁰? Бо, прочитавши пару Ваших статей, відчув, що Ви саме з тих, що «бунтуються». Тому я завжди любив і шанував

Ваш «бунт» навіть там, де я з ним не погоджувався. Бо я завжди був за право людини, а особливо – творчої, бути собою. Тому, коли наш спільний друг²⁷¹, (про якого мова буде ще нижче) агресивно вимагав від мене, щоб я правом редактора статтю Шевельова про Хвильового²⁷² відкинув, то я йому тільки сказав, що це пропозиція безглузда. Стаття в цілому прекрасна, а якщо є окремі абзаци, з якими я не погоджуюся, то про це буде мова з автором.

Погодиться він зі мною, добре, не погодиться – то його справа. Але, це довга історія. Я вже не туди залажу.

Щодо Вашої повістки про двох Юрків, то скажу коротко: це дуже добрий і цікавий фрагмент із ширших Ваших спогадів взагалі. Очевидячки, як і в кожних спогадах, так і тут є виразний момент суб'єктивного бачення людей і подій. Але на 98% погоджуюся з Вами. Особливо щодо Каразіна, Тичини, а особливо – Білецького. Як дістанете мої спогади, зверніть увагу на розділ про Білецького²⁷³. Юрко мав дві хиби (які виявилися вже на еміграції): 1) неустійненість світоглядového принципу, 2) конче бути в світлі, що линуло від визнаних «великих» авторитетів чи талантів. Звідси його пеани на адресу Білецького (академік же!), а про справжнього свого вчителя укр[аїнської] літератури, в якій Юрко спеціалізувався, А.Шамрая – не написав ані слова²⁷⁴. Але одного не можна відмовити Юркові – це проявів щирости. Він умів навіть каятися. Це дуже людська його риса.

Ваші роздуми про його національний романтизм, хвильовизм та інші гріхи дуже дискусійні. Але знову таки, це справа індивідуального бачення. А щодо його релігійних «прояснів», як спроб збагнути, то це мене не переконує. Це просто жертва обскурації нестійкої людини. І це хвороба не тільки його.

А чого Ви впали в паніку й самобичування від свого «Світла ночі»? Що Вас затривожило? Що хтось там привітав навіть з «прозрінням» у 80 рр.? Та то примітивні люди, які дальше свого релігійного носа нічого не бачать і не розуміють. То прекрасний публіцистично-філософський есей на тему морально-суспільну й національно-патріотичну. Я, як буду мати силу, то

використаю дещо з цього есею, як зразок єдності громадянина, патріота і всесвітнянина. Євангельський текст для Вас лише опертя, пункт для старту Ваших великих актуальних ідей. Так робили всі, хто вмів глибоко і широко думати. Так робив Шевченко, робив Франко, Луначарський, Винниченко і багато інших. Біблія – це ж справді велика і вічна книга. Звідти можна багато ще й тепер черпати мудрости. Це ясно для всіх, хто вміє думати. І релігійність чи нерелігійність тут ні до чого. Інша справа, що деякі євангельські легенди можна було б потрактувати дещо не так аподиктично. Напр[иклад]: «Що було б, якби Христос не воскрес?» і т. д., що звучить, ніби Ви вірите, що він воскрес. Але це дрібниці. А в цілому есей чудовий. От тільки не знаю, коли і де він був вперше опублікований? І ще: він нічого не має спільного з тим, про що ми говорили в зв'язку з Лавріненком. Кажете, що мандруючи по світах, не мали змоги читати докладно газети й не знаєте, що діється «на нашій славній Україні»? А я, як стара колода, яка вже нікуди не може рухатися, сиджу і пробую таки нічого значущого не пропустити. Хоч можливості мої дуже мізерні. Ех, якби я міг нормально читати й реагувати на прочитане? Яка б то була прецікава історія? А є що читати і на що реагувати.

Прочитав я, наприклад, в жур[налі] «Українська мова і література в школі» (березень, 1988) «Нотатки про літературне життя 20–40-х років» Івана Сенченка²⁷⁵. Остаточо він їх опрацював перед смертю (мабуть, 1976 р.) і передав молодому літературному критикові В. Брюховецькому²⁷⁶. Мовляв, «може, вам колись пригодиться». Тепер той опублікував. Але, Боже мій, мій близький приятель в харківську добу, вникливий, розумний, гострословий Іван Юхимович, автор відомих «Записок холуя», дивом уцілівши, пройшовши похмуру добу Сталіна, став беззубо шамкати. Є багато дуже цікавого, але на найгостріших і найцікавіших моментах робить з себе наївника. Моя душа аж криком кричить, щоб прокоментувати вільно ці нотатки.

У цьому ж журналі (ч. 12, 1987) є дуже цікава і велика стаття «День повернення Миколи Хвильового»²⁷⁷. В цілому дуже прихильна, але багато недоговорень, а в складних моментах – загальників.

Та чи не найсенсаційніших – дві речі. Перша. Публікація повного уцілілого листування М. Зерова із Соловецького концентраку з дружиною²⁷⁸. Це щось макабричне, як любив висловлюватися Улас Олексійович. Листи роблять враження, що М. Зеров там потрапив у великий науково-дослідчий центр, де активно розгортає дослідницьку, перекладацьку (Шекспір, Лонгфелло та інші) та історико-літературну працю. Для мене це не збагненно. Я саме тоді сидів на Воркуті²⁷⁹. І не можу збагнути психології мого великого вчителя, що він собі думав, підписавши собі повним признанням смертний вирок? Як він міг ще думати про якусь дослідницьку працю, визнавши себе і кількох нещасних коло себе (Филипович, А. Лебедь, молодий Вороний, С. Козуб і ще хтось), головою і організатором націоналістичної терористичної і шпигунської організації? Ні, це феноменальне явище. Це велика тема для соціологів і психологів. Ці перли опубліковані в «Радянське літературознавство», чч. 2 і 4 за 1988.

Друга публікація в журн[алі] «Київ», ч. 12, 1987. В загальному її можна назвати: «Повернення Винниченка». По-перше, дали з десяток нешкідливих ранніх оповідань і велику статтю якогось професора Павла Федченка під ще стереотипнішою назвою «Оцінюємо з класових позицій»²⁸⁰. На половину стаття добра, вияв пошани, зрозуміння і навіть захоплення. Але в другій частині, де автор стикається з ще не устійненим питанням політичної ситуації доби В[инничен]ка, він, бідний, жалюгідно плутає.

Але, всупереч усьому, опубліковане пізніше («Ра[дянське] літературознавство», ч. 2, 1988) листування Винниченка і Коцюбинського перевертає шкереберть всі хитрування радянських і нерадянських критиків Винниченка²⁸¹. Навіть Леніна вислови беруться під сумнів. Це велика подія. І ще, що я зауважив. Вони мають у своєму розпорядженні архів і листування все

Євгена Чикаленка²⁸². Мабуть, із Празького укр[аїнського] архіву. І то добре.

Кінець. Не буду більше Вам морочити голови. На закінчення тільки скажу, що той факт, що на спеціально влаштованому Регеном²⁸³ прийнятті в американській амбасаді вибраних радянських дисидентів, була ціла група українських, на чолі з В. Чорноволом, говорить багато чого.

Дві слові про нас. Моя дорога жона все ж таки не дуже себе тримає героїчно. Десь у липні думавмо виїхати на кілька тижнів у Вірджинські гори. Може, там вона трішки душевно відпочине. Тодь щойно повернувся з нової своєї експедиції. Два тижні з своєю групою дослідників працював на найбільшій у світі телескопічній станції на Гаваях. Досліджували чи є озон на Марсі. І встановили, що є. От Вам і факти теперішніх дослідників. А я клигаю. Інколи, ніби пишу свої спогади. Але не думайте, що я пишу з ким сварився, чи хто які свинства мені робив. Ні, бог з ними. Я пишу, як було врятовано архів Винниченка і чому я став його «душеприкажчиком». А на черзі, як варіював перед смертю і як умирав Осьмачка²⁸⁴. І таке інше.

Оце написав Вам на цілих три, а то й більше місяців. Бувайте здорові. Тримайтеся міцно, як і досі. Раїса вітає.

Ваш ГрК.

№ 46. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 29 липня [19]88

Дорогий Григорію Олександровичу,
хоч ми не так давно говорили телефоном, чесно відповідаю на Вашого листа, як ведеться – з місячним запізненням. А говорити було преприємно.

З'їзд у Равенні не був моїм тріумфом, як Вас інформували. Це була тільки декорація й комедія. За лаштунками велася уперта й злісна агітація проти мене в старо-якобсонівському

стилі, і навіть дехто, спершу захоплений мною, потім відсахнувся²⁸⁵. Акцію провадив знаменитий Лант²⁸⁶, про якого не знаю, чи Ви коли-небудь чули. А так, на поверхні, для стороннього <гля>дача, все було саме так, як Вас інформували... Та це довга історія, багато казати, а мало слухати.

Те, що Ви пишете про радянські публікації, мені здебільшого нове, бо я тих видань не дістаю. І, звичайно, дуже втішне. Але за всім цим стоїть дуже нехитра механіка. Так, можна воскресити дещо з минулого (і то далеко не все). Треба критикувати Сталіна і Брежнєва. Можна, навіть з великою оглядкою, злегка критикувати Леніна. Але хто критикує Горбачова? Хто наважеться? Кому дозволяють? Відповідь ясна – ніхто, нікому. Поки його не скинуть у якихось унутрішніх операціях, він непомильний. Критика його попередників – це тільки засіб піднести його. І все, що він скаже й зробить – діло Боже. А каже він речі дуже невтішні. Резолюція московська в національному питанні – вона ж абсолютно брежнєвська. Ані найменших поправок до дотеперішньої політики нема. І відповідно діє адміністративний апарат. Танюка вигнали з Києва, зовсім так, як колись Курбаса з Харкова²⁸⁷. Львівська прокуратура розпочинає переслідування проти всіх, хто виступав у «клубах» і журналах, проти всіх, хто наважився жадати української мови у університеті... Стоїмо перед новим «культу личности» і новою шовіністичною диктатурою. Я дивлюся на все дуже чорно. Оповідали мені про Білодіда в Празі під час пражської весни²⁸⁸. Навколо захоплювалися досягненнями чехів-Дубчека. А Білодід сказав (навіть уявляю його інтонацію) – «Нічого, хай пострибають. Довго не будуть».

Ваше розуміння «паинькості» зовсім не ортодоксальне. «Паинька» нормально означає ласкаве телятко, що дві матки ссе. Я таким ніколи не хотів бути і, думаю, не був. Ваше «переглянене» розуміння слова можу прийняти. Але тоді будьте послідовні і не хваліть свободянський опус²⁸⁹. Він же зовсім був написаний відповідно до нашої пересічі. А порівняння відродження України з Воскресінням наївне (скільки було в історії

націй, що пробували відродитися, а були поглинені, – чому б у цьому контексті саме ми мали б бути інакші? Цей фаталістичний оптимізм не витримує жадної логічної критики), усе – тільки риторична фігура і то дешева.

Де це було вперше друковане і як писане, – хоч заріжте, не можу згадати. Не знаю навіть, чого там було більше – неконтрольованої лірики чи більш або менш свідомого пристосуванства.

З тим, що пишете про Юрка, я згодний (хоч не можу пригадати, коли і де він кається). Але те, що Ви пишете про Білецького й Шамрая, складніше. Що Юрко робив з Білецького українця, це, звісно, його блеф. Але, як учений і викладач, Білецький не йде в порівняння з Шамраєм. Білецький мав клас, він викладав із спокоєм і спокійним цинізмом, Шамрай був увесь неконтрольований патос. На лекціях Шамрай заплювував – у буквальному сенсі – всіх студентів, що сиділи близько. Не можу собі уявити Білецького, що плювався б. Ну, і знав Білецький, звісно, незмірно більше. Хоч Шамрай мав смак до літератури, і я дуже шкодую, що не збереглися в мене записи його трирічного курсу, які я провадив мало не стенографічно.

До моїх подорожей Равенна – Урбана додайте ще недавно – до Гарварду – найсумнішу. Помер Віктор Вайнтрауб, мабуть, мій останній приятель з позаукраїнських кіл. У час найлютішої Якобсоної кампанії проти мене і під великим тиском Якобсона він все таки не відцурався мене, один з небагатьох. Правда, і не виступав активно в обороні. Я мусів поїхати на похорон. Але, милий Боже, яка звіряча нудьга американський похорон! Православний наш куди кращий. Можу зрозуміти, чому князь Володимир вибрав візантійське християнство.

Та я вже на другій сторінці.

Вітайте Куму мою, скажіть, щоб трималася. Вітайте Тодя разом з його марсіянами.

Ваш ЮШ.

№ 47. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 8 вересня 1988

Дорогий Юрію Володимировичу!

Дуже я знову завинив перед Вами. Давно пора відповісти на Вашого листа. Але Ви ще не дійшли до того, коли підходиш до машинки, розумієш, що треба написати, але воля до здійснення – відсутня і відчуваєш, що хочеш, а не можеш. Тоді встаєш і занурюєшся в щось інше. А лист залишається ненаписаним. Ви, кажу, ще не дійшли до такого стану, то й не зрозумієте. А ось сьогодні пробую таки показати, що є ще якийсь у мене порох у порохівницях. Отже, за порядком.

Думаю, що Вам тепер на всякі інтриги яacobсонівців (чи Яacobсон живий?) наплювати. З утверджених Вами позицій Вас не зсунуть, праці Вашої в університеті не перехоплять. То що Вам Гекуба²⁹⁰? А в принципі ця історія цікава й Ви її не забудьте описати в спогадах.

Я не поділяю Вашого скептичного й зневірливого погляду на події в есесерії. Я знаю перші основи цього руху. Починався він у найвищих партійних верхах зовсім не з турбот за якісь національні проблеми. Стимулом був страх наявного упадку імперії. Розвал економіки і суспільства. Знайшли, що порятунок імперії тільки в свободі й демократії. Але останнє породжує відразу сильні відцентрові рухи, всі болі народні. Розкрилася скриня Пандори²⁹¹. Повилазили, безперервно вилазять такі сили, яких вони не хотіли бачити, не думали про них. «Національне питання в нас розв'язано» твердив напочатку навіть Горбачов. А виявилось... Як би то не було, але почався такий рух, якого після Жовтня²⁹² ще не було. Наші величні 20-ті роки з памфлетами Хвильового навіть не до порівняння. Кажете, все до пори до часу. Приклад з «мудрим» Білодідом і весною Дубчека не до порівняння. То абсолютно «две большие разницы», як кажуть одесити. Тодь щойно повернувся з конгресу фізиків

у Цюріху. Він там був і доповідачем, і модератором на якомусь спеціальному панелі. Там було десять радянських фізиків. З України тільки один. Це не вперше він зустрічається з тими людьми. Тепер, каже, ніби люди з іншої планети. Зовсім живі й нормальні. Він питав їх: чи можлива перемога реакційної партійної бюрократії? Вони всі відповідали: в жодній мірі. Поворот до сталінізму, терору й реакції – виключений. А значить, при розгортанні й утвердженні «гласності» ростимуть крила й національні сили. Ви читали у «Свободі» недавній документ з краю: «Український гельсінський союз. Деклярація принципів»²⁹³. Це програма дій цілої спільноти. Погрози львівської прокуратури, навіть арешти Макара²⁹⁴, чи скаженіння київської поліції на демонстрації УКК²⁹⁵, то передсмертні конвульсії сталіністів і централістів. Але, зрештою, «По кривавій, по дорозі нам іти у світ» сказав, колись, коли ще був поетом Павло Тичина²⁹⁶. Нема ради. Будьмо готові, що й на цей раз нас розіб'ють. Отже, як бачите, я вдався до всіх засобів, щоб Вас перетягти на свої оптимістичні позиції, щоб знеутралізувати Ваш скепсис і зневіру.

А Ви робите шкоду собі, відгетькуючись від свого «свободянського опусу». Він, коли не звернути уваги на деякі деталі, йде в пляні Вашого бунтівливого думання.

Я абсолютно погоджуюся, що як науковців і талантів ставити нарівні Білецького і Шамрая не можна. Але не можна від Шамрая відняти, що він був непересічним професором української історії літератури. А він же ще був у процесі росту. Він молодший від Білецького на 10 років. Від нього можна було багато чекати. Зрештою мова йшла, що Юрко був учнем Шамрая, а не Білецького. У Шамрая він писав свою кандидатську дисертацію. Тому, обожнювання і припадання перед Білецьким і «фігура мовчання» перед своїм безпосереднім учителем, дуже прикро, якщо не сказати гірше, характеризує Юрка.

На цьому крапка. Прийшов мій нарешті вже виправлений перший том спогадів. Зовні мені подобається. Прислали три примірники. Шкодную, що не можу післати Вам. Чекаю на більшу кількість. Тоді Вам вишлю.

Сьогорічні уродини Вашої куми і Вашого хрищеника цього року відбулися зовсім скромно. Нікого не запрошували і нас всі позабували. Приїхав Тодь, забрав нас до себе. Леся приготувала королівський обід. По обіді обдаровували іменинників. Я Тодьові подарував свою книжку, яка, на щастя, саме напередодні прийшла. А вона ж йому присвячена. Це була для нього добра несподіванка. Оце Вам стільки з нашої семейної хроніки. Решта – рутина. Сиджу, куняю, щось ніби пишу і читаю. До речі, прочитав «Фронтowymi дорогами» Віталія Бендера²⁹⁷ і «Світи ясний» Вашого «великого приятеля» Дмитра Кислиці²⁹⁸. Перша книжка – потрясаючі трагічні картини Другої світової війни. Автор гострозорий і літературно обдарований. Друга – прочитаєте й самі визначите. Він напевне Вам її прислав. Я мучився, але таки прочитав.

Пригадав собі, що хотів повідомити Вас, що журнал «Україна» в Києві, оголосив, що починає друкувати спогади дружини Миколи Куліша Антоніни Куліш. Під назвою «Соната без патетики». Не кажуть, злodingи, звідки беруть, але напевне з того тому Куліша, якого я зредагував ще 1954 року²⁹⁹. А над її спогадами я дуже уважно працював, кілька разів їздив до неї. Також повідомляють другу сенсацію, що готують добірку «Із Щодеників Володимира Винниченка». Знову те саме. Чи вкажуть звідки взяли? Чи ж згадають моє ім'я? Якби справа була тільки літературна, то напевне б згадали. Але біда в тому, що я ще автор гостро діткливої для них книжки «Теорія і дійсність»³⁰⁰, а також «На магістралях історії»³⁰¹. Цього вони переварити ще не можуть. Я думаю, що Ви вже чули, що О. Мотиль був у Києві. Заходив до Інституту літератури АН. Його прийняв заступник директора Жулинський. Це симпатичний молодий літератор і вчений. Він тепло прийняв Мотіля. Взнавши, що він секретар Винниченківської комісії й керівник архіву Винниченка розсипався всілякими привітаннями і комплементами на мою адресу і поставив питання, чи не можна їм спільно з нами щось розпочати і чи можна щось мати з архіву? Це, звичайно, розмова

і питання чисто куртуазійні. Нічого конкретного в цьому нема. Але наш президент радо вхопився за цю вістку, подзвонив мені, що я на це думаю. Я сказав, що в принципі я за співпрацю, але нічого конкретного нема.

Ще хочу Вам сказати, що мене трохи турбує і дивує поведження наших гарвардців, зокрема Грабовича. Коли Грабович давав інтерв'ю для «Л[ітературної] У[країни]» про славістику в Гарварді, то, перерахувавши всіх, а Вашого прізвища не згадав. Ви ж довше працювали в Гарварді, ніж Чижевський³⁰², але Вас нема. Ви для славістики в Америці нічого не зробили. Що це є? Що сталося з Грабовичем? Хто його нацьковує?

Є в мене багато питань, які хотів би я написати Вам. Але сили вже нема. Ні, таки ще одне питання: Я. Білінський попросив мене, щоб на одній із титульних сторінок публікацій Винниченківської комісії виписувати склад Видавничої комісії УВАН. Досі цього не було. Я, в принципі, не перечу. Хай собі буде. Склад: Я. Білінський, Я. Гурський³⁰³, В. Омельченко, Я. Пеленський³⁰⁴. Як Ви думаєте? Чи це потрібне? Принаймні на майбутнє буду знати. Взагалі, сумна історія з нашою Академією.

На цьому кінець. Купа всякого здоров'я й доброї праці Вам від мене і від усіх моїх.

Щиро Ваш

№ 48. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 30 вересня [19]88

Дорогий Григорію Олександровичу,
може б і я барився з листом, за Вашим прикладом, але маю спішне *прохання*. Дуже мені треба знати день і місяць смерти Аркадія Любченка³⁰⁵. На Вас уся надія. Поки зберетеся писати лист, напишіть на картці з моєю адресою саму дату й вкиньте, по змозі, одразу. Нічого іншого писати там не мусите. Буду

дуже й дуже вдячний. Вислав Вам перший том Домонтовича³⁰⁶. Тридцять років носився з цим виданням. Не знаю, чи воно дійде до кінця, але бодай щось. Завжди вважав це за свій обов'язок супроти пам'яті про Віктора Платоновича і супроти наших читачів. Це бо справжня література і то така, яку можна читати. В цьому сенсі це лінія Винниченка, хоч він куди інтелігентніший за Вашого протеже.

Щодо радянських подій, я не конче скептичний, але дуже обережний. Скільки там бюрократії, скільки армії, скільки КГБ – усе це кайдани на ногах. А інерція імперськості?! І сам вождь у її полоні. А щодо того, що інтелігенти можуть вірити в зміну, то це природно. Поки триває мир, люди не вірять у можливість війни, поки триває війна, не вірять у можливість миру. Але, повірте мені, повернутися до минулого, в цій ситуації, легше, ніж рухатися в відмінне майбутнє. А досвід Сталіна показав, як можна оперувати людьми... Але, дай Боже, щоб Ви мали рацію, а не я. А тим часом, ціну на всі періодичні видання вони там потроїли. Ціна «гласности»!

Повертаючися до речей ближчих і приступніших нашому контролю, – моя провина. Цього року в серпні я так захопився писанням своїх недолугих спогадів, що занедбав усі свої поточні справи. І це, здається, вперше, відколи я в Америці, не привітав Тодя й Куму в серпні. Ганьба й злочин. Перекажіть їм запізнені привіти й прохання вибачити.

У справах Винниченкового архіву. Дружба дружбою, але не пускайте цапа до городу. Себто советчиків, хоч би й яких симпатичних, до архівних матеріалів. Спільні видання – інша річ, коли б вони й самі схотіли, фотокопії, які ми для них зробимо, але не нутрощі архіву. Щодо писання видавничої комісії, то це звичайна тактика її голови. Бувши науковим і розумовим нулем, він хоче ввійти в науку адміністративним шляхом. Там він писатиметься першим, бо ж починається на БЕ. Як німці кажуть, – Дер Езелъ іммер гет форан – осел завжди йде першим. Але істотного значення це не має.

Щодо Грабовича – не дивуйтеся. Він на мене пеклом дихає, відколи не дістав нагороди Антоновичів, почасти з моєї вини. Він мене нікуди не запрошує, про мене не говорить, якщо не говорить проти мене – згадайте його статтю про МУР, а якщо не читали, прогляньте³⁰⁷. Крім того, він прокладає місток до Києва кожною ціною, а я посідаю – так я думаю – принциповішу позицію. Одне слово, він не дурень, але кар’єрист передусім.

Бендера я читав уривок у «Сучасності»³⁰⁸, і він був непоганий. Постараюся дістати книжку. Щодо мого «великого приятеля», то це ганьба. Я йому й сам написав, що це так і тільки так. Міг би перевірити факти, міг би зі мною порадитися. А що він понаписував – це розумова убогість, примітив і суцільне перекручення дійсності.

Буду кінчати й повертатися до своїх спогадів. Пишу тепер про МУР, Державинську епопею виклав без труднощів, а тепер дійшов до Лавріненкової³⁰⁹, і тут мені не йде. Не можу дати з ним ради, знайти тон і логіку. Оце прочитав у «Сучасності» статті про нього. Найближча мені Кошелівцева³¹⁰, але він завжди дипломат, а я хотів би бути без дипломатії. Здається мені, що таки найкраща була моя, яку я Вам посилав (скромність прикрашає большевика!), але вона про пізніші роки, де позиції були виразніші і вже з’ясовані. А що було в часи МУРу – сформулювати тяжче.

Вітайте себе, Тодя, Куму, Лесю й не забувайте.

Ваш ЮШ.

№ 49. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

[Сільвер Спрінг, Меріленд], 12.ХІ.1988

Дорогий Юрію Володимировичу!

Сподіваюся, що мою листівку з датою смерти А.Любченка Ви вчасно дістали. Це, мабуть, Вам для спогадів?

А тепер, за порядком порушених Вами питань.

1) За Домонтовича я глибоко Вам дякую. Радію з його появи не менше, як Ви. Радію за Ваш успіх. Все, що вміє думати і має смак до естетичного, буде Вам безкінечно вдячне. Дуже важливо, щоб Ваша вступна, головню біографічна розвідка про Віктора Платоновича таки появилася найшвидше. З'ясувати темні місця з біографії В[іктора] П[латоновича] – це вкрай потрібно. І то з об'єктивною відвагою і жорстокістю до всіх невігласів і спекулянтів. Коментар «Свободи» вже показує, куди гне еміграційний примітив³¹¹. А це ж тільки квіточки, бо ягідки ще будуть. Тому, треба конче нещадно бити таких мудрегалів «по башке».

2) Ви трохи неправильно інтерпретуете мій погляд на сучасні події в СРСР. Я не дивлюсь на весь процес з телячим оптимізмом. В листі моєму, Ви ж читали, що я припускаю, що чорна сотня і тепер може задушити наш рух до свободи, що, можливо, знову доведеться «По дорозі, по кривавій нам іти у світ». Поки існують наділені владою щербицькі, доти всього можна чекати. Я тільки відчуваю і живу в великому духовному піднесенні широких мас укр[аїнської] творчої інтелігенції, яке спалахнуло зараз в Україні з нечуваною силою. З подивом підкреслюю людяність їхніх ідей, їхній патріотизм і ненависть до національного рабства. Можна погоджуватися чи не погоджуватися з тою чи іншою їхньою тактикою, але скептично дивитися на цілий той рух я не відважуюся. Я цілком поділяю Вашу думку, що «повернутися до минулого в цій ситуації легше, ніж рухатися в відмінне майбутнє». І «досвід Сталіна» ще живий у багатьох притихлих його спадкоємців. То правда. Але й правда те, що ті, які рішуче хочуть «рухатися в відмінне», вже мають дуже великі фізичні й духовні резерви. Тож найближчий час покаже «хто кого?». Правда, може бути й третій шлях. Але про нього – колись.

3) Дуже важлива справа: Винниченків архів і співпраця з Інститутом літератури АН у Києві. О. Мотиль – мовчить. Подзвонив тоді, як повернувся з Києва і далі мовчить. Натомість

Б. Кравченко пише, що говорив недавно телефоном з М. Жулинським і той йому сказав, що в січні має бути в Гарварді чи в Колюмбії і хоче конче попрацювати в архіві. Він пише книжку про Винниченка. Відмовити йому ми не маємо права. Думаю, що було б це нерозумно і неморально. Архів існує взагалі для того, щоб учені всього світу користувалися ним. До нас приїжджали угорці, поляки, ізраїльці – всім їм ми допомагали тим, що їх цікавило. То тим більше активно повинні ми допомогти нашим колегам з Києва. Звичайно, заходити в архівосховище і там ритися – ніхто цього не дозволить. Але, я думаю, що коли б приїхав Жулинський чи хтось з подібних, то, по-перше, я дозволив би дати йому картотеку (ми її всім даємо). Хай перегляне і визначить собі документи, які його цікавлять, а тоді про кожний окремо мова буде. Я прошу Вас, подайте мені свою думку про це. Я хотів би діяти узгіднено.

4) Щодо ставлення Г. Грабовича до Вас. Це дивно і нерозумно з його боку. Саме цю нетактовність я помітив ще в статті про МУР. Я читав ту його претенсійну статтю, стилєво розхристану й безпомічну, і дивувався, як людина, все ж таки з якоюсь літературною освітою, відважується такою жуйкою погірдливо писати про тогочасні Ваші і стилем, і змістом блискучі статті та есеї. Не кажу вже, що він не хотів, чи й просто не зрозумів історичної ролі МУРу. Я не знаю його англомовних писань. Але, якщо вони така ж стилістична чи стилєва жуйка, то не уявляю собі їхньої вартости. Загально кажучи, то справа не погана, що він з позиції американського інституту нав'язує контакти з Києвом. Але тут потрібна таки справді наукова об'єктивність. Побачимо до чого він допровадить.

5) Що Ви в своїх спогадах переступили вже добу МУРу – це знаменито. Я цю добу обійшов кількома реченнями. Бо я не був активно-творчим мурівцем. Я тоді, за Вашим визначенням, «захворів на політику» і віддав тій справі дуже багато часу: писав програму партії³¹², полемічні памфлети, активно працював у Комісії для створення Укр[аїнської] Нац[іональної] Ради,

брав участь в писанні Тимчасового закону про Державний Центр, скликав перший з'їзд УРДП³¹³, робив унапрямлюючу політи<чн>у доповідь, вів переговори з УГВР³¹⁴ про їх усамостійнення від бандерівщини і приєднання до єдиного політичного центру еміграції, заплянував створити федерацію УРДП з Українською Об'єднаною соціалістичною партією і... на цьому моя політична діяльність лопнула, як мильна булька. Тож для мурівської творчої праці я часу не мав. Єдине, що будучи причетним до в-ва «Прометей», я видав там кілька книжок мурівців, а особливо приємно мені, що саме я штовхнув до видання переклад «Енімел Фарм» Орвела, в перекладі молодого тоді уредпівця Ігоря Шевченка³¹⁵. Більше того, я (через Б. Левицького) намовив Ігоря дістати від Орвела таку тепер унікальну річ, як його передне слово до українського видання цієї сатири. Ну і ще: моє скандальне редагування МУР, Альманах І³¹⁶. А скандальне воно вийшло так: мені в відповідальні секретарі хтось підсунув Степаненка³¹⁷. Цей хлюст, що вмів втиратися в довір'я до людей, фактично нічого не робив. Коли вже ввесь матеріал був остаточно відредагований мовно (забув, здається, що останній перегляд зробили Ви) я Альманах здав до друку і настійно просив Степаненка, щоб він конче прочитав останню контрольну коректу. Він твердо обіцяв. Я повірив. А він не прочитав. Друкарі нарobili силу несусвітніх помилок. І це впало на мою відповідальність.

Ну, на цьому крапка. Бо я вже дописався до бозна до чого.

Моє семейство й не думало гніватися. Просяють Вас вітати й побажати найкращого здоров'я. Я ж бажаю дальшої успішної праці над спогадами та іншими речами.

Дружньо Ваш

№ 50. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 15.12.[19]88.

Дорогий Григорію Олександровичу!

дуже дякую за книжку Бендера (ще не читав, тяжко завантажений) і за довідку про Любченка. Так, вона для спогадів. До речі, про Любченка. Чи Ви бачили, що в спогадах А. Куліш вони викинули уступ і всі згадки про нього. Так, як згадку про друк тих спогадів у Вашій збірці творів Куліша. От Вам і гласність, і ліквідація білих плям.

Сподіваюся, що Ви вже дістали третій том з моєю статтею³¹⁸. Другий том під великою загрозою. Ви правильно передбачили, що свободянські примітиви на одному коментарі не спиняться. Бачили, мабуть, і другий, 25 листопада, й третій, 7 грудня³¹⁹. У цьому третьому дійшло до того, що твори Домонтовича – макулятура, і що наші органи влади повинні втрутитися. Точнісінько стиль писань [19]33 року. При чому вони дуже влучно б'ють по «Сучасності», де Прокоп уже переляканий до смерті, і вмонтовують усе це в прорадянські рухи й настрої.

Тож до Вас превелике прохання, – пустіть у рух в обороні Домонтовича всі ті політичні й неполітичні канали, до яких ви маєте причетність – «Укр[аїнські] вісті»³²⁰, УРДП і що там ще. Мусимо боронитися, і то не тільки заради загальної правди й очищення атмосфери, але й заради того, щоб такі видавці, злякавшись, не поховали перед народженням другий том. Пишіть, телефонуйте, протестуйте, нападайте.

Між іншим, до того, що було 25 листопада. Марко Антонович³²¹ присягається, що всього того, що приписане йому в тому інтерв'ю Волянською, він взагалі не казав³²². Мовляв, він тільки висловив непевність щодо доцільності видання.

Якщо маєте поради щодо моєї поведінки в цій жабомишодраківці, подавайте. Я їх потребую.

Щодо Жулинського в архіві, я з Вами цілком згодний. Картошка й замовлення конкретних текстів, без допуску до сховища. Правда, за характеристиками в картотеці він не завжди зможе дістати те, що йому було б найпотрібніше, але на це нема ради.

Стаття Грабовича була йому потрібна, щоб здекларувати свою «київськість». Для цього йому треба було зректися мене, МУРу, еміграційної літератури взагалі і т. д. А поза тим, він вважає, що через мене він не дістав нагороди Антоновичів, що почасти правда. А щодо його розумності, то до нього стосується те, що хтось колись сказав про Державина: «Он, конечно, человек умный, но ум у него дурак». А порядністю він ніколи не відзначався.

Друкарське оформлення альманаху МУРу я колись дуже переживав. Я не знав, що це діло рук Степаненкових.

Моя подорож була дуже приємна. Погода була подивугідно чудова, і Франція й Німеччина в добрій формі, що особливо впадає в око після тутешньої свистопляски примітивізму. Я відпочив душею й тілом.

Тут хотів би видати третю і останню збірку своїх статтів, і Купчинський³²³ ніби погодився. Але й це, кінець-кінцем, залежить від кампанії «Свободи» й міри їхнього переляку. Так що кінчаю цей лист ще одним С.О.С., рятуйте від походу троглодитів.

Вітайте Р[аїсу] Ол[ександрівну] й хрищеника з дружиною.

Ваш ЮШ.

№ 51. Г. Костюк до Ю. Шевельова.

Грудень, 1988, Сільвер Спрінг, М[ерілен]д

Дорогий Юрію Володимировичу!

Мені й Раїсі Олександрівні дуже прикро, що в день Вашого 80-річчя ми не можемо бути з Вами і Вашими шанувальниками.

Особливо прикро мені, бо ж офіційно я навіть числюся доповідачем. Дещо раніше Яків Пантелеймонович Гурський дуже намовляв мене, щоб я сказав слово про Ваші публіцистичні праці. Та й сам я, щиро кажучи, дуже хотів сказати свою думку про це. Адже ж ця ділянка Вашої праці чомусь затемнена чи прихована. А вона значуща і ваговита. На мій погляд, це не окрема жанрова ділянка Вашої літературно-критичної й наукової праці, а органічна складова частина її, це вищий складник живого творчого діалогу, що притаманний був таким справжнім виразникам науки як О. Потебня, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, – коли брати тільки український аспект.

Але, на жаль, – не пощастило. Несподівана зміна стану мого здоров'я все переінакшила. Та не будемо падкувати чи дорікати. Бо, як влучно сказав наш неповторний сучасник – трагічний Євген Плужник, – «... пливуть і минають літа... Час і горами двига»³²⁴, а не такими мізерними істотами, як людина. Тож я щасливий, що можу висловити таке: оглядаючи подумки Ваше творче надбання, знаючи ті умови, в яких Вам доводилося жити і писати, я з гордістю сучасника тверджу: от це Людина! Справжня Людина свого часу. Людина з крицевою волею і справжнім талантом. Тільки така людина могла дати в науці те, що дали Ви українській, а значить і світовій спільноті. За це Вам честь і слава!

Тож, дорогий Юрію Володимировичу, будьте здорові й творчо спрямовані ще на багато років.

Щиро завжди Ваші

Раїса і Григорій Костюки

№ 52. Ю. Шевельов до Г. Костюка.

[Нью-Йорк], 31 грудня [19]88

Дорогий Григорію Олександровичу,
це не справжній лист, а тільки інформація текущих событий навколо видання Домонтовича. Після героїчної донощиць-

кої трилогії «Свободи», яку Ви знаєте (15 жовтня, 25 листопада, 7 грудня), як мені кажуть, усе наше ґетто вирує, аж кипить. А остання новина – кажуть мені, що «Сурма»³²⁵ відмовилася продавати це видання. Не знаю, чи це їхня власна ініціатива, а чи їх налякали, але загроза бойкоту виразна, а це б'є по кишені. У «Пролозі» паніка, принаймні так – Прокоп. Він намовляє мене, щоб я написав статтю до «Свободи», але, по-перше, я сильно сумніваюся, щоб її вмістили, а по-друге, мені гидко писати статтю, розраховану на наших ботокудів. Тут треба б Багряного, але я з іншого тіста. Тому до Вас знов і знов С.О.С. (зокрема під великою загрозою другий том).

Почав читати Вашу «Біблію»³²⁶. Ще далеко не дійшов. Читается легко й цікаво. Дякую за неї.

Як нога?

Вітайте Р[аїсу] Ол[ександрівну] і хрищеника. Він був добрим промовцем на моєму вечорі.

Ваш ЮШ.

Коментарі

¹ У 1949–1951-х роках Г. Костюк пробує виїхати з Німеччини. Це був час, коли остаточно почали розформовуватися ДіПі-табори і репатріанти масово виїжджали за кордон, рятуючись, з одного боку – від німецьких окупантів, а з іншого – від радянських переслідувачів, які прагнули знищити українську еміграцію. Одержавши дозвіл на виїзд до США ще 1947 року, Г. Костюк намагається переїхати до США. Проте американський консул відмовив йому у наданні візи. У світлі цих подій, за порадою Р. Смаль-Стоцького, він вирішує організувати переїзд до Австралії, про що й згадує Ю. Шевельов у листі. На початку січня 1952 року Г. Костюку із родиною вдається переїхати до Нью-Йорку. Про ці події свого життя вчений детально розповів у спогадах «Зустрічі і прощання» (див.: *Костюк Г.О.* Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах. – К.: «Смолокип», 2008. – Кн. 2. – С. 247–268).

² Цитуються слова Городничого з п'єси М. Гоголя «Ревизор» (1835).

³ Йдеться про сина Г. Костюка – Теодора Григоровича Костюка (нар. 1946) – відомого американського астрофізика, співробітника NASA, хрещеним батьком якого був Ю. Шевельов. Ю. Шевельов не був присутній при хрещенні Теодора, а лише вписаний у свідоцтво про хрещення, тому називав себе заочним хрещеним батьком.

⁴ Гординський Святослав Ярославович, літературний псевдонім Юрій Буревій (1906–1993) – відомий український літературознавець, син письменника Ярослава Гординського.

⁵ Ю. Шевельов ще від 1949 року мріяв переїхати із Швеції до Америки, а саме до Гарварду, де йому пропонували викладати російську мову. Офіційне запрошення із Гарвардського університету він отримав у червні 1951 року. У листі йдеться, мабуть, про планований переїзд до Гарварду. Про це Ю. Шевельов згадує у своїх спогадах «Мої зустрічі з Романом Якобсоном» (Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2009. – С. 256–258).

⁶ У Лундському університеті (м. Лунд, Швеція) Ю. Шевельов працював з 1950 до 1952 року. Викладав українську та російську мови.

⁷ Упсальський університет (Uppsala universitet) – давній, один з перших університетів Скандинавії та один із найбільших університетів Швеції. Заснований в 1477 архієпископом Якобом Ульфсоном.

⁸ Пеленський Євген Юлій (1908–1956) – літературознавець, бібліограф, педагог, громадський діяч і видавець, дійсний член НТШ (з 1938) та Українського історико-філологічного Товариства в Празі (з 1941). З 1949 р. засновник, пізніше голова НТШ в Австралії.

⁹ Йдеться, мабуть, про Конгрес українців Америки, який відбувався кожні чотири роки, починаючи від 24 травня 1940 року. 1949 року відбулося чергове (III) зібрання конгресу.

¹⁰ Можливо, йдеться про І. Мірчука та Л. Добрянського.

¹¹ Самчук Улас Олексійович (1905–1987) – український письменник. Один з організаторів МУРу, член організації «Слово» (1954). Навчався в Українському вільному університеті (Прага). Друкуватися почав 1925 р. У 1941 р. був редактором газети «Волинь». З 1944 року на еміграції.

¹² Косач Юрій Миколайович, псевдоніми – Я. Косарич, А. Згорянич, Г. Рославець, Колодяжинець, Крига Гордій, Андрій Скиба, Вадим Іскра, К. Ю., Ю. Р-ко (1909–1990) – український поет, прозаїк, драматург, редактор. Племінник Лесі Українки. 1949 року емігрував до Америки, де редагував літературну газету «Обрії» та журнал «За синім океаном». Через тісні зв'язки з Радянською Україною, соціалістичні симпатії та спорадичні епатажні заяви письменника його репутація серед американських земляків була неоднозначною. У листах Ю. Шевельова і Г. Костюка неодноразово обговорюються окремі деталі із біографії Ю. Косача. У Києві вийшли друком його збірки поезій «Мангаттанські ночі», «Літо над Делавером» (1980), збірка новел «Лиха доля в Маракайбо» (1976), роман «Володарка Понтиди» (1987)).

Г. Костюк залишив досить відвертий спогад про Ю. Косача «Юрій Косач (Талант і химери)» (див.: *Костюк Г.* Зустрічі і прощання. Спогади у двох книгах. – К.: Смолоскип, 2008. – Кн. 2. – С. 377–403).

¹³ Шлемкевич Микола, псевдонім М. Іванейко (1894–1966) – філософ, публіцист, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ і УВАН. Почав друкуватися у ЛНВ 1926. На початку 1930 рр. активізувався як головний ідеолог політичної організації Фронт Національної Єдності (ФНЄ), був головою редакції журналу «Перемога», член редакції щоденника «Українські вісті», 1941–1944 головний редактор «Українського Видавництва» (Краків – Львів); співредактор місячника «Наші дні». До США переїхав у 1949 році. Тут продовжував громадсько-публіцистичну діяльність і співробітництво в «ЕУ». 1953 заснував журнал «Листи до Приятелів», у 1956 – видавництво «Ключі», в якому й друкував журнал «Листи до Приятелів». На початку 1960-их рр. спільно з Т. Лапичаком заснував Український публіцистично-науковий інститут.

¹⁴ Максимович Борис (1906–1994) – піаніст і педагог. Закінчив Київський музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка (1924–1928, клас фортепіано Г. Беклемішева і С. Барера). 1934–1944 професор Київської консерваторії (нині Національна музична академія наук). З 1944 року на еміграції у Німеччині. З 1950 жив у Детройті (шт. Мічиган, США), де провадив концертну діяльність. З 1952 – професор Українського музичного інституту в Детройті.

¹⁵ Ольховський Андрій Васильович, псевдонім Євген Оленський (1899–1969) – музикознавець, композитор, педагог (США). Викладач, доцент, в.о. проф. Харківської консерваторії (1929–1934), професор (1935), завідуючий кафедри української музики Київської консерваторії (1935–1941), директор музично-балетної школи (1942–1943). У 1945–1947 директор музичної школи у ДіПі-таборах в Німеччині. У 1947–1949 роках працював у Мюнхені, в Українському вільному університеті. З 1949 року жив у США.

¹⁶ Багряний Іван Павлович, справжнє прізвище Лозов'яга (1907–1963) – український письменник, поет, публіцист, громадський діяч. У 20-ті роки ХХ століття належав до групи «МАРС». У 1932 році репресований. Під час Другої світової війни емігрував до Німеччини. Лідер УРДП, заступник голови УНР (1947–1954). Автор численних поетичних, прозових і публіцистичних творів.

¹⁷ Дмитренко Михайло (1908–1997) – український маляр-монументаліст сакрального мистецтва, графік, історик мистецтва. Навчався у Київській художньо-індустріальній школі (1924–1926), закінчив Київський художній інститут (1926–1930). На запрошення Ф. Кричевського став доцентом кафедри малюнка на архітектурному факультеті того ж інституту. З початком війни у 1941 році – один з організаторів Спілки українських образотворчих митців. У 1951 році оселився в Торонто, у 1957–1960 роках жив у Віндзорі (Канада), а від 1960 року – у Детройті (США). Розмальовував храми, планував іконостаси, малював ікони та проектував вітражі.

¹⁸ Гніздовський Яків Якович (1915–1985) – український художник, графік, кераміст, мистецтвознавець (Нью-Йорк, США). У 1938 році переїхав до Варшави. Навчався у Варшавській Академії мистецтв. З початком Другої світової війни у 1939 році переїхав до Загребу, де навчався у Загребській академії мистецтва. З 1944 до 1949 року перебував у таборі для переміщених осіб поблизу Мюнхена. У 1949 році переїхав до США. З 1950 року в Нью-Йорку.

¹⁹ Ю. Шевельов на той час послуговувався псевдонімом Г. Шевчук.

²⁰ Винниченко Володимир Кирилович (1880–1951) – український письменник, громадсько-політичний і державний діяч. Один із лідерів РУП і УСДРП. Головний редактор «Робітничої газети». Друкувався на сторінках ЛНВ. 1917 р. – Голова Генерального секретаріату і генеральний секретар внутрішніх справ УНР. 1918–1919 рр. – голо-

ва Директорії. Від 1919 р. – на еміграції. Автор багатьох художніх творів і публіцистичних праць.

²¹ Борщак Ілля Львович, справжнє прізвище Баршак (1895–1959) – історик, публіцист, дійсний член НТШ. З січня 1919 року – дипломат. З кінця 1919 року, як секретар української делегації, брав участь у Міровій конференції в Парижі і залишився там до кінця життя. Професор Державної школи східних мов. У 1926–1929 роках видавав газету «Українські вісті» у Парижі. Був одним з лідерів Союзу українських громадян у Франції (1923–1932). Після Другої світової війни прагнув повернутися до України, однак не зробив цього.

²² У 40-х роках минулого століття з метою надання матеріальної допомоги громадянам України та українцям у діаспорі було створено міжнародні громадські організації – Злучений українсько-американський допомоговий комітет (ЗУДАК, 1944), Міжнародну організацію для переміщених осіб (ІРО).

Очевидно, йдеться про одну з вищеназваних установ, зокрема ІРО, діяльність якої спрямовувалася на допомогу українським переселенцям переважно в Німеччині та Австрії. За спогадами Г. Костюка, його переїзд до США намагалася влаштувати саме ІРО (див.: *Костюк Г. Зустрічі і прощання.* – К.: Смолоскип, 2008. – С. 247–252).

²³ Наприкінці 40-х років минулого століття ліквідація ДіПі-таборів сприяла виїзду переміщених осіб за кордон. Ті ж, кому не вдалося виїхати до кінця 1950 року, залишалися в Німеччині і ними починала опікуватися німецька влада. До таких належав і Г. Костюк. Тому у ситуації, що склалася, Ю. Шевельов вбачав єдиний правильний вихід – це облаштувати своє життя в місті Мюнхені.

²⁴ «Сучасна Україна» – двотижневий видання, газета, що виходила у Мюнхені. На базі «Сучасної України» та «Української літературної газети» із січня 1961 року засновано журнал «Сучасність». Від січня 1951 року до 1952 Г. Костюк працював літературним редактором у «Сучасній Україні».

²⁵ Йдеться про статтю Ю. Шевельова «Прощання з учора: (“Коли ж прийде справжній день?”)», написану в червні 1947 р. у Мюнхені. Уривок із цієї статті «Чи криза людини визвольного руху?» було опубліковано у газеті «Час» (1947. – Ч. 29. – 20 липня. – С. 5; Ч. 30. – 27 липня. – С. 5–6). Поява цієї статті викликала чималий резонанс у наукових колах діаспори.

²⁶ Йдеться про статтю Ю. Шевельова «Колір нестримних палах-тінь ("Вертеп" Аркадія Любченка)». Статтю написано 20 жовтня – 4 грудня 1945 року у Фюргті. Вперше опубліковано в альманасі «МУР» (1946. – Ч. I. – С. 147–174). Увійшла до видань «Пороги і запоріжжя» (Шевельов Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. – Харків: «Фоліо», 1998. – Т. I. – С. 443–477); двотомного видання праць (Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. 2.: Літературознавство. – С. 447–487).

²⁷ Костюк Раїса Олександрівна (1915–1998) – дружина Г.О. Костюка, дівоче прізвище Бутко.

²⁸ Стаття Ю. Шевельова «Прощання з учора» була вперше надрукована повністю в часописі «Сучасна Україна» (1951. – 10 червня. – Ч. 12. – С. 7–10; 24 червня. – Ч. 13. – С. 7–10; 8 липня. – Ч. 14. – С. 7–10; 22 липня. – Ч. 15. – С. 6–8) з відповідною приміткою автора, у якій йшлося про те, що написаний твір – це літературний факт, який існує незалежно від його автора, а отже, і його поведінки, якою б вона не була. «Опублікований твір – уже не власність автора, а власність читачів», – наголошував Ю. Шевельов. Стаття вийшла також окремою книжкою у видавництві «Сучасної України» (Шерех Ю. Прощання з учора: («Коли ж прийде справжній день?»). – Мюнхен: Сучасна Україна. – 52 с. – (Мала літературна бібліотека. – Ч. 1)). Увійшла до збірника «Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеологія» (Харків: Фоліо, 1998. – Т. 1. – С. 500–541).

²⁹ Очевидно, йдеться про подальші спроби Г. Костюка виїхати з Німеччини до США.

³⁰ Йдеться, мабуть, про роман Павлова (Білозерського) Остапа (1892–1955) – громадсько-політичного діяча, журналіста, письменника, «Диявол погноблений» (1948).

³¹ Йдеться, мабуть, про твір Д. Гуменної «Діти чумацького шляху» (Мюнхен–Нью-Йорк, 1948–1951). А саме, про четвертий, останній том роману – «Ніч», виданий коштами авторки у Нью-Йорку 1951 року.

³² Лавріненко Юрій Андріанович, літературний псевдонім Дивнич Юрій (1905–1987) – український літературознавець, публіцист, есеїст, критик, редактор. Член літературної організації «Плуг» (1925–1931). У 1935–1942 роках був ув'язнений. З 1944 року на еміграції.

Член МУРу (1945–1950), з 1954 – літературної організації «Слово». У 1986 році був нагороджений премією Фундації Антоновичів.

³³ Йдеться про «Літературно-науковий збірник», виданням якого опікувався Ю. Лавріненко. У листах до Уласа Самчука за 1952 рік він неодноразово обговорює деталі його видання, характеризуючи часопис, як «словом і духом суверений» (див.: Із листування Юрія Лавріненка та Уласа Самчука (1948–1980)/ Вступна стаття, підготовка тексту, коментарі С. Луцій // Спадщина. Літературне джерелознавство, текстологія. – Т. 2. – К.: ПЦ «Фоліант», 2006. – С. 323–324). Листовно спілкуючись з М. Орестом, Ю. Лавріненко також викладає свої наміри щодо «ЛНЗ», який прагне видавати як щомісячний журнал, пізніше йшлося про кварталник. За браком коштів було вирішено видавати лише річні збірники, однак ця ідея залишилася нереалізованою (Там само. – С. 354).

³⁴ Маруняк Володимир (1913–1997) – історик і публіцист. Початкову освіту здобув в інтернаті Української реальної гімназії в Празі та Ржевниці (Чехія). Навчався у Карловому університеті та Українському вільному університеті в Празі. Після 1945 р. працював у Інформаційному відділі Центрального представництва української еміграції у Франкфурті-на-Майні (Німеччина). Пізніше – співробітник Європейського представництва Фонду допомоги українців Канади у містах Білефельд та Гамбург (Німеччина). Бібліотекар та головний секретар УВУ. Головний редактор газет «Український вісник» (Берлін, 1941–1945) та «Українське слово» (Париж, 1964–1969). Член Українського історичного товариства в Мюнхені (ФРН). Співпрацював із часописом «Український історик». Особистий фонд В. Маруняка зберігається в архіві УВУ в Мюнхені.

³⁵ Йдеться про листи М. Куліша до Аркадія Любченка і до дружини Антоніни, що увійшли до збірника, над упорядкуванням якого працював Г. Костюк (див.: *Куліш М.* Твори. Спогади про М. Куліша – Антоніни Куліш / Українська Вільна Академія Наук у США. Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці, за матеріальною допомогою Східньо-Європейського Фонду. – Нью-Йорк, 1955. – 477 с.).

Починаючи від слів «Я прочитав» до «їх не загубив» відкреслено рукою Г. Костюка червоним олівцем.

³⁶ Переїхавши до США, Г. Костюк мав намір відкрити книжкову крамницю. З цього приводу він радився із Ю. Шевельовим.

³⁷ Туркало Кость (1892–1979) – громадсько-політичний діяч, інженер-хімік. Член Української Центральної Ради (1917–1918), науковий співробітник ВУАН і редактор технічного відділу Інституту української наукової мови (1922–1929). Неодноразово заарештовуваний, на процесі СВУ (1930) засуджений на 3 роки суворої ізоляції (умовно). З 1943 на еміграції. З 1949 у США.

³⁸ Карузо Енріко (1873–1921) – італійський оперний співак, тенор. Карузо ще в юні роки визначився із своїм фахом. Всупереч волі батьків, які хотіли бачити сина інженером, він вибрав шлях музиканта, співака.

³⁹ Йдеться про коментарі, біографічну та бібліографічну довідки, які підготував Г. Костюк до збірника творів М. Куліша (див.: *Костюк Г. Микола Гурович Куліш (Біографічна довідка) // Куліш М. Твори.* – С. 434–440; *Костюк Г. Коментарі, додатки і примітки.* – Там само. – С. 441–475).

⁴⁰ Луцький Юрій Остапович (1919–2001) – видавець, дослідник, перекладач. Професор Торонтського університету (Канада), директор Канадського інституту українських студій (КІУС) у 1976–1982 роках. Автор численних англomовних досліджень творчості українських письменників ХХ-го століття, ґрунтовної історії української літератури ХХ століття, англomовних українознавчих довідників та енциклопедій, журналу «Canadian Slavonic Papers» (1956–1961), перекладів, зокрема праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?».

⁴¹ Йдеться про твір Куліша М. «Критика чи прокурорський допит», вперше надрукований у «Вапльте» (1927. – № 5), який увійшов до вищезазначеного збірника, виданого у Нью-Йорку в 1955 р. (див.: *Куліш М. Твори.* – 1955. – С. 295–306).

⁴² Йдеться про п'єсу М. Куліша «Народний Малахій» (1927), яка увійшла до згаданого збірника його творів, виданого у Нью-Йорку (див.: *Куліш М. Твори.* – 1955. – С. 9–104).

⁴³ Йдеться, мабуть, про газету «Комуніст», яка була заснована у червні 1918 року (російською мовою), як орган ЦК КП(б)У та харківського губкому. Українізована 16 червня 1926 року під назвою «Комуніст». «Комуніст» була однією з провідних політичних газет УРСР. З 1934 року, у зв'язку з перенесенням столиці УРСР, виходила у Києві. Після ліквідації щоденної газети «Вести ВУЦИК», «Комуніст» від 1941 року стала органом Верховної Ради УРСР. З 1

лютого 1943 виходила під назвою «Радянська Україна» («Советская Украина»). Після 24 серпня 1991 року «Радянська Україна» була перейменована у «Демократична Україна».

⁴⁴ «Радянська література» – літературно-мистецький місячник 1933–1941, орган Спілки письменників України, з 1934 публікується в Києві. Був першим літературним журналом, що постав після ліквідації літературних організацій і їхніх друкованих органів та мав призначення уніфікованого видання для утвердження соцреалізму. Його поява збігається з періодом репресій і розгрому української літератури. З початком війни у 1941 журнал перестав виходити. Замість нього в Уфі розпочато видання журналу «Українська література». З 1946 року мав назву «Вітчизна».

⁴⁵ Йдеться про українське видавництво художньої літератури «Дніпро», засноване як Всеукраїдав у 1919 році. 1922 року його було перетворено на Державне видавництво України (ДВУ). Після реорганізації 1930 року увійшло під назвою «Література і мистецтво» («ЛіМ») до складу Державного видавничого об'єднання України (ДВОУ). Від 1934 року мало назву «Художня література», від 1935 року – Держлітвидав України. До 1940 року було підпорядковане Наркомосу УРСР, потім Раднаркому УРСР. У роки Другої світової війни входило до складу Укрдержвидаву. Від 1946 року – це окреме видавництво під назвою Держлітвидав України. Сучасна назва від 1964 року.

⁴⁶ Йдеться, мабуть, про збірник статей Г. Костюка «На магістралях доби: статті на суспільно-політичні теми», який було опубліковано (1983).

⁴⁷ Петров Віктор Платонович, літературні псевдоніми В. Домонтович, Віктор Бер (1894–1969) – письменник, літературознавець, етнограф і археолог. Дійсний член НТШ. Емігрував у Західну Німеччину. З 1945 року професор УВУ і Богословської академії у Мюнхені, співробітник видавництва «Українська Трибуна», член редколегії журналу «Аркада». З 1949 року в СРСР. Працював в Інституті матеріальної культури АН СРСР у Москві, з 1956 року старший співробітник Інституту Археології АН УРСР у Києві. Автор численних прозових творів, літературознавчих та етнографічних праць.

Ю. Шевельов тривалий час досліджував життя і творчий шлях В. Домонтовича. Працював над упорядкуванням тритомного

видання його творів. Часто у своїх листах до Г. Костюка радився щодо тих чи інших питань та джерелознавчих відомостей про В. Домонтовича (Див.: *Шевельов Ю.* Віктор Петров, як я його бачив // Україна. – Париж, 1951. – Зб. 6. – С. 422; Шостий у гроні: В. Домонтович в історії української прози // *Домонтович В.* Проза. – [Мюнхен]: Сучасність, 1988. – Т. 3. – С. 513.).

⁴⁸ «За марксоленінську критику» – журнал-місячник марксоленінської критики та літературознавства. Виходив у Харкові (Держлітвидав, 1930–1935).

⁴⁹ «Життя й революція» – громадський літературно-художній журнал, місячник у Києві. Виходив упродовж 1925–1934 за ред. О. Дорошкевича, М. Терещенка, Є. Черняка, І. Лакизи та ін. Співредактором його у 1928–1930 роках був також В. Підмогильний. Вийшло 112 чисел у 92 книгах.

⁵⁰ Йдеться про одну з незакінчених повістей В. Домонтовича про Франсуа Війона. (Незакінченими залишилися три його біографічні повісті – про Марка Вовчка, Вінсента Ван-Гога і Франсуа Війона).

⁵¹ Франсіс Карко (Франсуа Каркопіно-Тюзолі, 1886–1958) – французький поет, романіст, есеїст. Можливо, йдеться про роман Франсіса Карко про Війона в російському перекладі Б.Д. Левіна (1899–1937) «Горестная жизнь Франсуа Вийона» (Л.: «Прибой», 1927).

⁵² Йдеться про Юрія Лавріненка.

⁵³ Федішин Олег Сильвестр (1928–2006) – американський політолог, родом з Тернопільщини, студював у Колумбійському Університеті (Нью-Йорк), професор Нью-Йоркського Університету, науковий секретар Української Вільної Академії наук у США (з 1978 р.).

⁵⁴ Дражевська Любов (1909–2006) – громадський діяч, журналістка. Працювала у «Голосі Америки» (Нью-Йорк, США).

⁵⁵ «Червоний шлях» – громадсько-політичний і літературно-науковий місячник, заснований 1923 в Харкові, виходив до лютого 1936 року. Найрепрезентативніший журнал доби українського відродження. Ліквідація «Червоного Шляху» була одним з останніх актів ліквідації плюралізму в ділянці української культури. Його наступник – «Літературний Журнал» став речником єдиної методи соціалістичного реалізму.

⁵⁶ Див.: *Майфет Г.* Віктор Домонтович. Дівчинка з ведмедиком. Неправдоподібні істини. – К.: Сяйво. – 199 с. // Червоний шлях. – 1929. – № 7. – С. 239–241.

Майфет Григорій Йосипович (1903–1975) – український літературознавець, критик. Закінчив київський ІНО, аспірантуру в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка (Харків). В 1931–1934 рр. викладав у Полтавському педінституті та музтехнікумі. У 1934 році був заарештований і засуджений на 10 років. У 1950 році засуджений повторно. Покінчив життя самогубством.

⁵⁷ *Державин В. М.* Іцковіч. Література в світлі історичного матеріалізму // Критика. – 1929. – № 3. – С. 134–137.

⁵⁸ *Якубовський Ф. В.* Домонтович. Дівчинка з ведмедиком // Життя й Революція. – 1929. – № 4. – С. 188–189.

Якубовський Фелікс Болеславович (1902–1937) – український літературознавець, послідовник соціологічної школи. Належав до літературної організації «Жовтень», пізніше до ВУСПП. У 1937 р. заарештований і розстріляний.

⁵⁹ *Старинкевич Є.* Домонтович Віктор. «Дівчинка з ведмедиком» (рецензія) // Красне слово. – 1929. – № 4.

Старинкевич Єлизавета Іванівна (уроджена Шевирьова, 1890–1966) – літературознавець, літературний критик, педагог. 1945–1963 – старший співробітник Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР.

«Красное слово» – журнал найбільш масової літературної організації ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників, 1927–1932).

⁶⁰ *Хуторян А.* Дівчинка з ведмедиком. Неправдоподібні істини. – К.: Сяйво, 1928. – 199 с. // Критика. – 1929. – № 4. – С. 103–105.

Хуторян Антін Семенович (1892–1955) – український поет, журналіст і перекладач. Належав до літературної організації «Плуг».

⁶¹ Нью-Йоркська публічна бібліотека (New York Public Library) – американська книгозбірня, яку відкрито в 1895 році у місті Нью-Йорк. У ній зберігається одна з найбагатших у світі колекцій книг.

⁶² У перших чотирьох книгах журналу «Життя й революція» за 1934 р. розділи з повісті В. Домонтовича «Напередодні» не публікувалися.

⁶³ Пронь Гнат Якович – науковий співробітник Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. Репресований, розстріляний під час масових розстрілів у 1937–1941 рр.

⁶⁴ Йдеться про газету «Культура і життя», засновану 7 жовтня 1923 року під назвою «Література, наука і мистецтво» як додаток до газети «Вісті ВУЦВК». У 1925 р. приєдналася до газети «Культура і побут», що видавалася у 1925–1928 рр. теж як додаток до «Вістей ВУЦВК». З січня 1929 року по листопад 1930 року мала назву «Література і мистецтво». Під цією ж назвою виходила у 1941–1944 рр. У 1945–1954 роках отримала назву «Радянське мистецтво», в 1955–1964 рр. перейменована на «Радянська культура». З травня 1965 року – сучасна назва часопису.

«Вісті ВУЦВК» – українська республіканська газета. З березня по серпень 1919 видавалася у Києві як орган Всеукраїнського Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів і Виконавчого Комітету Київської Ради робітничих депутатів. З 1920 року виходила у Харкові як орган ВУЦВК і Харківського губвиконкому (з 1921 як орган ВУЦВК). З перенесенням столиці України до Києва в червні 1934 року видавалася у Києві. У 1941 році, її об'єднано з газетою «Комуніст».

⁶⁵ *Домонтович В. Аліна й Костомаров: романізована біографія (1929); Романи Куліша: романізована біографія (1930).*

⁶⁶ Рядки від слів «У “Література й мистецтво”» до слів «Чи може те навести на слід?» відкреслено рукою Г. Костюка чорною кульковою ручкою. На полі запис «? тільки “Ж. й Р.”».

⁶⁷ «Штурм» – літературно-мистецький та громадсько-політичний місячник, орган Дніпропетровської обласної організації Спілки радянських письменників України. Виходив у Дніпропетровську в 1935–1937 рр., після ліквідації літературної організації ВУСПП і закриття журналу «Зоря». Головний редактор І. Ткачук. Вийшло 28 чисел. У журналі «Штурм» було опубліковано уривки з повісті В. Домонтовича «Щорс» під псевдонімом Семьонов А. (див.: *Семьонов А. Щорс* (уривки з повісті) // Штурм. – 1936. – № 4. – С. 8–23; № 5. – С. 31–43; № 6. – С. 38–55).

⁶⁸ У зв'язку із вбивством Кірова 1 листопада 1934 р., більшовики розгорнули масові арешти і винищення, зокрема української інтелігенції. 13–15 грудня 1934 року було засуджено до розстрілу (28) діячів української культури, серед яких – письменники Г. Косинка, К. Буревій, Д. Фальківський, О. Влизько, І. Крушельницький та ін.

Кіров Сергій Миронович (Костріков, 1886–1934) – радянський державний і політичний діяч. Перший секретар Ленінградського обласного комітету ВКП(б), член Політбюро ЦК ВКП(б).

⁶⁹ Крушельницький Іван Антонович (1905–1934) – український поет, художник, драматург, декоратор, мистецтвознавець і літературний критик. Син відомого українського письменника та культурно-громадського діяча А. Крушельницького. У листопаді 1934 року його безпідставно заарештовано і засуджено до розстрілу у групі двадцяти восьми.

⁷⁰ Косинка Григорій (Стрілець) (1899–1934) – український письменник. У 1920-х рр. працював у редакції газети «Вісті Київського губревкому», журналах «Нова Громада» та «Всесвіт». Належав до літературних об'єднань АСПИС (1923–1924), «Ланка» і «МАРС». Офіційна радянська критика звинувачувала його у словидуванні «куркульської ідеології» та «націоналізмі». На початку 1930-х рр. видання творів Косинки було заборонено. В листопаді 1934 був заарештований і засуджений до розстрілу. Реабілітований у 1957 році.

⁷¹ Фальківський Дмитро Никанорович (Левчук) (1898–1934) – український поет, сценарист. Друкуватися почав 1924 й містив поезії в журналах «Червоний Шлях», «Життя й Революція», «Всесвіт», «Глобус». Належав до літературної групи Ланка-МАРС. Разом з Г. Косинкою, О. Влизьком, К. Буревієм та ін., звинувачений у терорі, заарештований і розстріляний 1934 р.

⁷² Буревій Кость (1888–1934) – український поет, драматург, театрознавець і літературний критик. Учасник літературної дискусії 1925–1928 й автор брошури «Європа чи Росія – про шляхи розвитку сучасної літератури». Засуджений і розстріляний після процесу 13–15 грудня 1934 року.

⁷³ Влизько Олекса (1908–1934) – поет, член організацій «Молодняк», ВУСПП, пізніше співробітник журналу «Нова Генерація». У грудні 1934 року розстріляний НКВС після процесу 13–15 грудня разом з кількома українськими письменниками.

⁷⁴ Мисик Василь Олександрович (1907–1983) – український поет, перекладач. Його прізвище Г. Костюк, мабуть, випадково вніс до списку розстріляних, як активного учасника літературно-мистецького руху періоду 20–30-х років ХХ століття. Адже В. Мисику вдалося уникнути репресій.

⁷⁵ «Земля» – тижнева газета для українських сільськогосподарських робітників, вивезених до Німеччини, видавалася в м. Плауені 1942–1945 рр., редактор С. Никорович.

Г. Костюк працював літературним редактором у газеті «Земля». У своїх спогадах він подав детальну розповідь про це видання, а серед авторів-дописувачів називає і Віктора Петрова (Домонтовича). (Див.: *Костюк Г. Зустрічі і прощання*, 2008. – Т. 2. – С. 126–128, 136–147). Проте «Трипільська трагедія» В. Домонтовича була опублікована у «Новій Україні» (Харків, 1942. – Ч. 289 (309). – 20 груд. – С. 3) за підписом В. Дом-ич.

⁷⁶ Йдеться, очевидно, про групу двадцяти восьми – українських письменників, безпідставно звинувачених у терорі і засуджених до смертної кари, розстріляних 13–15 грудня 1934 року. Відтворюючи події того часу з пам'яті, Г. Костюк, називаючи кількість розстріляних письменників, які увійшли до відомої групи репресованих, припустився помилки.

⁷⁷ Процюк Степан (1916–1984) – український письменник, з 1940 року на еміграції в Словаччині, в Австрії, Австралії (1950–1957), з 1957 – у США. Член Товариства українських інженерів Америки (з 1960), редактор газети «Вісті» (з 1960).

⁷⁸ Гординський Святослав Ярославович, псевдонім Юрій Буревій (1906–1993) – український письменник, син відомого українського літературознавця, письменника Ярослава Гординського.

⁷⁹ Тарнавський Остап Давидович (1917–1992) – український поет, перекладач, літературний критик, журналіст.

⁸⁰ Ільницький Роман (1915–2000) – журналіст, суспільно-громадський діяч. Видавець і редактор тижневика «Час» (1945–1949), голова Міжнародного союзу екзильної преси та генеральний секретар Міжнародного комітету переміщених осіб і політичних емігрантів у Німеччині (1947–1952). З 1957 року голова Політичної Ради ОУН за кордоном.

⁸¹ Прокоп Мирослав (1915–2003) – український історик. Співредактор газети «Самостійна Україна». Співзасновник УГВР. У 1944 емігрував на Захід, від 1949 в Нью-Йорку. Заступник голови ЗП УГВР, дослідницького об'єднання «Пролог», редактор англomовного місячника «Огляд радянської української преси», співредактор журналу «Сучасність». Дійсний і почесний член НТШ.

⁸² Гунчак Тарас (1932) – український історик (США), науковий та громадський діяч. Член Американської асоціації сприяння розвитку науки Української академії мистецтв і наук. Викладач Рутгерського університету (з 1960). Ініціатор та реалізатор багатьох видавничих та наукових проєктів в Україні (зокрема, 9-томного видання «Тисяча років української суспільно-політичної думки» (2001)); редактор дослідження «Російський імперіалізм в історичній перспективі» (1973); співпрацює з «Єврейським журналом соціальних досліджень», «Східно-Європейським журналом», «Українським істориком».

⁸³ Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) – український історик, організатор української науки, політичний діяч і публіцист, голова НТШ (з 1897). З 1898 року – один із редакторів заснованого спільно з І.Франком «Літературно-Наукового Вісника»; один з організаторів Української Видавничої Спілки (1899) і Товариства Прихильників української науки, літератури і штуки (1904); організатор публічних університетських курсів у Львові; голова Центральної ради (1917–1918); академік, автор понад 2000 наукових праць.

⁸⁴ Йдеться про чергові вибори дійсних членів Української вільної академії у США. Ю. Шевельов у 1981–1986 займав посаду президента УВАН (з 1989 – почесний президент УВАН). Членство Академії обиралося Конференцією дійсних членів УВАН у США, таємним голосуванням. Час від часу Ю. Шевельов надсилав Г. Костюку, як члену УВАН, відповідні документи на співпідпис. У листі йдеться про письмову характеристику (зосібна на Штогрин) для обрання його членом УВАН.

⁸⁵ Штогрин Дмитро (нар. 1923) – бібліотекар і літературознавець, суспільно-громадський діяч. З 1960 року працює бібліотекарем славістичного відділу Іллінойського Університету в США. Голова Українського товариства бібліотекарів у США (1970–1974). Автор брошури «Світла і тіні українських студій в Гарварді» (1966) та довідника «Ukrainians in North America. A Biographical Directory» (1975). З 1984 р. очолював Програму українських студій в Іллінойському Університеті.

⁸⁶ Несіна Олена Володимирівна – донька Володимира Міяковського.

⁸⁷ Мотиль Олександр – українсько-американський історик. Професор політології в Радгерському університеті (США), директор програми вивчення Східної та Центральної Європи. Член видавничої ради українського часопису «Критика», секретар Винниченківської комісії (1988).

⁸⁸ Дату написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

⁸⁹ Нитченко Дмитро, літ. псевдоніми: Дмитро Чуб, Остап Зірчастий (1905–1999) – український літературознавець, письменник, мемуарист, громадський діяч. Лауреат премій ім. Г. Сковороди, Фонду Антоновичів, член об'єднання українських письменників «Слово» та НСПУ.

Лігою українських меценатів та його сім'єю 1999 р. заснована Міжнародна премія імені Дмитра Нитченка, що присуджується щорічно за пропаганду українського друкованого слова.

⁹⁰ «Аннали УВАН» (The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States) – англomовний історико-літературний часопис.

⁹¹ Рубчак Богдан Ярославович (нар. 1935) – український поет і літературознавець, з 1948 року у США. Працював у престижному видавництві «Гарпер-енд-Ров», згодом став директором української редакції Радіо «Свобода» в Нью-Йорку. З 1968 – викладач у Рутгерському, з 1974 – професор славістики й україністики в Іллінойському Університетах (США). Довгі роки співробітничав із літературним журналом «Сучасність». Перекладає з англійської, німецької, французької мов. Член Нью-Йоркської групи.

Йдеться про англomовне видання «Studies in Ukrainian Literature» (New-York: The ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., 1986. – (The Annals of the ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.Inc; Volume XVI, 1984–1985; Numer 41–42), над упорядкуванням якого працював Б. Рубчак.

⁹² Йдеться, мабуть, про статтю І. Качуровського «Штрихи до портрета великого майстра: Володимир Винниченко та його прозова творчість». Як цілісна праця вона вперше вийшла друком у збірнику «Променисті сільветки» (2008). Окремі уривки її публікувалися від 1981 року у різних виданнях (зокрема див.: *Качуровський І. Променисті сільвети: лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки* / Авт. передм.

М.Ф. Слабошпицький. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 134–175).

Качуровський Ігор Васильович, літ. псевдонім Хведосій Чичка (нар. 1918) – український поет, прозаїк, перекладач, редактор, радіо-журналіст, член ОУП «Слово» та НСПУ. Народився на Чернігівщині, живе і працює у Мюнхені. Лауреат премії ім. М. Рильського та Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка.

⁹³ Йдеться про статтю Залеської-Онишкевич Л. «Роботи й анти-роботи: Соняшна машина В. Винниченка й Р.У.Р. К. Чапека» (див.: Сучасність. – 1972. – 4. – С. 60–73).

Залеська-Онишкевич Лариса – українознавець, літературознавець, доктор філософії Пенсильванського університету, голова Наукового товариства ім. Шевченка в США (2000–2006). Автор понад 150 літературознавчих праць.

⁹⁴ Дату написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

⁹⁵ Ю. Шевельов вітає дружину Г.Костюка Раїсу Олександрівну і сина Теодора, які святкували свої дні народження в один день – 12 серпня.

⁹⁶ Постишев Павло Петрович, партійний псевдонім – Єрмак (1887–1939) – радянський партійний і державний діяч.

⁹⁷ Див.: *Kostiuk H. Stalinist Rule in the Ukraine: A Study of the Decade of Mass Terror (1929–1939) / Institute for the Study of the USSR.* – 1960. Ця праця викликала чималий резонанс в історико-літературних колах діаспори й України: на неї з’явилися критичні відгуки і в радянській Україні, і на еміграції. (Див.: *Поджіо В.Г.* Неспроможність буржуазних концепцій державного суверенітету радянської України // Український історичний журнал. – 1972. – № 6. – С. 135–139; *Нагорна Л.Л.* Критика буржуазних фальсифікацій національної політики КПРС і Радянської держави // *Комуніст України.* – 1972. – № 3. – С. 85–95). *Голубничий Всеволод.* Як одна книжка побачила світ // *Нові дні.* – 1972. – № 273. – жовтень. – С. 14–16.

⁹⁸ Йдеться про сина Г. Костюка Теодора і його дружину Олександр Добрянську.

⁹⁹ Мабуть, йдеться про історико-джерелознавчий коментар Г. Костюка та критичні матеріали про В. Домонтовича, серед яких

була і бібліографія критичних статей про нього, надіслані Ю. Шевельову Г. Костюком (про це йдеться у листі від 29 грудня 1985).

¹⁰⁰ Йдеться, мабуть, про незавершений спогад Івана Костюка про В. Домонтовича, який автор надіслав Г. Костюку у 60-х роках, а Г. Костюк, розшукавши його текст у своєму архіві, переслав Ю. Шевельову (про це йдеться у наступних листах від 7, 29 грудня 1985 р. та 3 січня 1986 р.).

В архіві Г. Костюка збереглася адресована йому добірка листів Івана Костюка (8 січня 1964; 27 грудня 1982; 13 січня, 8, 24 лютого 1984; 22 лютого, 1 серпня 1985), з якої виявляється, що нарис-спогад про В. Домонтовича він розпочав писати, ймовірно, у 1963 році, а задум опублікувати спогади про В. Домонтовича виношував ще від 1954 р. У листі від 8 січня 1964 р. І. Костюк писав: «про Віктора Плятоновича (Петрова) я вже таки «зачав» писати. А що з цього вийде «не могу відати». На всякий випадок прошу повідомити мене: 1. Який розмір моєї писанини мав би бути Вами заакцентований. 2. Де ця моя писанина мала б бути надрукована?». А двома десятками років пізніше, 22 лютого 1985 року повідомляв: «Моя праця – спогад про бл. п. Віктора Плятоновича, яку я також від років, точніше від 1954 року “підготовляю” до друку – вже майже готова! Ще тільки додати “бібліографію”, справити біографію Спочилого й переписати “на чисто”... Одначе для точності мені слід було б познайомитись з текстом біографії Віктора Плятоновича, яку виготовив Юрій Володимирович. Це для цього, щоб не повторятися та чого доброго не виписувати небилиці. Мій спогад думаю видрукувати у “Свободі” ще перед появою книжки Юрія Володимировича. Це буде неначе “увертюра” – “передвісник” до праці Юрія Володимировича». Задум І. Костюка не здійснився, вкінці 1985 року він помер. А Г. Костюк, переймаючись долею як його архіву в цілому, так і незакінченого спогаду про В. Домонтовича зокрема, просив дружину покійного, Галину, передати його документальну спадщину на збереження до УВАН. На жаль, нам не вдалося з’ясувати подальшу долю архіву Івана Костюка і розшукати текст цих спогадів.

¹⁰¹ Костюк Іван (1913–1985) – народився у Львові. Член Спілки українських журналістів Америки. Кореспондент газети «Свобода», свої статті підписував псевдонімом «ЮКО». За спогадами Юрія Шевельова – галичанин, служив у німецькому війську (зондерфюрер),

докладав чимало зусиль для підтримки української інтелігенції. Ю. Шевельов переповідає також про спогади І. Костюка про В. Петрова, які відшукав у своєму архіві й надіслав йому Г. Костюк (див.: *Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади.* – Харків-Нью-Йорк, 2001. – Т. 1.: В Україні. – С. 332–334).

¹⁰² Йдеться про відомий факт з біографії В. Петрова. Під час Другої світової війни він опинився на фронті як перекладач, в окупованій фашистами Україні, редагував журнал «Український засів», носив уніформу вермахту. Мав найнижче офіцерське звання – фенріх – щось середнє між молодшим лейтенантом і прапорщиком. Служив у відділі пропаганди.

Пропаганда-штафель – підрозділ відділу пропаганди окупаційної служби, що діяли в часи Другої світової війни.

¹⁰³ «Український засів» – літературний журнал, видання Відділу пропаганди німецької армії в Україні, виходив у Харкові, потім у Кіровограді 1942–1943, редактором його був В. Петров (Домонтович).

¹⁰⁴ Йдеться, про дружину Івана Костюка – Галину, сестру Ірини Вільде.

Вільде Ірина, літ. псевдонім Дарини Дмитрівни Полотнюк, дівоче прізвище Макогон (1907–1982) – українська письменниця. Донька письменника й педагога Дмитра Макогона.

¹⁰⁵ УВАН – Українська Вільна Академія Наук, створена українськими вченими в еміграції 15 листопада 1945 р. в Аугсбурзі. Проект статуту УВАН визначав її як спадкоємця традицій і продовжувача діяльності ВУАН у Києві 1920 – початку 1930-х років. З кінця 1948 року, через виїзд великої частини еміграції за океан, осередок УВАН в Аугсбурзі почав втрачати значення і 1949 року президію УВАН було перенесено до Вінніпегу. Члени УВАН, які переїхали до США, в 1950 році обрали тимчасову управу і заснували Фундацію УВАН, яка мала матеріально підтримувати діяльність УВАН. Щоб зберегти осередок УВАН у Європі, УВАН у США створила у Мюнхені європейське представництво.

¹⁰⁶ Йдеться про переїзд родини Костюків у травні 1986 року до Сільвер Спрінгу (Меріленд, США).

¹¹⁰ КІУС (Canadian Institute of Ukrainian Studies, CIUS) – Канадський український інститут, заснований 1976 року при Альбертсько-

му університеті в Едмонтоні. Провадить дослідницьку і видавничу діяльність.

¹⁰⁸ Йдеться про публікацію першого тому спогадів Г. Костюка «Зустрічі і прощання», які на той час знаходилися у видавництві КІУС – Канадського інституту українських студій. (Див.: *Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади.* – Едмонтон: Канадський інститут українських студій. Альбертський університет, 1987. – Кн. 1. – 743 с.)

¹⁰⁹ Ю. Шевельов, написавши свої спогади, заповідав не публікувати їх за його життя.

¹¹⁰ Кравченко Богдан Олександрович (нар. 1946 р.) – канадський політолог українського походження, доктор суспільних наук, директор Канадського інституту українських студій (КІУС). Здобув вищу освіту в Університеті Бішопа (Квебек), навчався також в університетах Торонто та Глазго (Шотландія).

Активіст українського студентського та громадського рухів у Канаді в 1960–1970-х роках, голова Співки українського студентства Канади (СУСК) у 1969–1970 роках. Від 1976 дослідник у КІУС (спеціальність: сучасна Україна та УРСР). У 1986–1992 – директор КІУС.

¹¹¹ Йдеться про п'ятий, останній том Зібрання творів М. Хвильового, що вийшло друком у 1978–1986 роках у Нью-Йорку, над упорядкуванням якого працював Г. Костюк. Майже у кожному томі зібрання було вміщено його статті про М. Хвильового (див.: *Костюк Г. Микола Хвильовий. Життя, доба, творчість: Вступна стаття // Хвильовий М. Твори. У 5 т. – 1978. – Т. 1. – С. 15–106; У ситуації трагічного безвихіддя. – Там само. – 1982. – Т. 3. – С. 7–19; До нового трактування біографії М. Хвильового. – Там само. – 1986. – Т. 5. – С. 15–36.*

¹¹² Зінкевич Осип Степанович (нар. 1925) – український літературознавець, дослідник українського правозахисного руху, хімік за професією, засновник видавництва «Смолоскип», де вийшло друком зібрання творів М. Хвильового у 5 томах (Нью-Йорк, 1978–1986).

¹¹³ Веретенченко Олекса Андрійович (1918–1993) – український поет, перекладач, журналіст. Після Другої світової війни на еміграції. Друкується з 1935 року. Автор прозових та поетичних творів. Працював над редагуванням 5-томного Зібрання творів М. Хвильового, а також спогадів Г. Костюка.

¹¹⁴ У 1986 році Ю. Лавріненко був нагороджений премією Фондації Антоновичів, про що йдеться у листі.

Фундація Омеляна та Тетяни Антоновичів – приватний благодійний фонд, організований меценатами Омеляном і Тетяною Антоновичами для підтримки української літератури та українознавства. Формально фундація є приватною корпорацією. Фонд було зареєстровано 30 грудня 1980 р. і 18 січня 1982 р. він отримав статус добровільної організації. Діяльність фундації полягає з одного боку у присудженні щорічної премії, з іншого боку – у наданні коштів для здійснення українознавчих проєктів.

¹¹⁵ *Лавріненко Ю.А.* Чорна пурга та інші спомини. – Мюнхен: Сучасність, 1985. – 194 с.

¹¹⁶ Куліш Пантелеймон Олександрович (1819–1897) – український письменник, поет, фольклорист, етнограф, перекладач, критик, редактор, видавець.

¹¹⁷ У 1920 на базі історико-філологічних і фізико-математичних факультетів університетів, вищих жіночих курсів, учительських інститутів створювалися так звані ІНО – вищі педагогічні навчальні заклади, які мали по два факультети – соціального виховання та професійної освіти з різними відділеннями: фізико-математичними, фізико-хімічними, біології, географії, історії, мови й літератури тощо. Термін навчання – 4–5 років. Готували викладачів для професійних шкіл та старших класів семирічок. Відбір студентів здійснювався на основі класового принципу. У 1930 на базі ІНО утворено інститути професійної освіти та інститути соціального виховання. Такий Інститут народної освіти було створено на базі Харківського університету. Пізніше – інститут початкової освіти (ХППО).

¹¹⁸ Йдеться, можливо, про його статтю «Поезія соціалістичних ланів (Пролетарсько-колгоспна поезія і поетична творчість ударників соціалістичних ланів)» (Критика, 1931. – № 7–8. – С. 87–110), текст якої було опубліковано з приміткою: «З доповіді на всеукраїнському зльоті ударників соціалістичного с.-г. виробництва призваних до літатури».

¹¹⁹ Пилипенко Сергій Володимирович, літ. псевдоніми Сергій Сліпий, Плугатар, Книгочій, Слухач (1891–1934) – український письменник, прозаїк, байкар, літературний критик, громадський діяч. Обіймав керівні посади у видавництвах «Книгоспілка» та ДВУ. Від

1922 року був головою створеної ним спілки селянських письменників «Плуг». Наприкінці 1920-х років був директором створеного партією при Народному комісаріаті освіти Інституту літератури імені Тараса Шенченка і згуртував там коло себе групу молодих дослідників літератури, здебільшого членів «Плугу». Г. Костюк у той час навчався у харківському Інституті літератури, був знайомий з С.Пилипенком, але близько з ним не співпрацював. У своїх мемуарах залишив спогад про нього (див.: *Костюк Г. Зустрічі і прощання: спогади у двох книгах.* – К.: «Смолоскип», 2008. – Кн. 1. – 411–413).

¹²⁰ «Плуг» – літературна організація спілки селянських письменників в Україні. Ініціатором створення і головою «Плугу» був С. Пилипенко. У 1931 перейменувалася у Спілку пролетарсько-колгоспних письменників. Була ліквідована після постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932.

¹²¹ «Критика» – щомісячний журнал, бібліографії і літературознавства, виходив у Харкові (1928–1932). З 1936 року журнал виходив під назвою «Літературна критика», з 1940 – перестав виходити.

¹²² Кошелівець Іван, справжнє прізвище Ярешко Іван Максимович (1907–1999) – український літературознавець, критик і перекладач. З 1955 р. редактор «Української літературної газети», з 1961 – журналу «Сучасність» (Мюнхен). Йдеться про причетність І. Кошелівця, як довголітнього редактора журналу «Сучасність», до видання споминів Ю. Лавріненка, оскільки поруч із журналом, у Мюнхені діяло видавництво «Сучасність» (як продовження видавництва «Пролог»), де й було опубліковано мемуари Ю. Лавріненка. Після смерті літературознавця І. Кошелівця у статті «У дорозі дружби й співробітництва» пояснив мотиви такої своєрідної публікації мемуарів Ю. Лавріненка: «Щиро кажучи, її не слід було друкувати. Але хто наслідився б одверто сказати це хворому авторові? Чи він послухав би? І, чи, з другого боку дивлячись, вільно було позбавляти хвору людину, може, останньої в житті радості: ще раз потримати в руках книжку, напевно знаючи, що такого щастя вже не буде? З такими думками, не без вагання, погодився я писати передмову до «Чорної пурги». Юрко був нею задоволений. І це натоді було головне. Члени журі ухвалили того року нагороду Антоновичів Лавріненкові. Будьмо їм вдячні за таке розумне й людяне рішення. Лавріненко заслужив ту нагороду всім, що з залишеного ним має тривалу

вартість» (див.: *Кошелівець І. У дорозі дружби й співробітництва // Сучасність*. – 1988. – С. 34).

¹²³ Білецький Олександр Іванович (1884–1961) – відомий вчений, історик літератури, професор Харківського, Київського університетів, дійсний член АН УРСР, член-кореспондент АН УРСР, директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка (1944–1961). Автор праць з історії західної, російської, давньої та нової української літератури, теорії літератури.

¹²⁴ Див.: *Лавріненко Ю. Чорна пурга та інші спомини*. – Мюнхен: Сучасність, 1985. – Розділ 8: «Вклад академіка Білецького в українську літературу». – С. 81–85.

¹²⁵ Див.: *Білецький О.І. Русская література и античность, 1961 // Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур. Материалы дискуссии 11–15 января 1960 г.* – М., 1961. – С. 174–179.

¹²⁶ Йдеться про Марка Роберта Стеха – літературознавця і письменника, доктора славістики. Нині працює в Канадському інституті українських студій в Торонто. Виконавчий директор видавництва КІУС, «Енциклопедії України в Інтернеті», англомовного видання «Історії України-Руси» Михайла Грушевського. Викладає українську літературу в Йоркському університеті (Торонто). Автор роману «Голос» (2005), численних літературознавчих праць (зосібна про Ігоря Костецького, Миколу Куліша, Емму Андіївську), оповідань, п'єс.

¹²⁷ Костецький Ігор, справжнє ім'я Мерзляков Ігор В'ячеславович (1913–1983) – український письменник, перекладач, критик, режисер, видавець. Належав до засновників і чільних теоретиків Мистецького українського руху в еміграції. Його літературну спадщину складають оповідання, повісті, романи, п'єси, вірші, подорожня проза, кіносценарії, есе, українські переклади творів світової літератури. Власник видавництва «На горі».

¹²⁸ За інформацією, вміщеною у збірці Р. Стеха «Тобі належить цілий світ» (2005, с. 521) архів І. Костецького зберігається у Euro-päisches Übersetzer-Kollegium у Штралені (Німеччина). За сучасними даними, архівна спадщина І. Костецького знаходиться у його сина й спадкоємця Андреаса Якубчика у Гамбурзі.

¹²⁹ Йдеться про упорядковане Г. Костюком Зібрання творів М. Хвилювого у 5-ти томах (1978–1986).

¹³⁰ Йдеться про спогади І. Кошелівця «Розмови в дорозі до себе: Фрагменти спогадів та інше» (Мюнхен: Сучасність, 1985. – 497 с.).

¹³¹ Г. Костюк, Ю. Шевельов та Ю. Лавріненко жартома називали себе трьома мушкетерами, про що неодноразового згадують у своїх листах Г. Костюк і Ю. Шевельов.

¹³² Каразін Василь Назарович (1773–1842) – вчений-винахідник, громадський діяч. Засновник першого у східній Україні Харківського університету (1805), ініціатор створення одного з перших у Європі Міністерства народної освіти, автор ліберальних проектів реформування державного устрою і народного господарства. Зробив численні відкриття в галузі органічної і неорганічної хімії, першим запропонував створення мережі метеорологічних станцій по всій державі.

¹³³ Йдеться про працю Ю. Лавріненка «Павло Тичина і його поема про Сквороду на тлі епохи» (Мюнхен: Сучасність, 1980. – 64 с.).

¹³⁴ Рудницький Ярослав-Богдан (1910–1995) – славіст, мовознавець, науковий і громадський діяч, доцент з 1940 і професор з 1943 Українського вільного університету (УВУ) у Мюнхені та Манітобського університету у Вінніпезі (з 1949), перший голова Славістичного відділу того ж університету (з 1951); дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (НТШ, з 1947), член-засновник Української вільної академії наук (УВАН) у Канаді та її президент (1955–1969), кількарізовий голова Української Наукової Ради в Канаді (з 1959), член-засновник і президент різних українських і канадських наукових та культурних товариств.

¹³⁵ Йдеться про доньку Ю. Лавріненка – Ларису.

¹³⁶ Мерчуткіна – персонаж із п'єси А. Чехова «Юбилей» (1891).

¹³⁷ 5–7 червня 1986 року відбувся ІХ з'їзд СПУ.

СПУ – Спілка письменників України – добровільна творча організація професійних літераторів: поетів, прозаїків, драматургів, критиків і перекладачів.

¹³⁸ У червні 1986 року відбувся VIII з'їзд Спілки письменників Радянського Союзу у Москві.

СПРС – Спілка письменників Радянського Союзу. Підставою для її створення була постанова ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 «Про перебудову літературно-художніх організацій». За цією постановою, ліквідовано всі літературні організації, які на тоді ще існували, натомість створено підготовчий комітет для організації єдиної Спілки

письменників СРСР та відповідні республіканські комітети. Спілки письменників союзних республік входили як підрядні до СП СРСР.

¹³⁹ Горбачов Михайло Сергійович (нар. 1931) – радянський політичний діяч та єдиний в історії Президент СРСР (1985–1991). З діяльністю М. Горбачова на посту глави КПРС і держави в цілому пов'язане масштабне прагнення реформування в СРСР. Розпочата перебудова закінчилася занепадом світової соціалістичної системи й розпадом СРСР, а також закінченням холодної війни. За часів правління М. Горбачова було знято також партійну цензуру на засоби масової інформації, оголошено гласність.

¹⁴⁰ Йдеться про доповідь П. Загребельного на IX з'їзді письменників України, що відбувся у червні 1986 року. Виступ був опублікований у газеті «Літературна Україна». (Див.: Досконалому суспільству – досконале слово: Доповідь першого секретаря правління Спілки письменників України Павла Загребельного // Літературна Україна. – 1986. – № 24. – 12 червня. – С. 3–5.)

Загребельний Павло Архипович (1924–2009) – український письменник, лауреат Державної премії СРСР, Шевченківської премії, Герой України. У 1979–1989 – депутат ВР СРСР 10–11 скликання, у 1979–1986 – Перший секретар правління Спілки письменників України.

«Літературна Україна» – щотижнева газета. Орган правління Національної спілки письменників України. Заснована 1927 року в Києві під назвою «Літературна газета» як орган ВУСПП. Із 1962 року виходить за сучасною назвою.

¹⁴¹ Едшмідт Казимир (1890–1966) – німецький експресіоніст.

¹⁴² «Нові обрії» – журнал (альманах), що виходив у Гамбурзі (Німеччина) у 1960-х роках.

¹⁴³ В особистому архіві Г. Костюка, що зберігається в ІЛ НАН України, серед опрацьованих матеріалів листів І. Костецького не виявлено.

¹⁴⁴ Соловій Юрій (нар. 1912) – український художник. У Львові закінчив мистецько-промислову школу (1944). Емігрував до Німеччини, пізніше до США (живе у Рутерфорді).

¹⁴⁵ Прізвище особи не встановлено.

¹⁴⁶ Чапленко Василь Кирилович (1900–1990) – український письменник, драматург, мовознавець, літературний критик, редактор, дійсний член УВАН та НТШ.

¹⁴⁷ «Арена» – часопис, орган Всеукраїнської Федерації пролетарських письменників і митців. Видавався у Харкові. В особистій бібліотеці Г. Костюка збереглася ксерокопія примірника єдиного номера цього журналу за 1922 р. (Ф. 217, од. зб. 1754).

¹⁴⁸ Див.: *Хвильовий М.* На верхів'я // Арена: Орган Всеукраїнської Федерації пролетарських письменників і митців. – Харків. – 1922. – № 1. – С. 10.

Коряк Володимир Дмитрович (1889–1937) – український літературознавець, критик, член КП(б)У. Належав до Спілки пролетарських письменників «Гарт» (1923–1927), ВУСПП (1927–1932) і СРПУ (з 1934). У 1919–1920 рр. працював в установах Наркомосу УРСР в Києві та Харкові; у 1921–1924 р. – в редакціях журналу «Шляхи мистецтва» й газети «Вісті ВУЦВК». У 1925–1936 рр. – професор і завідувач кафедри української літератури харківського ІНО (згодом Харківського університету). Розстріляний більшовиками за контрреволюційну діяльність.

¹⁴⁹ Мужен – провансальське середньовічне місто у Франції, поблизу Канн, де жив з 1933 до 1951 року В. Винниченко. Г. Костюк у 1951 році, після смерті письменника, відвідав Мужен і Закуток, де залишилася вдова померлого Р.Я. Винниченко. Усвідомлюючи неоціненну вартість як літературного, так і малярського доробку письменника, він зацікавився долею його архіву. З цього приводу написав низку статей, в одній з яких детально описав Закуток (див.: *Костюк Г.* Остання резиденція В. Винниченка // Володимир Винниченко та його доба. – Нью-Йорк, 1980. – С. 85–116). На превеликий жаль, Закуток не став історико-культурним заповідником для українського народу, і на сьогодні остаточно втратив свій первісний вигляд. Г. Костюк же відтворив у письмовій формі Закуток таким, яким бачив його у 1951 році під час відвідин Мужена. З фотографічною точністю описав він увесь будинок В. Винниченка, кімнату за кімнатою, особливу увагу приділивши робочому кабінетові та архівові письменника.

¹⁵⁰ Йдеться, мабуть, про доповідь Плюща Л. «Таємниця Хвильового», прочитану вперше 18 травня 1986 у Нью-Йорку в Будинку УВАН (див.: *Свобода.* – Нью-Йорк, 1986. – Ч. 89. – 13 травня. – С. 3).

Плющ Леонід Іванович (нар. 1939) – математик, відомий публіцист, літературознавець, правозахисник, член Ініціативної групи захисту прав людини, член Закордонного представництва Української Гельсінкської групи.

¹⁵¹ В архіві Г. Костюка серед описаних матеріалів виявлено 2 листи Л. Плюща (22 жовтня 1983, 1 липня 1984). Зміст їх стосується переважно творчості М. Хвильового, публікації його творів, зокрема 5-томного видання («Смолоскип», 1978–1986).

¹⁵² Український Народний Союз (УНС), до 1914 – Руський Народний Союз, найстарша і найбільша допомогова організація США та Канади.

¹⁵³ Йдеться про вступне слово О. Гончара на відкритті IX з'їзду письменників України, який відбувся у червні 1986 року. (Див.: Вступне слово О. Гончара // Літературна Україна. – 1986. – № 24. – 12 червня. – С. 2.)

Гончар Олесь Терентійович (1918–1995) – український письменник, чий твори заслужено вважають радянською класикою, суспільно-громадський та партійний діяч.

¹⁵⁴ Див.: Виступ делегата Б. Олійника // Літературна Україна. – 1986. – № 27. – С. 3.

Олійник Борис Ілліч (нар. 1935) – український поет, громадський діяч, академік НАН України.

¹⁵⁵ Див.: Виступ делегата Ю. Мушкетика // Літературна Україна. – 1987. – № 27. – С. 3.

Мушкетик Юрій Михайлович (нар. 1929) – український письменник.

¹⁵⁶ Хорс. Красне письменство та мистецтво: Український журнал – літературно-критичний журнал, 1946, виходив у Мюнхені. Редактор-упорядник – Костецький І.

¹⁵⁷ Йдеться про видання «Вибраний Стефан Георге по-українському та іншими передусім слов'янськими мовами» (видали І. Костецький, О. Зуєвський. – Штутгарт: «На горі», 1968–1971. – 592 с.; 1973. – 544 с.).

¹⁵⁸ «Новий мир» – один з найстаріших у сучасній Росії (видається у Москві з 1925 року) щомісячних літературно-художніх журналів. Заснований на базі видавництва «Известия» за пропозицією редактора газети «Известия» Ю.М. Стєклова. З 1947 по 1991 – орган Союзу

письменників СРСР. Сьогоднішній засновник та видавець – Редакція журналу «Новый Мир».

¹⁵⁹ Штайнер Рудольф (1861–1925) – редактор та видавець. У світовій педагогіці став відомим завдяки новаторській «вальдорфській методиці».

¹⁶⁰ Белий Андрей, справжнє прізвище Бугайов Борис Миколайович (1880–1934) – російський письменник-символіст.

¹⁶¹ Пільняк Борис Андрійович, справжнє прізвище Вогаау (1894–1938) – російський письменник.

¹⁶² Грабович Григорій Юлійович (нар.1943) – літературознавець, професор кафедри української літератури Українського наукового інституту Гарвардського університету, засновник і головний редактор київського часопису «Критика».

¹⁶³ «Юнацька боротьба» – журнал української революційної демократичної молоді, видавничий орган УРДП. Виходив у Німеччині [1947], редактор В.С. Голубничий.

Голубничий Всеволод Сергійович, літ. псевдоніми Фелікс, В. Голуб (1928–1977) – економіст, історик, публіцист, суспільно-громадський діяч. Доктор економіки (1971), член УВАН, професор Нью-Йоркського Хантер-коледжу (1962–1977). Від 1945 разом із родиною на еміграції в Західній Німеччині. Від 1946 – член Української революційно-демократичної партії, редактор видання «Юнацька боротьба». Навчався в Українському вільному університеті (Мюнхен). 1951 переїхав до США, закінчив економічний факультет Колумбійського університету (1954), викладав у Російському інституті цього університету (1954–1956).

¹⁶⁴ «Україна» – популярний громадсько-політичний і літературно-мистецький ілюстрований тижневик (до червня 1963 двотижневик), виходить у Києві з травня 1941. З 1974 як додаток до «України» видається англomовний кварталник, з 1978 – місячник «Ukraine».

¹⁶⁵ Маяковський Володимир Володимирович (1893–1930) – російський поет, публіцист, драматург і громадський діяч.

¹⁶⁶ Коттмайер Елізабет (1902–1983) – німецька поетеса, дружина І. Костецького.

¹⁶⁷ Новиченко Леонід Миколайович (1914–1996) – український літературний критик, літературознавець. Доктор філологічних наук,

професор. Дійсний член АН УРСР (з 1985 р.). Лауреат Шевченківської премії (1968).

¹⁶⁸ Гоголь Микола Васильович (1809–1852) – український та російський письменник, творчість якого спонукала до розробки української тематики в російській літературі другої половини ХІХ ст., вивченню історії та етнографії України.

¹⁶⁹ Достоевський Федір Михайлович (1821–1881) – один з визначних, відомих у світі, російських письменників та мислителів.

¹⁷⁰ «Термінус» – журнал молодих українців Канади, нерегулярник. Виходив у 1986–1989 рр. Заснований Марком Стехом, Адріаном Івахівим, Нестором Микитиним та Романом Ващуком – членами театральної групи АУТ (Авангардний український театр, Торонто). «Термінус» майже не відомий в Україні і практично не вплинув на материковий літпроцес, хоча користувався авторитетом та популярністю в мистецьких колах.

¹⁷¹ Йдеться про шістнадцятий том англомовного видання «Анналів УВАН» – «Studies in Ukrainian Literature» (1986), де було вміщено бібліографію праць Г. Костюка (див.: Hryhoriy Kostiuik: A Bibliography (1972–1985) // Studies in Ukrainian Literature / Edited by Bohdan Rubchak, – New-York: The ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., 1986. – Р. 37–50. – (The Annals of the ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.Inc; Volume XVI, 1984–1985; Numer 41–42)); статтю І. Кошелівця «An Entusiast of the Ukrainian Revival. On Hryhoriy Kostiuik's Eightieth Birthday» (Там само. – С. 23–25), а також рецензію Б. Рубчака на книжку Г. Костюка «Володимир Винниченко та його доба» (1980). У листі до Б. Рубчака від 18 грудня 1986 року Г. Костюк оцінив вищезгаданий збірник так: «Мені нарешті прислали з УВАН 16 том «Анналів»... цей том я вважаю таки справді добрим. І не тому, що там вліплена моя стареча фізіономія і щось сказано, доброго чи злого, про мене. Ні. А тому, що це перша англомовна книга «Анналів», де по-перше, солідно і широкомаштабно поставлено проблеми української літератури й літературознавства, а по-друге, і це для мене дуже важливо, вперше в історії літератури взагалі, в науковому органі англійською мовою представлена досить велика добірка студій над творчістю Володимира Винниченка». Названий примірник «Анналів» зберігся у бібліотеці Г. Костюка (Ф. 217, од. зб. 1222).

¹⁷² Славутич Яр, справжнє прізвище Жученко Григорій Михайлович (нар. 1918) – український поет, перекладач. На еміграції в Німеччині й США. З 1960 року в Канаді. Професор Альбертського університету. Автор англомовних підручників з української мови, літературно-критичних нарисів, редактор і видавець літературно-мистецького альманаха «Північне Сяйво» (Едмонтон).

¹⁷³ Кортасар Хуліо (1914–1984) – аргентинський письменник і поет, представник напряму «магічний реалізм». Визнаний майстер новели. Однак славу здобув як романіст, творець нового латиноамериканського роману. Його романи «Гра в класики» (1963) та «62. Модель для збирання» (1968) написані у зрілий період творчості.

¹⁷⁴ Цимес – традиційна єврейська страва, приготована з овочів із додаванням фруктів, ягід, м'яса, прянощів. У листі слово «цимес» вжито у значенні «головне», «суть».

¹⁷⁵ Сковорода Григорій Савич (1722–1794) – український просвітитель-гуманіст, філософ, поет, педагог.

¹⁷⁶ «Камбрбум», вигадане слово із одного з найвідоміших оповідань І. Костецького «Божественна лжа. Подія однієї ночі» (1944), яке принесло йому славу експериментатора-авангардиста та винахідника «камбрбуму». Вперше було опубліковане у часописі «Хорс» (Регенсбург: Українське слово, 1946. – Ч. 1 (жовт.). – С. 49–68). У своєму інтерв'ю з Ю. Соловієм письменник пояснив суть фабули «Божественної лжі» як «модифікацію епізоду з життя Сковороди», «як то він шлюбної ночі полишив свою молоду неторкнutoю і подався у світи» (Соловій Ю. Відвідини «На горі» // Ігор Костецький. Тобі належить цілий світ. – С. 111). В начерках до неопублікованого автобіографічного есею І. Костецький виклав своє розуміння власного творчого призначення: «Все, що я пишу, є з життя духу, завжди – про перемогу духу. Нічим іншим я не цікавлюсь». Він наголосив, що новела «Божественна лжа» є суцільною апологією духу. «Це чути з зумисне неспаєних двох половин її композиції. Я пішов на цей стилістичний злочин виключно для того, щоб унааявити в першій частині те, що зветься «красою гріха», і щоб зречовистити його, як щось, що далі підлягає обов'язковому подоланню. Це було моє, як то говориться, «цілеве наставлення». Для мене в цьому суть людини, суть людства» (див.: *Стех М.* Пошуки // Ігор Костецький. Тобі належить цілий світ. – С. 18–19).

¹⁷⁷ Мережковський Дмитро Сергійович (1865–1941) – російський письменник, поет, критик, перекладач, історик, релігійний філософ, суспільний діяч.

¹⁷⁸ Гумільов Микола Степанович (1886–1921) – російський поет, засновник школи акмеїзму, перекладач, літературний критик.

¹⁷⁹ Рильський Максим Тадейович (1895–1964) – український поет, перекладач, публіцист, громадський діяч, академік АН України.

¹⁸⁰ Тичина Павло Григорович (1891–1967) – український поет, перекладач, публіцист, громадський діяч.

¹⁸¹ Загул Дмитро Юрійович, літ. псевдоніми І. Майдан, Б. Тиверець, Д. Буковинець, Г. Юрась (1890–1944) – український поет-символіст, літературознавець, критик, публіцист, перекладач, педагог, громадський діяч.

¹⁸² Савченко Яків Григорович (1890–1937) – поет і літературний критик. Як редактор «Літературно-критичного Альманаха» (1918) й один із засновників «Музагету», належав до основоположників українського символізму. У 1917–1926 друкувався в журналах «Шлях», «ЛНВ», «Універсальний Журнал», «Мистецтво», «Глобус», «Життя й Революція», «Гарт».

¹⁸³ Кафка Франц (1883–1924) – німецькомовний письменник ХХ століття.

¹⁸⁴ Джеймс Августин Алоїзіус Джойс (1882–1941) – ірландський письменник, поет, представник напрямку модернізму. Його твори, як і твори М. Пруста і В. Вулфа є класичними творами, у яких використано літературний прийом «потoku свідомості», характерний насамперед для модерністського напрямку в літературі ХХ століття.

¹⁸⁵ Світлична Надія Олексіївна (1936–2006) – правозахисниця, учасник руху шістдесятників, журналіст. Член Української Гельсінкської групи, член Закордонного представництва Української Гельсінкської групи, редактор-упорядник «Вісника репресій в Україні» (США). Лауреат премії імені Василя Стуса, державної премії імені Тараса Шевченка, нагороджена орденом Княгині Ольги.

¹⁸⁶ Йдеться про видання «Стус В. Палімпсести. Вірші 1971–1979 років» (Упор. Н. Світлична, вступ. стаття Ю. Шевельова. – Мюнхен: Сучасність, 1986. – 480 с.), де було вперше опубліковано статтю Ю. Шевельова «Трунок і трутизна (Про «Палімпсести» Василя Стуса)» (С. 17–58). Стаття була написана протягом листопада 1984 – вересня

1985 років у Нью-Йорку. Увійшла до збірок: *Шевельов Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: У 3 т. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 2. – С. 105–135; *Шевельов Ю.* Вибрані праці: Літературознавство. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 1039–1075.

¹⁸⁷ Курилик Вільям (1927–1977) – канадський художник українського походження. Автор відомого символічного полотна «Нуклеарна Мадонна», написаного в дочорнобильську добу. Після 1986 року картина набула іншої назви – «Чорнобильська Мати Божа». Вершинними у його творчості є серія «Страсті Христові» та ілюстрації до «Євангеліє».

Шевельов Ю. цікавився творчістю цього самобутнього художника. Відомі його статті «З нагоди виставки картин Василя Курилика в Вінніпезі» (Сучасність. – 1981. – № 1. – С. 50–52); «Василь Курилик – маляр двадцятого сторіччя» (Нові дні. – 1985. – Ч. 419. – С. 3–8).

¹⁸⁸ Див.: William Kurelek and the Twentieth Century / Василь Курилик і двадцяте сторіччя // The World of William Kurelek. – New York: The Ukrainian Museum, 1987. – С. 10–51. Вступна стаття до каталогу виставки «Світ Василя Курилика» була опублікована паралельно українською та англійською мовами. Поширений варіант статті – «Василь Курилик – маляр двадцятого сторіччя» (1985). Увійшла до збірника «Поза книжками і з книжок» (Київ: Час, 1998).

¹⁸⁹ Харківський тракторний завод ім С. Орджонікідзе, найбільший завод тракторобудування УРСР. Будівництво ХТЗ розпочато 1930, пущено в експлуатацію 1 жовтня 1931. Випускав колісні, з 1937 гусеничні трактори. Під час Другої світової війни устаткування заводу вивезено на схід і на його базі в Рубцовську (Алтайський край РРФСР) постав тракторний завод. У 1944–1949 рр. тривала реконструкція ХТЗ. З 1949 розпочато виробництво дизельних гусеничних тракторів ДТ-54 та малогабаритних колісних тракторів ХТЗ-7.

¹⁹⁰ У 1931 році театр «Березіль» підготував виставу на честь колективу харківського Тракторобуду. Спектакль називався «Народження гіганта». Тексти написали Ю. Яновський та М. Ірчан.

¹⁹¹ Падох Ярослав, літ. псевдонім Босняк (1908–1998) – адвокат, науковець, громадський діяч. Від 1949 р. дійсний член НТШ та УВАН. Закінчив Краківський університет (1931), від 1937 р. працював як адвокат. Отримавши докторат в Українському вільному уні-

верситеті в Празі (1940), викладав там право до 1949 р. У 1948 році виїхав до Америки. Від 1977 до 1990 очолював НТШ в Америці.

¹⁹² Омельченко Василь – директор Центру української документації при Українській вільній академії наук у США, засновником і директором якого був В. Міяковський. У 1995–1996 – президент УВАН.

¹⁹³ Див.: *Шевельов Ю.* Слово впроводу до Леоніда Плюща як шевченкознавця // *Плющ Л.* Екзот Тараса Шевченка. Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статтів. – Едмонтон: Канадський Інститут Українознавчих Студій, 1986. – С. 7–21. Ця праця Л. Плюща у 1986–1987 роках була удостоєна нагороди Омеляна і Тетяни Антоновичів.

¹⁹⁴ Йдеться, мабуть, про працю Ю. Шевельова «Prolegomena to Studies of Skovoroda's Language Style» (In and around Kiev. – Heidelberg, 1991. – S. 251–257). У листі до Й. Дзендзелівського від 16 березня 1995 р. Юрій Володимирович писав: «У Канаді після довгих років зволікання вийшла збірка праць про Сковороду, там і моя стаття, але по-англійськи» (див.: *Дзендзелівський Й., Дзендзелівська Н.* Листування Юрія Шевельова з Йосипом Дзендзелівським // *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* – Том CCXLVI: Праці філологічної секції. – Львів, 2003. – С. 673). Стаття Ю. Шереха «Сковорода – Поет» українською мовою була опублікована у газеті «Український вісник» (1944. – Ч. 29–30. – 25 листопада. – С. 8).

¹⁹⁵ Дзеверін Ігор Олександрович (1929–2001) – український літературознавець, критик. Працював в Інституті літератури ім. Тараса Шевченка НАН України: від 1966 – завідувач відділу, від 1978 до 1991 – директор; 1961–1972; 1980–1989 – головний редактор журналу «Радянське літературознавство» (від січня 1990 – «Слово і час»). З 1988 академік АН УРСР.

¹⁹⁶ Русанівський Віталій Макарович (1931–2007) – український науковець, філолог, мовознавець-україніст, викладач і славіст.

¹⁹⁷ Єрмоленко Світлана Яківна (нар. 1937) – український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, редактор щопіврічника «Культура слова», автор праць із лінгвостилістики, етнолінгвістики.

¹⁹⁸ Радишевський Ростислав Петрович (нар. 1948) – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу давньої

української літератури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

¹⁹⁹ На нашу думку, йдеться про мегаломана – за тлумаченням медичної енциклопедії, це людина, яка хворобливо возвеличує себе та свої вчинки.

²⁰⁰ Хвильовий Микола, справжнє прізвище Микола Григорович Фітільов (1893–1933) – український прозаїк, поет, публіцист, один з основоположників пореволюційної української прози.

²⁰¹ Куліш Микола Гурович (1892–1937) – український письменник, режисер, драматург, громадський діяч.

²⁰² Підмогильний Валер'ян Петрович (1901–1937) – український письменник і перекладач, один з найвидатніших прозаїків українського «розстріляного Відродження».

²⁰³ Див.: Із записок Василя Стуса з концентраційного табору, 1982 року // *Стус В.* Палімпсести. – [Мюнхен]: Сучасність, 1986. – Суперобкладинка. Книжка збереглася в особистій бібліотеці Г. Костюка з його численними підкресленнями та коментарями (Ф. 217. – Од. зб. 1444). У листі цитата підкреслена рукою Г. Костюка чорним фломастером.

²⁰⁴ Йдеться про статтю Дзюби І. «Два крила і ... безкрилля», опубліковану у двох числах «Літературної України» (див.: *Дзюба І.* Два крила і ... безкрилля. Стаття № 1 // Літературна Україна. – 1987. – № 8. – 19 лютого. – С. 6; Стаття 2. – № 9. – 26 лютого. – С. 6).

²⁰⁵ Йдеться про дослідження Г. Костюка у галузі винниченкознавства (див.: *Костюк Г.* Володимир Винниченко та його доба. – Нью-Йорк, 1980. – 283 с.); упорядковані Г. Костюком: 1) Зібрання творів М. Хвильового у п'яти томах (1978–1986, Нью-Йорк), яке було по суті першим, на той час повним виданням літературної спадщини письменника; 2) видання роману В. Підмогильного «Місто» (див.: *Підмогильний Валеріян.* Місто: Роман / Післямова, біографічна та бібліографічна довідки Г. Костюка. – Нью-Йорк, 1954. – 301 с.; 3) видання творів М. Куліша (1955, Нью-Йорк); 4) видання праць П. Филиповича (див.: *Филипович П.* Література: Статті, розвідки, огляди / Ред., упоряд., примітки та післямова Г. Костюка. – Нью-Йорк–Мельбурн, 1971. – 581 с. – (Українська Вільна Академія Наук у США; Серія: З нашого минулого; ч. 3); 5) зібрання праць М. Драй-Хмари (див.: *Драй-Хмара М.* З літературно-наукової спадщини. –

Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1979. – 410 с. – (Записки Наукового Товариства ім. Т.Г. Шевченка; Філологічна секція; Т. СХСVII).

²⁰⁶ Йдеться, мабуть, про Б. Кравченка, директора Канадського інституту українських студій (КІУС), де публікувалася книжка Л. Плюща «Екзот Тараса Шевченка» (1986) зі вступом Ю. Шевельова.

²⁰⁷ Юркевич Мирослав – редактор Канадського інституту літературних студій (КІУС).

²⁰⁸ Йдеться про два перші томи «Щоденника» В. Винниченка, публікацію яких підготував Г. Костюк (див.: *Костюк Г.* Винниченко В. Щоденник. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. – Т. 1: 1911–1920. – 500 с.; Т. 2: 1921–1925. – 683 с.).

²⁰⁹ Йдеться про статтю-відповідь В. Русанівського «За чим тужити?» (Літературна Україна. – 1969. – 28 листопада. – С. 4) на статтю Б. Антоненка-Давидовича «Літера, за якою тужать» (Там само. – 1969. – 4 листопада. – С. 3).

Антоненко-Давидович Борис Дмитрович, справжнє прізвище – Давидов (1899–1984) – український письменник, перекладач; член літературної організації Ланка-МАРС; дослідник проблем розвитку й культури української мови. Репресований у 1935 році, на волі – з 1957 року.

²¹⁰ *Плачинда С.* Мова – як море // Літературна Україна. – 1987. – №. 10. – С. 6.

²¹¹ Чикаленко Оксана – йдеться, мабуть, про дружину Левка Чикаленка, Оксану Лінтварьову. За кордоном Левко Євгенович 1943 року одружився з Оксаною Лінтварьовою, яка взяла прізвище Чикаленко і нині мешкає у Нью-Йорку.

²¹² Цитується праця І. Франка «Дещо про себе самого» польською мовою, яку вперше було надруковано у збірці «*Obrazki galicyjskie*» (Львів, 1897) як авторську передмову під назвою «*Niesco o sobie samum*».

²¹³ «Новое русское слово» – російськомовна газета, що видавалася у Нью-Йорку. Перший випуск газети вийшов 15 квітня 1910 року. До 1920 року виходила під назвою «Русское слово». З 1930-х років – найбільше періодичне видання російською мовою в США. «Новое русское слово» – найдавніша газета російською мовою, яка виходила безперервно. До 10 квітня 2009 року виходила у тижневому форматі, з 17 квітня 2009 року – в щотижневому.

²¹⁴ Цитується роман у віршах А.С. Пушкіна «Євгеній Онегин» (1823–1831).

²¹⁵ Ю. Шевельов іронізує, інтерпретуючи цитату із твору М. Гоголя «Пропавшая грамота» («Свинные, собачьи, козлиные, дрофиные, лошадиные рыла – все повытягивались и вот так и лезут целоваться»).

²¹⁶ Йдеться, мабуть, про дослідження Ю. Шевельова «Українська мова в першій половині двадцятого століття 1900–1941. Стан і статус», написане англійською мовою у січні–листопаді 1981 року, в Нью-Йорку. Авторизований переклад на українську мову здійснила Оксана Соловей 1984 року. Вперше було надруковане у видавництві «Сучасність» 1987. (Див.: *George Y. Shevelov. The Ukrainian Language in the First Half of the 20th Century (1900–1941): State and Status. / Translated from the English by Oksana Solovey. – Suchasnist, 1987.*)

²¹⁷ Останні роки життя Улас Самчук дуже хворів, був прикутий до інвалідного візка, доживав свої дні у пансіоні імені І. Я. Франка. Але письменник ніколи не нарікав на свою долю. Єдине, про що він мріяв, – це повернутися в Україну хоча б своїми творами.

²¹⁸ Синявська Ніна Антонівна, донька Антона Степановича Синявського, відомого вченого та громадського діяча.

²¹⁹ Переїхавши до США у 1952 році, Г. Костюк долучився до роботи новоствореної при УВАН у Нью-Йорку Комісії для вивчення й охорони спадщини Володимира Винниченка (Винниченківська комісія). Тоді ж було засновано періодичний плановий літературно-критичний збірник, де публікувалися матеріали про життя й діяльність В. Винниченка.

²²⁰ Рудницький Леонід Іванович (1935) – філолог, професор-емерит германських та слов'янських мов і літератур, директор програми Центрально- і Східноєвропейських студій в університеті Ла Саль (США, Філадельфія), дійсний член Національної Академії наук України.

²²¹ Грушевський Олександр Сергійович (1877–1943) – літературознавець, критик, історик літератури, брат М.С. Грушевського.

²²² Домбровський Олександр (нар. 1914) – український історик. Дійсний член НТШ, УВАН у США. 1943 р. у Празі в Українському вільному університеті отримав ступінь доктора філософії. З 1949 р. проживає у США. Дійсний член і генеральний секретар Українсько-

го історичного товариства, член редколегії журналу «Український історик».

²²³ Томас Стернз Еліот (1888–1965) – американський поет, драматург і літературний критик. В 1914 році влаштувався в Англії завдяки гранту на навчання. В 1927 прийняв англіканство та став громадянином Британії. До 1930 року став найвизначнішою фігурою в поезії та літературній критиці англомовної частини світу та залишався нею близько тридцяти років.

²²⁴ Езра Луміс Паунд (1885–1972) – американський поет, один з основоположників англомовної модерністської літератури, видавець та редактор. З 1920 р. жив у Парижі, з 1925 – в італійському місті Рапалло. Підтримував фашистський режим Мусоліні.

²²⁵ Йдеться про роман Уласа Самчука «Волинь» (1932–1937), який номінувався на Нобелівську премію.

²²⁶ І. Костецький разом із дружиною, письменницею Елізабет Коттмайер впродовж багатьох років керував власним видавництвом «На Горі», де публікувалися українською мовою твори українських авторів, а також переклади з європейської літератури.

²²⁷ У Києві 1966 р. вийшла поетична збірка Ю. Косача «Мангатанські ночі»; 1975 – збірка «Вибраного», а наступного – книжка новел «Лиха доля в Маракайбо». Останніми за часом виходу у світ були «Літо над Делавером» (1980) та роман «Володарка Понтиди» (1987). У листі йдеться, мабуть, про останню збірку Ю. Косача «Літо над Делавером».

²²⁸ Костенко Ліна Василівна (нар. 1930) – українська письменниця, поетеса.

²²⁹ Драч Іван Федорович (нар. 1936) – український поет, перекладач, кіносценарист, драматург, державний і громадський діяч.

²³⁰ *Косач Ю.* Сузір'я лебедя. – Нью-Йорк: В-во М.П. Коць, 1983. – 276 с. У приватній бібліотеці Г. Костюка зберігся примірник роману з численними правками та підкресленнями рукою Г. Костюка чорною та синьою кульковою ручкою (ІЛ. – Ф. 217. – Од. зб. 696).

²³¹ Липинський В'ячеслав Казимирович (1882–1931) – український політичний діяч, історик, історіософ, соціолог, публіцист, теоретик українського консерватизму. Один із організаторів Української демократично-хліборобської партії. За гетьманату – посол України в Австрії.

²³² Донцов Дмитро Іванович (1883–1973) – український літературний критик, публіцист, політичний діяч, засновник теорії інтегрального націоналізму.

²³³ Липа Юрій Іванович (1900–1944) – громадський діяч, письменник, поет, публіцист, один з визначних ідеологів українського націоналізму.

²³⁴ Йдеться, мабуть, про Білінського Ярослава (нар. 1932) – українсько-американського ученого-політолога, професора політичних наук Делаварського університету, дійсного члена НТШ та УВАН. З 1985 до 1987 року виконував обов'язки президента УВАН. У 1987 році був обраний на посаду президента, на якій пропрацював до 1990 року.

²³⁵ Йдеться про «Літературну Україну» за 13 серпня (№ 33) 1987 року, де було вміщено статтю Г. Кочура «Шлях Миколи Зерова до поезії», спогади В. Мисика про Соловки «Сторінка пам'яті» та вперше опубліковано сонети М. Зерова (див.: Літературна Україна. – 1987. – № 33. – 13 серпня. – С. 6).

²³⁶ Кочур Григорій Порфирович (1908–1994) – перекладач, поет, літературознавець, громадський діяч.

²³⁷ Йдеться про збірку поетичних творів М. Зерова, яка вийшла у Мюнхені під редакцією М. Ореста (див.: *Зеров М. Corollarium: Збірка літературної спадщини / Під редакцією М. Ореста / Інститут Літератури.* – Мюнхен, 1958. – 223 с.

²³⁸ Йдеться про працю Ю. Шевельова «Українська мова в першій половині двадцятого століття 1900–1941. Стан і статус», вперше опубліковану у 1987 році.

²³⁹ Поема «Гуляй Поле» І. Багряного написана у січні 1944 року (Тернопіль). Увійшла до збірок: «Золотий бумеранг» (1946), «Золотий бумеранг та інші поезії» (К.: Рада, 1999), «Вибрані твори» (К.: Смолоскип, 2006. – С. 410–416. – (Серія: Розстріляне Відродження)).

²⁴⁰ Чубар Влас Якович (1891–1939) – радянський державний і партійний діяч, довголітній голова Ради Народних Комісарів УСРР. Один з організаторів геноциду українців 1932–1933 років.

²⁴¹ Йдеться про Скрипника Миколу Олексійовича (1872–1933) – радянського партійного і державного діяча. З березня 1927 до лютого 1933 – народний комісар освіти. У 1927 скликав всеукраїнську правописну конференцію, внаслідок якої був опрацьований так

званий «скрипниківський» правопис, затверджений 1928, який усував русифікаційні впливи з української мови.

²⁴² Хрущов Микита Сергійович (1894–1971) – перший секретар КПРС (1953–1964), Голова Ради Міністрів СРСР (1958–1964), довголітній перший секретар ЦК КП(б)У.

²⁴³ Хвиля Андрій Ананійович, справжнє прізвище Олінтер (1898–1938) – партійний і державний діяч УРСР 1920–1930-их років, публіцист; довголітній завідувач відділу агітації і пропаганди ЦК КП(б)У, з 1933 заступник народного комісара освіти УРСР. 1936–1937 – директор Інституту фольклору АН УРСР. Здійснив ревізію т. зв. харківського правопису. 1937 заарештований і розстріляний.

²⁴⁴ Каганович Наум Аркадійович (1903–1938) – український радянський мовознавець, член-кореспондент АН УРСР, директор Інституту мовознавства АН УРСР, редактор журналу «Мовознавство». У 20–30-х виступав з гострою критикою на адресу українських письменників і лінгвістів, звинувачуючи їх у націоналізмі. Після 1933 визначав політику в українському мовознавстві, підготував правопис та підручник української мови, які значною мірою русифікували її. У 1937 репресований, розстріляний.

²⁴⁵ Йдеться про Павла Петровича Постишева, який виступив за вилучення з українського правопису літери «ґ» на пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У у листопаді 1933 року.

²⁴⁶ Сталін Йосиф Віссаріонович, справжнє прізвище Джугашвілі (1879–1953) – партійний і державний діяч, генераліссімус Радянського Союзу, член комуністичної партії, з 1922 року Генеральний Секретар ЦК КПРС. В керівництві державою допустив грубі помилки, які негативно вплинули на подальший розвиток як СРСР, так і республік, які входили до його складу.

²⁴⁷ Можливо, йдеться про Василя Мусійовича Омельченка.

²⁴⁸ Одарченко Петро Васильович (1903–2006) – український вчений педагог, дослідник-літературознавець, мовознавець, критик, публіцист, дійсний член УВАН (з 1948) та НТШ (з 1947), голова історичної секції УВАН у США (з 1951) член НСПУ. Професор Українського вільного університету (з 1944 р.) й Української православної богословської академії (1946–1951). У 1928–1929 роках викладач Ніженського інституту народної освіти. 1929 року був заарештований і висланий за межі України. 1931–1944 рр. працював у вищих на-

вчальних закладах Алма-Ати, Уральську й Курську. На еміграції з 1943 р. З 1951 – у США.

²⁴⁹ Йдеться про 80-річний ювілей І. Кошелівця.

²⁵⁰ Йдеться про другий том спогадів Г. Костюка «Зустрічі і прощання», який вийшов друком у 1998 (див.: *Костюк Г.* Зустрічі і прощання: Спогади. – Едмонтон: КІУС, 1998. – Кн. 2. – 609 с.).

²⁵¹ Див.: *Жовтень і перебудова: революція продовжується: Доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС, М.С. Горбачова на спільному урочистому засіданні Центрального комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР, присвяченому 70-річчю Великої Жовтневої революції // Літературна Україна. – 1987. – № 45. – 5 листопада. – С. 1–5.*

²⁵² Йдеться про видання першого тому спогадів Г. Костюка «Зустрічі і прощання» (1987). В особистому архіві Г. Костюка зберігся примірник першого тому, а також варіанти тексту спогадів із правками автора.

²⁵³ Йдеться про Юрія Лавріненка, який помер 14 грудня 1987 року.

²⁵⁴ Йдеться про твори М. Хвильового «Іван Іванович» і «Синій листопад», а також статтю М. Жулинського про творчість письменника, надруковані у журналі «Вітчизна» (див.: *Хвильовий М.* Уривок з автобіографії. Іван Іванович: Повесть. Синій листопад. Оповідання // Вітчизна. – 1987. – № 12. – С. 106–143; *Жулинський М.* Талант незвичайний і суперечливий. – Там само. – С. 144–149).

Жулинський Микола Григорович (нар. 1940) – український літературознавець і громадський діяч. Директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, академік НАН України.

²⁵⁵ Йдеться про «Відкритий лист до генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова», опублікований у самвидавному журналі «Український вісник», (випуск 7, 1987), у якому В. Чорновіл підняв важливі питання політичного і культурного життя періоду перебудови в Україні.

²⁵⁶ Йдеться про письмове звернення українських письменників і суспільних діячів Є. Сверстюка, В. Чорновола та І. Світличного до Міжнародного ПЕН-клубу, у якому йшлося про загиблого в концтаборі українського поета. Справа ця набула світового розголосу, оскільки президент Міжнародного ПЕН-клубу надіслав Горбачову

телеграму і ЦК КПРС зацікавилася постаттю В. Стуса. Це письмове звернення справді написав Є. Сверстюк, як і припускав Ю. Шевельов (див.: *Овсієнко В.* Світло людей: Мемуари та публіцистика. – Харків: Права людини, 2007. – Кн. 2. – С. 105).

²⁵⁷ Йдеться, очевидно, про збірку Л. Костенко «Сад нетанучих скульптур» (1987).

²⁵⁸ Коцюбинська Михайлина Хомівна (1931–2011) – відомий літературознавець, з когорти шістдесятників, племінниця М. Коцюбинського. Ініціатор і виконавець багатьох творчих проєктів, пов'язаних з осмисленням і виданням творів шістдесятників, зокрема В. Стуса, І. Світличного, В. Чорновола та ін. З кола найбільших друзів і соратників Б. Антоненка-Давидовича.

²⁵⁹ Курбас Лесь (1937–1937) – український актор і театральний режисер. Репресований і розстріляний у 1937 році. У 1957 реабілітований посмертно.

²⁶⁰ Ейзенштейн Сергій Михайлович (1898–1948) – радянський режисер, сценарист, теоретик кіно й педагог, заслужений діяч мистецтв РРФР (1935), доктор мистецтвознавства.

²⁶¹ Сльченко Юрій Никифорович (нар. 1929) – український партійний та політичний діяч. Міністр культури УРСР (1971–1973). Депутат Верховної Ради УРСР.

²⁶² Див.: *Кузякіна Н.* Микола Куліш в «ГАРПІ», УРБИНО і ВАПЛІТЕ // Літературна Україна. – 1988. – № 5. – 4 лютого. – С. 6; № 6. – 11 лютого. – С. 6. Відома також стаття Н. Кузякіної «За соловецькою межею. Листи М. Зерова, М. Куліша, Г. Епіка, В. Підмогильного» (Київ. – 1899. – № 7. – С. 111–134).

Кузякіна Наталія Борисівна (1928–1994) – українська театро- та літературознавець, доктор мистецтвознавства; досліджувала творчість Л. Курбаса, М. Куліша, О. Довженка. Як літературознавець вона виступала непримиренним опонентом офіційної радянської науки, не бажала пристосовуватися до панівної ідеології, залишаючись твердо у своїх переконаннях. Така позиція науковця, звісно не могла залишитися безкарною. Авторку було звинувачено у наклепництві і нехтуванні ідеями Жовтневої революції та відвертому ухилинні від керівної лінії всемогутньої Комуністичної партії. Їй не могли пробачити опубліковану у Варшавському альманасі «Український календар» статтю під назвою «Народжена революцією» (її було розцінено

як наклеп на радянську драматургію), нищівну характеристику творчості О.Корнійчука зокрема та її однозначне й безапеляційне ставлення до радянської ідеології в цілому. Вченою Радою ІМФЕ ім. М.Т. Рильського (1967 р.) було винесено вердикт – «не відповідає посаді». Дослідниця стала фактично безробітною. Відтак вона була змушена виїхати з України до Ленінграда (тоді за межами України, у Москві, опинилися також Лесь Танюк і Неллі Корнієнко) і з 1973 року й до останніх своїх днів працювала у Ленінградському інституті театру, музики й кінематографії.

У листі, очевидно, йдеться про цей відомий факт з біографії Н. Кузякіної, який розцінювався як акт вигнання. Однак її переїзд до Росії ніяк не вплинув на її дослідницькі зацікавлення і їй все таки вдалося, хоча й у тяжкій боротьбі з радянською номенклатурою, опублікувати цікаві й оригінальні дослідження у галузі історії українського театру і драматургії (див.: Гідна пам'яті й пошани // Слово і час. – 2008. – № 12. – С. 32–33).

²⁶³ Див.: Листування М. Коцюбинського з В. Винниченком (Вступ, підготовка текстів і коментарі Федченка П.М.) // Радянське літературознавство. – 1988. – № 2. – С. 37–60; «Ви маєте найкращого читача...»: Уривки з листування Михайла Коцюбинського та Володимира Винниченка // Україна. – № 6. – С. 13–15.

²⁶⁴ «Нові дні» – ілюстрований щомісячник, що виходить у видавництві «Нові дні» (Канада, Торонто).

²⁶⁵ Цитується строфа із вірша А. Пушкіна «Вакхическая песня (Что смолкнул веселия глас?..)» (1825), вперше опублікованого у 1826 році.

²⁶⁶ Ю. Шевельов у січні 1988 року в Нью-Йорку написав окрему статтю-спогад (за словами автора, напівспогади, напівстаттю) «З повісти про двох Юрків». Вперше вона була надрукована у часописі «Нові дні» (1988. – Ч. 458. – С. 7–12) під заголовком «Про Юрія Лавриненка і трохи про себе». Увійшла до збірок «Третя сторожа» (Балтимор–Торонто: «Смолоскип», 1991. – С. 435–448), «Пороги і Запорожжя» (Харків: «Фоліо», 1998. – Т. 2. – С. 345–356).

²⁶⁷ Див.: *Шевельов Ю.* Світло ночі // Свобода. – 1988. – 2 квітня. – Ч. 63. – С. 2, 4. – Передрук з: *Шевельов Ю.* Світло ночі // Наше життя. – 1949. – Ч. 4. – С. 3–4.

²⁶⁸ Іллінойський університет (Урбана-Шампейн, шт. Іллінойс, США) – один з кращих університетів США, найбільший із кампусів (університетських містечок) Іллінойсу. Заснований у 1867 р.

²⁶⁹ Йдеться про Конгрес, присвячений тисячоліттю християнства, який відбувся у квітні 1988 року у Равенні.

²⁷⁰ Г. Костюк і Ю. Шевельов познайомилися 1943 року, у Львові.

²⁷¹ Прізвище особи не встановлене.

²⁷² Див.: *Шевельов Ю.* Про памфлети Миколи Хвильового // *Хвильовий М.* Твори: у 5 т. / Ред. Гр. Костюк. – Нью-Йорк–Балтимор–Торонто: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1983. – Т. 4. – С. 7–63. Стаття датована 9 липня 1977 р., 23 травня 1982 р. Вперше була опублікована у 1978 р. (Сучасність. – № 2. – С. 17–59). Під назвою «Літ Ікара: (Памфлети Миколи Хвильового)» увійшла до збірки «Третя сторожа» (Балтимор–Торонто: «Смолоскип», 1991. – С. 147–204).

²⁷³ Див.: *Костюк Г.* Зустрічі і прощання: Спогади. – Едмонтон: Канадський інститут українських студій. Альбертський університет, 1987. – Кн. 1. – С. 400–404.

²⁷⁴ Шамрай Агапій Пилипович (1896–1952) – український літературознавець, історик літератури, науковий співробітник Літературної секції Науково-дослідної кафедри історії української культури в Харкові в 1925–1926 рр., співробітник ВУАН в Комісії новітнього письменства. Репресований в середині 1930-х рр., згодом був реабілітований і працював далі в Інституті літератури ім. Т. Шевченка. 1921 року закінчив Харківський університет і викладав українську літературу в харківському Інституті народної освіти, де навчався Ю. Лавріненко у 1926–1930 роках.

²⁷⁵ Див.: *Сенченко Іван.* Нотатки про літературне життя 20–40-х років // *Українська мова і література в школі.* – 1988. – Березень. – С. 16–24.

Сенченко Іван Юхимович (1901–1975) – український письменник. У 1927 році опублікував памфлет «Із записок Холуя», який викликав шквал негативних рецензій. Критики В. Коряк, Я. Савченко, І. Лакиза звинуватили його у наклепі на пролетарську літературу та членів КП(б)У, а сам твір був надовго вилучений з літератури (див.: *Сенченко Ів.* Із записок // *Вапліте.* – 1927. – № 1. – С. 3–11).

²⁷⁶ Брюховецький В'ячеслав Степанович (нар. 1947) – український літературознавець, педагог і громадський діяч. Головний ініціатор відродження Києво-Могилянської академії як сучасного вищого навчального закладу, побудованого на зразках північно-американських університетів, згодом ректор і президент університету «Києво-Могилянська академія». Член Спілки письменників України (з 1982 р.).

²⁷⁷ Йдеться про статтю С. Гречанюка «День повернення Миколи Хвильового» (Українська мова і література в школі. – 1987. – Ч. 12. – С. 17–26).

²⁷⁸ Див.: З листування М.К. Зерова. (Вступ, коментарі і підготовка листів до друку Толстова В.О.) // Радянське літературознавство. – 1988. – № 1. – С. 48–68; № 4. – С. 33–49.

²⁷⁹ У 1935 році Г. Костюка було заарештовано і до 1940 року включно він відбував заслання на вугільних шахтах Воркути.

²⁸⁰ Федченко П. Оцінюємо з класових позицій // Київ. – 1987. – № 8. – С. 129–130.

²⁸¹ З листування М. Коцюбинського з В. Винниченком (Вступ, підготовка текстів і коментарі Федченка П.М.) // Радянське літературознавство. – 1988. – № 2. – С. 37–60.

²⁸² Архівні матеріали Є. Чикаленка було передано на зберігання у відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Матеріали Є. Чикаленка (насамперед листи) наявні також в інших фондах Відділу рукописів і текстології Інституту літератури та в інших архівах (ЦДІАК, Інститут рукопису ЦНБУ ім. Вернадського).

²⁸³ Рейган Рональд Вілсон (1911–2004) – Президент США у 1981–1988, республіканець. Найстаріший президент США (станом на 2005 рік). Слідом за ним президентом став Джордж Герберт Вокер Буш (старший).

²⁸⁴ Г. Костюк залишив унікальний спогад про Т. Осьмачку. Див.: *Костюк Г. Тодось Осьмачка здалеку і зблизька (спостереження, зустрічі й діалоги)* // *Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах.* – К.: Смолоскип, 2008. – Кн. 2. – С. 324–376.

²⁸⁵ Йдеться, мабуть, про Вавржінека Владіміра (філолог-славіст, директор Слов'янського університету). Ю. Шевельов згадує про події на Конгресі, присвяченому тисячоліттю християнства у Равенні,

у статті-спогаді «Мої зустрічі з Романом Якобсоном». Учений зазначає, що після його виступу до нього підійшов, захоплений доповіддю Вавржінек і запропонував зустрітися, щоб обговорити тему, яку він порушив. Їхня зустріч планувалася на наступний день. Однак вона не відбулася, і Ю. Шевельов вважав, що цьому завадила давня історія, пов'язана з Р. Якобсоном (див.: *Шевельов Ю. Мої зустрічі з Романом Якобсоном // Шевельов Ю. З історії незакінченої війни.* – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 317).

Ю. Шевельов дуже болісно переживав усе, що було пов'язане з минулим, але незабутим сюжетом його взаємин та співпраці з Романом Якобсоном. Тому, щоб прояснити, бодай наприкінці життя, причини, які інспірували розлад у спілкуванні двох достойних, але вельми амбітних вчених, він написав у 1988 році (січень–лютий–серпень) статтю-спогад «Мої зустрічі з Романом Якобсоном», яка вперше була опублікована у журналі «Сучасність» (1994. – № 12. – С. 93–128). Увійшла до збірки «З історії незакінченої війни» (К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 255–320).

Якобсон Роман Осипович (1896–1982) – російський та американський лінгвіст та літературознавець, один з відомих лінгвістів ХХ століття. Мав вплив на розвиток гуманітарних наук не лише своїми новаторськими ідеями, а й активною організаторською діяльністю.

²⁸⁶ Лант Альфред (1893–1977) – знаменитий американський театральний актор.

²⁸⁷ Танюк Леонід Степанович (Лесь Танюк) (нар. 1938) – режисер театру і кіно, професор Київського державного університету театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого, заслужений діяч мистецтв України (1995). Йдеться про відомий факт з біографії Л. Танюка, коли у 1960 роках через переслідування з боку місцевої влади він виїхав до Москви. У 1965–1986 рр. – ставив спектаклі у ЦДТ, МХАТі, театрах ім. Станіславського, ім. Пушкіна, ім. Московської ради.

²⁸⁸ «Празька весна» – період політичної лібералізації Чехословаччини (5 січня – 20 серпня 1968). З приходом до керівництва Комуністичної партії Олександра Дубчека Чехословаччина почала демонструвати незалежність від СРСР. Одночасно з лібералізацією у суспільстві почали зростати антирадянські настрої. Політичні реформи О. Дубчека не були надто радикальними, але сприймалися керівництвом СРСР як загроза партійно-адміністративній системі

СРСР та інших соціалістичних країн, а також цілісності та безпеці всього «соціалістичного блоку». Період закінчився, коли у ніч з 20 на 21 серпня до Чехословаччини ввели війська країн Варшавського договору. Подавлення «празької весни» посилило розчарування багатьох представників західних лівих кіл в теорії марксизму-ленінізму і привело до розколу багатьох західних комуністичних партій.

Білодід Іван Костянтинович (1906–1981) – український мовознавець, педагог, академік АН УРСР з 1957 р., академік АН СРСР з 1972 р.

²⁸⁹ Йдеться про статтю Ю. Шевельова «Світло ночі» (1988).

²⁹⁰ Парафраз з монологу Гамлета одноіменної трагедії В. Шекспіра: «Що він Гекубі? Що йому Гекуба?»

²⁹¹ «Скринька Пандори» – Пандора – за грецькою міфологією, жінка, яка була причиною лиха на землі, була дружиною брата Прометея Епіметея. У його домі стояла скринька, де були сховані всі лиха. Пандора із цікавості відчинила скриньку, й звідти по світу розлетілися численні неприємності, що завдають людям мук, горя, страждань. Тільки надія залишилась на дні скриньки. У переносному значенні «скринька Пандори» – осередок лиха, підступний дарунок.

²⁹² Йдеться про Жовтневий переворот 1917 року (у радянській історіографії – Велика Жовтнева соціалістична революція) – події в Росії, внаслідок яких владу захопили більшовики. Жовтневий переворот докорінно змінив хід історії на територіях колишньої Російської імперії та значним чином вплинув на хід світової історії.

²⁹³ Йдеться про статтю «Статутні принципи Української Гельсінкської Спілки» (Свобода. – Нью-Йорк, 1988. – Ч. 170. – 7 вересня. – С. 2).

«Свобода» – громадсько-політичне видання, засноване 1893 року. Видає Український Народний Союз (Нью-Йорк).

²⁹⁴ Йдеться про Макара Івана Івановича (нар. 1957) – дисидента, організатора опозиційних мітингів у Львові 1988 року.

²⁹⁵ Йдеться про найгучнішу акцію Українського Культурологічного клубу – екологічну демонстрацію на площі Жовтневої революції (нині Майдан Незалежності) 26 квітня 1988 року – у день другої річниці Чорнобильської катастрофи.

²⁹⁶ Цитується вірш П.Г. Тичини «Пам'яті тридцяти» (1918).

²⁹⁷ Бендер В. Фронтowymi дорогами. – Торонто-Нью-Йорк: «Сужеро-Добрус», 1987. – 278 с.

²⁹⁸ Кислиця Д. Світе ясний: Спогади. Від р. Вовчі з Наддніпрянщини до р. Св. Лаврентія на Оттавщині – Оттава-Канада: «Нові дні», 1987. – 451 с.

²⁹⁹ Йдеться про збірник: *Куліш М.* Твори. Спогади про М. Куліша – Антоніни Куліш / Українська Вільна Академія Наук у США. Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці, за матеріальною допомогою Східньо-Європейського Фонду. – Нью-Йорк, 1955. – 477 с.

В Україні було опубліковано спогади Антоніни Куліш у двотомному виданні творів М. Куліша (1990) з поміткою: «Подається за виданням: *Куліш М.* Твори. – Нью-Йорк, 1955» (див.: *Куліш А.* Спогади про Миколу Куліша // *Куліш М.Г.* Твори: У 2 т./ Упор., підгот. текстів і коментарі Леся Танюка. – К., 1990. – Т. 2. – С. 695–753).

³⁰⁰ Костюк Г. Теорія і дійсність: До проблеми вивчення теорії, тактики й стратегії більшовизму в національному питанні // Сучасність. – Мюнхен, 1970. – № 9, 11, 12; 1971. – № 1–4. Також стаття була опублікована окремим виданням (Мюнхен: «Сучасність», 1971. – 149 с.). Увійшла до збірки «Сталінізм в Україні», вперше опублікованої в Україні у 1995 році (Сталінізм в Україні. – К.: «Смолоскип», 1995. – С. 27–110).

³⁰¹ Йдеться, очевидно, про збірку публіцистичних статей Г. Костюка «На магістралях доби» (див.: *Костюк Г.О.* На магістралях доби: Статті на суспільно-політичні теми. – Балтімор: Смолоскип, 1983. – 292 с.).

Історико-літературна стаття Костюка Г. «На магістралі історії» вперше була опублікована у 1968 році (збірник ОУП «Слово», № 3. – С. VII–XXIX). Увійшла до збірника статей «У світі ідей і образів» (див.: *Костюк Г.* На магістралі історії // У світі ідей і образів: Критичні та історико-літературні роздуми. 1930–1980. – Мюнхен: Сучасність, 1980. – С. 491–511).

³⁰² Чижевський Дмитро Іванович (1894–1977) – учений-енциклопедист, культуролог, філософ, літературознавець, славист. У 1949–1956 роках працював на посаді професора Гарвардського університету (США).

³⁰³ Гурський Яків Пантелеймонович (1923–1995) – український вчений-славист, доктор філософії у галузі слов'янської лінгвістики.

Після Другої світової війни з родиною емігрував до США. Був секретарем, другим заступником президента УВАН. Член УВАН. Дійсний член НТШ (1982). Багатолітній професор Сіракузького університету, де очолював департамент слов'янських мов та літератур. Викладав на курсах українознавства в Гарвардському університеті та в Міжнародній школі україністики НАНУ (Київ, 1991–1993).

³⁰⁴ Пеленський Ярослав (нар. 1929) – український учений історик. З 1958 року проживає у США. У листопаді 1987 р. Я. Пеленський стає президентом Східно-Європейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського у Філадельфії. З серпня 1993 р. Я. Пеленський – член польсько-української історичної комісії, що була створена польською і українською Академіями наук, а з березня 1994 р. – член бюро відділення історії, філософії та права НАН України. У 1984 р. він отримав посаду редактора журналу «Віднова», який видавався Інститутом східноєвропейських досліджень у Філадельфії, а також стає членом редакційної колегії (німецької і російської редакцій) часопису «Континент» (Париж – Москва). Від 1991 р. Я. Пеленський – член редакційної ради журналу «Przegląd wschodni» (Варшава), а з 1993 р. – київського «Ucraina mediaevalis».

³⁰⁵ Любченко Аркадій Панасович (1899–1945) – український письменник, редактор. Був членом літературних об'єднань «Гарт», «Вапліте».

³⁰⁶ Йдеться про перший том Зібрання творів В. Домонтовича, що вийшло у 1988 році за редакцією Ю. Шевельова. (Див.: *Домонтович В. Проза / Редакція й супровідна стаття Ю. Шевельова.* – Мюнхен: «Сучасність», 1988. – Т. 1. – 517 с.; Т. 3. – 558 с.; 1989. – Т. 2. – 477 с.). У приватній бібліотеці Г. Костюка збереглося це тритомне видання із його численними підкресленнями, помітками і записами (Ф. 217., Од. зб. 428 /1/2/3/).

³⁰⁷ Йдеться про статтю Г. Грабовича «Велика література» (Сучасність. – 1986. – № 7–8. – С. 46–80). Пізніше вийшла друком ширша його розвідка «У пошуках великої літератури» (АН України. Інститут української археології. Гарвардський університетт. Український науковий інститут. – К., 1993. – 56 с.). Це було, на той час, перше відсторонене дослідження історико-літературного процесу періоду МУРу. Проте воно виявляло надмірну претензійність та упередженість, а відтак і неприйнятність для багатьох учених-емігрантів.

В. Моренець у своєму дослідженні про модерний характер Нью-Йоркської групи письменників наводить цитати із листів І. Коровицького (до Б. Бойчука від 30 серпня 1985) та У. Самчука (відповідь на запрошення до дискусії Б. Бойчука як тодішнього редактора відділу літератури у журналі «Сучасність»), де вони відверто висловлюють свої міркування щодо соцреалістичної заангажованості його дослідження, яке, як слушно зауважує науковець, мимохіть переводить розмову з філософсько-естетичної площини в політико-ідеологічну. (Див.: *Моренець В.Л.* Нью-Йоркська група: інтродукція до нових полемік на давні теми (уривок з авторської монографії) // МАГІСТЕРІУМ. Літературознавчі студії, 2007. – Випуск 29. – С. 46–47). Г. Костюк і Ю. Шевельов також вважали, що Г. Грабович не зрозумів істинних причин виникнення та організаційного призначення МУРу. Зокрема Г. Костюк у листі до Б. Рубчака від 18 грудня 1986 року коментував дослідження Г. Грабовича так: «Г. Грабович у критиці своїй МУРу (а з ним до Ю. Шереха, В. Петрова, У. Самчука) посів позицію не об'єктивного дослідника, який вникає в праці мурівців і пробує внести свої дружні корективи, а всезнаючого сноба. До проблем, які тоді молодий Шерех ставив, він комплектно не доріс. Він їх просто не розуміє, але гордо кепкує. Замість того, щоб навчитися хоч би стилю висловлювати свої думки у Ю.Шереха чи В. Петрова, він демонструє свій щелеполомний чи ватножуйний стиль. Якщо таким стилем написана і його дисертація про Шевченка, то можна висловити тільки свій жаль до читачів».

³⁰⁸ Йдеться про твір В. Бендера «Фронтowymi дорогами», уривок з якого було надруковано у журналі «Сучасність». (Див.: *Бендер В.* Розгром. Перші бої. Свої // *Сучасність*. – 1987. – № 5. – С. 7–20; № 6. – С. 9–22; № 7–8. – С. 10–17).

³⁰⁹ Йдеться про критичні виступи проти Ю. Шевельова В. Державина, полеміка з яким була досить активною й мала офіційний розголос. Як відомо, В. Державин гостро критикував теорію Ю. Шевельова «національно-органічного стилю» у літературі. Як опонент, у своїй статті «Три роки літературного життя на еміграції (1945–1947)» він говорив про недосконалість тогочасної літературної критики у МУРі й дав своє визначення національної літератури, яке, по суті, об'єднувало літературно-критичні концепції Ю. Лавріненка (кларнетизм), Г. Костюка (вітаїзм), Ю. Шевельова (національно-органічний

стиль), надаючи їм узагальнено-викінченого змісту. Пізніше Ю. Шевельов збагнув, у чому саме полягала фантазмагорична наївність його тодішнього твердження і виклав свої оновлені спостереження у статті «Юрій Шерех (1941–1956). Матеріяли до біографії» (1964), чим визнав правоту В. Державина.

Непорозуміння з Ю. Лавріненком мали радше приватний характер, аніж суспільний і залежали від особливостей рис характеру кожного з них. Сюжети із своєї біографії з В. Державиним і Ю. Лавріненком Ю. Шевельов описав у спогадах (див.: *Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади.* – Харків – Нью-Йорк, 2001. – Т. 2.: В Європі. – С. 70–73; 77–78).

³¹⁰ У часописі «Сучасність» (1988, № 9) було вміщено статті про Ю. Лавріненка (див.: *Одарченко П. Пам'яті Юрія Лавріненка // Сучасність.* – 1988. – № 9. – С. 21–28; *Кошелівець І. У дорозі дружби і співробітництва (Ю. Лавріненко).* – Там само. – С. 29–34; *Тарнавський Ю. Юрій Лавріненко.* – Там само. – С. 35–39).

³¹¹ Йдеться про статтю «Появився перший том контроверсійного письменника» (Свобода. – Нью-Йорк, 1988. – № 197. – 15 жовтня. – С. 2–4).

³¹² Йдеться про Українську революційно-демократичну партію, яка постала 1946 року в Німеччині. За програмовими засадами, УРДП виступала проти радянського режиму і боролася за створення самостійної української держави з демократичним устроєм. Очолювали її Г. Костюк (до 1948 р.), І. Багряний (від 1948 до 1963), Ф. Гаєнко (1963–1967), В. Гришко (1967–1975), М. Воскобійник (від 1975). УРДП – співзасновник і активний учасник діяльності Української Національної Ради (до 1968). Про свою політичну діяльність Г. Костюк розповідає у спогадах: «За традицією і професійною звичкою, мене тягли, і я сам тягнувся душевно, до літературного процесу... у МУРі я числився ніби «на верхах», дещо там таки робив, але в цілому відігравав другорядну роль і творчо не міг себе виявити. Більшість своєї енергії я віддавав революційно-демократичному рухові. Одне слово, я «захворів на політику», як пізніше іронічно зауважив мій добрий «неполітичний» друг Юрій Шерех» (див.: *Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах.* – К.: Смолоскип, 2008. – Кн. 2. – С. 191). У цей час (період МУРу) вийшли його публіцистичні праці: «УРДП та її критика» (див.: Теодор Залужний. УРДП та її критика. –

Новий Ульм: Пропагандивний відділ УРДП, 1948. – 16 с.); «Пам'яті замучених» (див.: Борис Подоляк. Пам'яті замучених: До двадцятиріччя розстрілу групи українських письменників // Літературний зошит: Літературно-мистецький додаток до газети «Українські вісті». – Новий Ульм, 1947. – № 1.); «За що було вбито Кірова?» (див.: Подоляк Б. За що було вбито Кірова? // Вперед. – Мюнхен, 1949. – № 1).

³¹³ Перший з'їзд Української революційно-демократичної партії відбувся 1947 року.

³¹⁴ Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) утворена в Україні наприкінці Другої світової війни з ініціативи УПА й революційного ОУН (ОУН(б)), як «верховний орган українського народу в його революційно-визвольній боротьбі» (Тимчасовий устрій УГВР), з метою створення ширшої суспільно-політичної бази для боротьби збройного підпілля проти німецьких окупантів і більшовиків та притягнення до неї кадрів з-поза ОУН, хоч остання залишалася організаційною й ідеологічною базою УГВР. В кінці 1944 року за кордон виїхала частина членів УГВР і оформила Закордонне Представництво (ЗП УГВР), яке очолив отець І.М. Гриньох.

³¹⁵ Йдеться про повість англійського письменника та публіциста Еріка Артура Блера (літ. псевдонім Джордж Оруелл) «Колгосп Тварин» («Animal Farm», 1945). «Колгосп тварин» – це притча, алегорія на революцію 1917 року та наступні події у Росії. У 1946 році І. Шевченко переклав цей унікальний твір і передмову автора до нього українською мовою. Переклад було опубліковано у видавництві «Прометей» (див.: *Орвел. Дж.* Колгосп тварин: Казка / Переклад укр. мовою І. Чернятинського. – Мюнхен: «Прометей», 1945. – 90 с. // ІЛ. – Ф. 217. – Од. зб. 1050).

Шевченко Ігор Іванович, літ. псевдонім Іван Чернятинський (1922–2009) – історик-візантолог (США). Голова Міжнародного товариства візантійських студій. Редактор-засновник англomовного журналу «Гарвардські українознавчі студії». Почесний доктор Варшавського університету. Професор візантійської історії та літератури в Гарвардському університеті (від 1973 р.). У 1946 році уклав «Англо-український словник з вимовою» та переклав казку Дж. Оруелла «Колгосп тварин». У 1948 році під його редакцією вийшла збірка листів М. Драй-Хмари французькою мовою («Le Flambeau», 1948, т. 31).

³¹⁶ Див.: МУР: Література. Мистецтво. Критика: Альманах. – Штуттгарт: Прометей, 1946. – 188 с. Вийшло друком лише одне число. Його співредакторами були Г. Костюк, Ю. Шевельов, М. Степаненко.

³¹⁷ Степаненко Микола Омелянович (1918–1993) – учений-літературознавець, суспільно-громадський діяч, священник. Від 1949 року член УРДП. З 1944 року в Німеччині, де після закінчення війни (1945–1949) викладав рідну мову і літературу в гімназіях таборів переміщених осіб у Мюнхені і Карлсфельді. 1949 року емігрував до США. У 1956 – викладач мови у військовій школі в м. Монтерей (Каліфорнія). У 1961–1968 роках – викладач східнослов'янських мов і літератур у Сиракузькому, Нью-Йоркському і Ратгерському університетах, асистент-професор університету ім. Джорджа Вашингтона. Одержавши ступінь доктора філософії, від 1970 р. – професор Центрально-Мічиганського університету (Маунт Плезант), гість-професор Українського вільного університету (Мюнхен), університету МекКворрі (Сідней) та університету Монаша в Мельбурні (Австралія). Співпрацював із часописами: «Українські вісті», «Український Прометей», «Прометей», «Наші позиції», «Молода Україна», «Свобода», «Народна воля», «Українське життя», «Листи до приятелів», «Мета», «Америка», «Вільна думка», «Визвольний шлях», «Українська книга», «Український голос» та інші. У 1989 році Владика Мстислав висвятив диякона Миколу Степаненка в сан ерея і призначив його настоятелем парафії св. Михаїла в Сан-Франциско, а згодом – св. Івана Хрестителя в Портланді, штат Орегон.

³¹⁸ Йдеться про третій том видання Зібрання творів В. Домонтовича з післямовою Ю. Шевельова «Шостий у гроні: В. Домонтович в історії української прози» (див.: *Домонтович В. Проза: Три томи / Редакція й супровідна стаття Ю. Шевельова.* – [Мюнхен]: «Сучасність», 1988. – Т. 3. – 558 с. // ІЛ. – Ф. 217. – Од. зб. 428/3).

³¹⁹ Йдеться про статті: Появився перший том контроверсійного письменника // Свобода. – Нью-Йорк, 1988. – Ч. 197. – 15 жовтня. – С. 2–4; Відвідини з далекого і не так далекого краю. – Там само. – Ч. 244. – 25 листопада. – С. 1, 4; *Терен-Юськів Теодор.* Виставка Щербицького в УІА? – Там само. – Ч. 232. – 7 грудня. – С. 2.

³²⁰ «Українські вісті» – щотижнева газета (1945–1960 – півтижневик), тісно пов'язана з Українською революційно-демократичною

партією (УРДП). Засновник і перший редактор Іван Багряний, з 1948 головний редактор – Ю. Дивнич-Лавріненко, з 1951 – А. Ромашко, з 1954 – Віталій Бендер, В. Міняйло, А. Глінін, Федір Гаєнко, з 1978 – М. Смик. Видання друкувалося з листопада 1945 до травня 1978 в Новому Ульмі (Німеччина), з 1978 – у Детройті (США). Як додатки при «Українських вістях» свого часу виходили: ідеологічно-програмовий орган УРДП «Наші позиції», російськомовний двотижневик «Освобождение» (1953, ред. Г. Алексінський); різні додатки: «Сторінка Легіонера» (орган Головної Військової Управи Легіону С. Петлюри, 1965–1969), «Пластунський куток» (1965–1970), «Література й мистецтво» (1968–1969).

³²¹ Антонович Марко Дмитрович (1916–2005) – український історик і публіцист. Народився в родині українського історика Дмитра Антоновича. На еміграції з 1923 р. Видавець журналу «Розбудова держави», співробітник журналу «Український історик».

³²² Йдеться про інтерв'ю Л. Волянської з М. Антоновичем, Н. Бартай-Драгомановою та О. Радич-Міяковською «Відвідини з далекого і не так далекого краю» (Свобода. – Нью-Йорк. – 1988. – Ч. 244. – 25 листопада. – С. 1, 4).

³²³ Купчинський Роман (1944–2010) – український журналіст. У 1978–1988 – президент видавництва «Пролог»; у 1991 – директор української редакції Радіо Свобода.

³²⁴ Цитується вірш Євгена Плужника «Минають дні... Минають літа...» із збірки «Рівновага» (1933):

«Але ж пливуть, минають літа... Час і горами двига. ... І сум не такий, і радість не та...

І тільки незмінна книга!»

³²⁵ «Сурма» – українська книгарня у Нью-Йорку.

³²⁶ Йдеться про спогади Г. Костюка «Зустрічі і прощання» (1987, Т. 1).

Підготовка тексту, коментарі Надії Баштової

Упорядник висловлює щире подяку В.С. Брюховецькому за цінні доповнення до коментарів

**Надежда Баштовая.
Юрий Шевелев и Григорий Костюк:
«...На старости лет начинаем переписку...»**

Впервые публикуем письма Г. Костюка и Ю. Шевелева. Корреспонденты затрагивают важные для них литературные и общественные проблемы, обсуждают исторические явления в Украине и за ее пределами.

Ключевые слова: переписка, украинская литературная диаспора.